

L

E

T

O

N

I

C

A

L E T

O

42
2020

N

I C A

RAKSTI

- Jānis Ozoliņš*. Stāstījuma jēdziens un tā adepti latviešu literatūrzinātnē
- Viesturs Zanders*. Cittautu literatūras tulkojumi trimdā 20. gs. 40.–50. gados
- Arnolds Klotiņš*. Latviešu komponistu adaptācijas varianti pēckara Eiropā
- Inguna Daukste-Silasproģe*. Rīga Andreja Jonahsona dzīves un daiļrades kartē
- Eva Eglāja-Kristone, Signe Raudive*. Sabiedrības iesaistes akcija “Lasi skaļi”: estētiskie un izglītojošie dzejas ieskaņošanas aspekti
- Sergejs Kruks*. Interesešu pārstāvēniecība. Vēlētāji apspriež Saeimas darbu Latvijas Televīzijas raidījumā “Tautas panorāma”
- Anita Helviga*. Mācību grāmata kā nozīmīgs terminoloģijas resurss: Luda Bērziņa “Ievads latviešu tautas dzejā”
- Liene Markus-Narvila*. Dainas kā Lejaskurzemes izlokšņu fonētikas un morfoloģijas iezīmju avots
- Ilze Ļaksa-Timinska*. Folklorā un ideoloģija: folkloras teksti latviešu mācību literatūrā PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados
- Saulius Pivors*. Baltijas vāciešu apgaismotāju ietekme uz Lietuvas atmodas darbinieku Simonu Daukantu

ARTICLES

- 6 *Jānis Ozoliņš*. The Concept of “Narrative” and its Adepts in Latvian Literary Scholarship
- 20 *Viesturs Zanders*. Translations of Foreign Literature by Latvian Exiles in the 1940s and 1950s
- 38 *Arnolds Klotiņš*. The Variants of Adaptation of Latvian Composers in Post-war Western Europe
- 50 *Inguna Daukste-Silasproģe*. Riga on Andrejs Johansons’ Map
- 66 *Eva Eglāja-Kristone, Signe Raudive*. Public Engagement Action “Read Aloud”: the Aesthetic and Educational Aspects of Recording Poetry
- 84 *Sergei Kruk*. Representation of Interests: the “Tautas Panorāma” Programme of Latvian Television Voters Discuss the Work of the Saeima
- 102 *Anita Helviga*. The Textbook as an Important Terminology Resource: “Ievads latviešu tautas dzejā” by Ludis Bērziņš
- 118 *Liene Markus-Narvila*. Folksongs as a Source of Research of the Phonetical and Morphological Peculiarities of the Subdialects of Lejaskurzeme
- 140 *Ilze Ļaksa-Timinska*. Folklore and Ideology: Folklore Texts in Latvian Textbooks from 1920–1930
- 160 *Saulius Pivoras*. The Influence of Baltic German Enlighteners on Lithuanian Awakener Simonas Daukantas

Stāstījuma jēdziens un tā adepti latviešu literatūrzinātnē

Jānis Ozoliņš

Ievads

“Un vai tas nav stāstījums,
kad dzejnieks dod gan runas, gan to,
kas noticis starp šīm runām?”

Platons. *Valsts*, III, 6.

Pēdējo divu gadu desmitu laikā rakstus, kas veltīti naratoloģijas vēsturiskajai attīstībai, iespējams izdalīt kā atsevišķu žanru, kurā netrūkst gan nozīmīgākajiem teorētiķiem, gan atsevišķu valstu teorētiskajām skolām veltītu publikāciju. Plašāk ir apcerētas tradīcijām bagātākās skolas (franču, vācu un amerikāņu), kas veidojušas naratoloģiju kā pašpietiekamu disciplīnu vai iezīmējušas jaunus, alternatīvus ceļus. Raksta mērķis ir analizēt stāstījuma teoriju iesakņošanos Latvijā laikā, kad to no pārējās Eiropas nodalīja dzelzs priekšgars. Naratoloģijas sākotne Latvijā rakstā analizēta no postklasiskās naratoloģijas skatupunkta, pievēršoties trīs būtiskākajām prozas teorijas grāmatām, kas publicētas īsi pirms Padomju Savienības sabrukuma. Tāpat rakstā tiek skaidrots jēdziena *narrative* tulkojums latviešu valodā. Vēl pirms naratoloģijas ideju iedīgļiem jau pastāvēja divi jēdzieni – vēstījums un stāstījums –, kas pamīšus lietoti kā *narrative* ekvivalenti, taču to lietojumā nereti vērojamas būtiskas atšķirības.

Naratīva jēdziena ieviešana un nostiprināšanās latviešu literatūrzinātnē ir spilgts piemērs diskursa maiņai, kas norisinājās līdz ar perestroikas un Gorbačova *glasnost* reformu 20. gs. 80. gados un tai sekojošo Padomju Savienības sabrukumu. Radikāli mainījās arī literatūras teorijas attīstība visās valstīs, kuras tika skāris dzelzs priekšgars, tostarp arī Latviju – zinātniskajā aprītē ielūda pētniecības metodes, kuras līdz tam tika noraidītas un pat aizliegtas. Naratīva jēdziena vietā latviešu valodā jau iepriekš pastāvēja divi varianti – vēstījums un stāstījums. Neskaidrība sākas brīdī, kad vienā zinātniskajā rakstā vai monogrāfijā abi jēdzieni lietoti patvaļīgi: te pakārtoti viens otram noteiktā hierarhijā, te pāris rindkopu tālāk lietoti kā sinonīmi. To var interpretēt kā terminoloģisku apjukumu vēsturisko apstākļu iespaidā, un latīņu cilmes naratīvs latviešu valodā šķiet svešs un abstrakts, turpretī vēstījuma jēdziena lietojumam latviešu literatūrzinātnē jau eksistēja sava tradīcija. Tās nostiprināšanu pagājušā gadsimta 80. gadu izskaņā veicinājuši literatūrzinātnieki Bronislavs Tabūns (1928–2004) un Harijs Hiršs (1937–2007), strādājot pie prozas teorijai veltītajām grāmatām, kas tapa Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā. Īpaši interesanta un nozīmīga ir Hirša kā teorētiķa darbība. Jau pēdējos padomju gados viņš apcerēs konsekventi

iestrādāja arī Rietumu teorētiku idejas, tādējādi sagatavojot augsni jaunai pētnieku paaudzei, kas uzsāka aktīvu darbību 20. gs. 90. gados – jau demokrātiskas valsts iekārtā.

Stāstījuma jēdziens kļuvis par auglīgu diskusiju platformu humanitāro un sociālo zinātņu pētnieku vidū. Šis jēdziens ir visatbilstošākā naratīva atbilde ne tikai semantiskās ietilpības ziņā – no tā veiksmīgi ir darināmi arī citi jēdzieniskie atvasinājumi, kā, piemēram, stāstītājs, stāstīšana u. c. Gan vēstījuma, gan stāstījuma jēdziena etimoloģijas un lietojuma vēstures izpēte šajā rakstā ir iecerēta kā izklāsts par naratīva jēdzienu latviešu literatūrzinātnē, kas līdz šim nav plašāk izziņāts.

Stāstījuma universālā iedaba

Lai arī stāstījuma jēdziens vairs netiek skaidrots kā lingvistisks fenomens vien, tā izpratni joprojām nosaka atsevišķi lingvistiski apstākļi. Neatkarīgi no izvēlētās zīmju sistēmas, analizējot stāstījuma objektu, iespējams nošķirt tā atsevišķās vienības – darbības jeb notikumus. Tādējādi stāstījumu lingvistiskā nozīmē izprot kā reālu vai fiktīvu darbību jeb notikumu secību, ko saista cēlonība. Kā atzīst Žerārs Ženets (*Gérard Genette*, 1930–2018), šo definīciju tradicionāli saista ar rakstītu tekstu (Genette 1969: 49).

Atšķirību starp notikumiem un to reprezentāciju nosaka stāstījuma un fabulas nošķirums, kam bijusi izšķiroša nozīme stāstījuma teorijās jau kopš krievu formālisma. Līdzās cēlonībai šeit jāņem vērā arī notikumu izkārtojums laikā jeb temporalitāte. Fabulā notikumi ir izkārtoti hronoloģiski, turpretī stāstījumā to izvietojumam nav ierobežojumu. Notikumu secības rekonstrukcija fabulā ir atkarīga no lasītāja apziņas intencionalitātes. Kā jebkura zīmju sistēma, stāstījums sevī ietver arī saziņas jeb komunikatīvo līmeni starp darbību (notikumiem), to reprezentāciju (caur stāstītāju) un auditoriju.

Stāstījuma pirmās definīcijas veidojušās spēcīgā semiotikas un strukturālisma ietekmē, sākotnēji vēršot uzmanību uz mutvārdu un rakstītajiem tekstiem. 20. gs. otrajā pusē teksta jēdziens tika ievērojami paplašināts, iekļaujot arī neverbālas zīmju sistēmas. Tas padarīja atvērtas arī stāstījuma jēdziena robežas.

Literārais stāstījums var pārstāvēt noteiktu teksta žanru (piemēram, eposu, stāstu, romānu), tāpat arī tikt attiecināts uz mazākām teksta vienībām – rindkopām vai atsevišķiem teikumiem. Taču stāstījuma jēdziens ietver arī nosacījumus, kas vērsti uz sociālā konteksta jeb ideoloģijas izpratni. Paplašinātais, pat apzināti izpludinātais stāstījuma jēdziens uzrāda epistemoloģiskas krīzes pazīmes: humanitārajās zinātnēs kopumā nav ticības jēdzieniem, kas tiek lietoti zinātniskā diskusijā. Jēdzienu (tostarp arī stāstījuma) nozīme tiek regulāri apšaubīta un paplašināta. Tāpat apstrīdētas tiek pašas zināšanas jeb atsevišķās epistēmas. Šī situācija ir saistīta ne vien ar poststrukturālistu izvērsto zināšanu kritiku, bet arī jēdzienu migrāciju dažādās disciplīnās

(Kreiwirth 1995: 61–87). Stāstījuma koncepts, brīvi šķērsojot zinātņu robežas, šķietami apliecinājis savu universālo iedabu jebkādā cilvēciskajā aktivitātē, jo īpaši kognitīvajiem procesiem, kas atbild par zināšanu pārtapšanu stāstījumā.

Heidens Vaits (*Hayden White*, 1928–2018) šo nozīmju formēšanos stāstījumos raksturojis kā vispārcilvēcisku (*generally human*), nevis kultūras noteiktu (*culture-specific*) parādību (White 1980: 5). Cilvēks pasauli uztver un arī ar to komunicē ar stāstījumu starpniecību, lietojot kognitīvo procesu sistēmu¹ un tām atbilstīgās likumsakarības. Tādējādi stāstījums var tikt interpretēts kā prāta spēja jeb “dziļā struktūra” (jo īpaši par to iestājas mūsdienu neiroloģija), kas cilvēkam piemīt ģenētiski (Young, Shaver 2001: 72–84). Šo spēju eksistenci apliecina arī kognitīvie pētījumi, kas veltīti bērnu valodas attīstības izziņāšanai, – 3 līdz 4 gadu vecumā bērns darbības vārdus sasaista ar lietvārdiem, veidojot pirmējus stāstījumus (Abbott 2010 : 3).

Šis kognitīvās likumsakarības ir būtiskas arī literāro stāstījumu pētniecībā, ļaujot ielūkoties rakstnieka radošajā procesā un izvērtēt literārā darba uzbūves īpatnības. Struktūras, kas atkārtojas, liecina par noteiktiem mākslinieciskiem paņēmieniem, kas ir balstīti ne vien estētiskos pieņēmumos, bet arī kognitīvajos procesos, par kuriem autors darba radīšanas procesā apzināti nepiedomā. Taču nebūtu pareizi šīs struktūras uzskatīt par pirmējām, jo tās tādas nav. Teksti tiek rediģēti, veidojot vairākus kognitīvus uzslāņojumus, taču arī šajā situācijā var konstatēt paņēmienus, kas atkārtojas no teksta uz tekstu un liecina par konkrētā autora rakstības īpatnībām: “Stāstījums ir darbība un objekts.” (Prince 1990: 4)

Stāstījumā atdarinājums nepastāv, jo tāpat kā viss (vai gandrīz viss) literatūrā, tas ir valodas akts. Tāpēc stāstījumā atdarinājuma nav vairāk kā pašā valodā. Tāpat kā jebkurš verbālais akts, stāstījums var tikai informēt, pārraidīt nozīmes. Stāstījums nereprezentē (reālu vai fiktīvu) stāstu, tas to “izstāsta” jeb izsaka to valodas nozīmē, izņemot jau tajā pastāvošos verbālos elementus (piemēram, dialogus un monologus) (Genette 2007: 320–322).

Vēstījums vs. stāstījums

Naratoloģijas iedīgli latviešu literatūrzinātnē meklējami jau 20. gs. 80. gados, konkrēti – Harija Hirša un Bronislava Tabūna publikācijās, kas veltītas prozas teorijai. Abu teorētiku uzskati vēl joprojām ietekmē jēdzienu “vēstījums” un “stāstījums” lietojumu latviešu valodā, turklāt viņu skatījums ir atšķirīgs – Tabūns lietojis vēstījuma, savukārt Hiršs – gan vēstījuma, gan stāstījuma jēdzienu, sākotnēji abus lietojot kā sinonīmus, vēlāk ieviešot hierarhiskas attiecības starp tiem. Atšķirīgais piedāvājums lielā mērā veicinājis apjukumu literatūrzinātnieku vidū, joprojām daļā publikāciju abi jēdzieni tiek lietoti kā sinonīmi.

1 Kognitīvo procesu sistēmu veido sajūtas, uztvere, uzmanība, atmiņa, domāšana un valoda.

Hirša gadījumā jāpiemin divas grāmatas – “Autora pozīcija romānā” (1980) un “Prozas poētika” (1989). Abās atrodamas terminoloģiskas neskaidriības, taču ar cieņu jāizturas pret viņa centieniem iepazīstināt lasītāju ar jaunākajām teorētiskajām nostādnēm literatūrzinātnē – padomju gados tas nebija pašsaprotami, kā varētu šķist šobrīd.

Hirša uzskati balstīti Mihaila Bahtina (*Mikhail Bakhtin*, 1895–1975) un krievu formālistu pētījumos. Taču krievu teorētiķu plejādi papildina arī Rolāna Barta (*Roland Barthes*, 1915–1980), Persija Laboka (*Percy Lubbock*, 1879–1965), Veina Būta (*Wayne C. Booth*, 1921–2005), Džeralda Prinsa (*Gerald J. Prince*, 1942), Sīmūra Četmena (*Seymour Chatman*, 1928–2015) un Erika Auerbaha (*Erich Auerbach*, 1892–1957) atziņas, kas manāmi paplašināja analītisko līdzekļu klāstu un piedāvāja citus skatupunktus uz latviešu literatūras klasiķu darbiem.

Abas grāmatas parāda arī Hirša kā teorētiķa uzskatu attīstības ceļu – centieniem izvairīties no padomju literatūrzinātnes dogmām, paliekot sistēmas noteiktajos rāmjos, grāmatā “Autora pozīcijā romānā” līdz ideju pārskatīšanai un jaunu zināšanu ieplūšanai grāmatā “Prozas poētika”.

Literārā stāstījuma izpēti Hiršs aizsācis ar interesi par autora personas realizēšanos romānā, nodalot trīs kategorijas: autora tēlu (lietojot Būta terminoloģiju, šo kategoriju var apzīmēt kā implicītā autora instanci), stāstītāja tēlu un autora pozīciju (Hiršs 1980: 12), ar ko domāta autora ētisko uzskatu realizācija romānā. Idejas par implicīto autoru un autora ētisko pozīciju zinātnieks, visticamāk, pārņēmis no Būta “Prozas retorikas” – to apliecina arī atsaucis uz Būtu komentāru sadaļā. Pievērsoties prozas teksta uzbūvei, Hiršs nošķir divas daļas: stāstījumu (jeb diegētisko komponenti) un personāža runu (jeb mimētisko komponenti) (Hiršs 1980: 13). Šeit gan jāatzīmē, ka jēdzienus “stāstījums” un “vēstījums” viņš lieto kā sinonīmus, tāpat personāža jēdzienu var aizstāt ar jēdzieniem “tēls”, “varonis”, “raksturs” vai “stāstītājs” – atkarībā no konkrētā tēla attiecībām ar tekstā radīto pasauli.

Lai arī “stāstījums” un “vēstījums” lietoti kā sinonīmi, priekšmetu rādītājā “vēstījums” nepārādās, dodot priekšroku stāstījuma un stāstītāja tēla jēdzieniem.

Pirmajā mēģinājumā Hiršs stāstījumu raksturo poētiski, izmantojot prozas stihijas metaforu: “Stāstījums ir prozas stihijas pamats, galvenais episkuma nesējs literatūrā. Tas ir paša autora, kāda īpaši ieviesta vai arī nosacīta stāstītāja, vai, beidzot, varoņa (“es” forma) tiešs vēstījums par notikumiem, domām, pārdzīvojumiem.” (Hiršs 1980: 13)

No tā var secināt, ka stāstījums ir autora realizētās prozas stihijas rezultāts, kas tiešā vai pastarpinātā veidā (caur stāstītāju vai tēlu) sevi konstituē. Nav šaubu, ka autors rada teksta pasauli. Vairāk mulsina varonim piedēvētais 1. personas stāstījums (“es” forma), tādējādi 3. personas stāstījumu uztverot kā implicītajam autoram, nevis stāstītāja funkcijām piederīgu, lai gan stāstītāja gadījumā var lietot abas formas.

Stāstījuma uzbūvi Hiršs iedala 3 daļās: tēlojumā, pārstāstā un atkāpēs (Hiršs 1980: 13). Šāds dalījums ir raksturīgs vairumam teorētisko tekstu, kas tapuši 20. gs. 70. un 80. gados un

vēlīti prozas tekstu kompozīcijas analīzei. Kā izņēmumu šeit var minēt Jurija Lotmana (*Jurij Mihajlovič Lotman*, 1922–1993) un Borisa Uspenska (*Boris Andrejevič Uspenskij*, 1937) publikācijas. Tēlojuma funkcijas ir plašas, atklājot gan tēlu domas un jūtas, gan darbību un tās apstākļus. Pārstašs nodrošina stāstījuma paštrīnājumu jeb akcelerāciju, sniedzot informāciju kopsavilkuma veidā, savukārt atkāpes stāstījumā tiek lietotas, lai novirzītos no primārā stāstījuma komentēšanas nolūkos. Šajā dalījumā labi pamanāma padomju literatūrzinātnei raksturīgā reālistiskā stāstījuma izvirzīšana priekšplānā, akcentējot objektivitāti kā būtiskāko mākslinieciskās izziņas pamatvērtību.

Taču līdzās laikmeta nodevām Hiršs jau “Autora pozīcijā romānā” pieskaras skatupunkta problemātikai, raksturojot Ilzes Indrānes romāna “Cepure ar kastaņiem” (1966) uzbūvi: “Kaut gan stāstījums rit trešajā personā, romāna varoņi bieži iegūst savu patstāvīgu “balsi”, un ārējo redzes punktu nomaina iekšējais. Pie tam uztvēruma centrs visu laiku mainās, epizode redzama vispirms viena, pēc tam cita varoņa uzterē. Iekšējā centra maiņa dažkārt notiek pat vienas rindkopas robežās.” (Hiršs 1980: 141–142)

Faktiski šajā epizodē Hiršs pirmoreiz cenšas raksturot fokusēšanas lomu. Jāatzīmē, ka Ženeta hrestomātiskā eseja “Stāstījuma diskurss” nebija viņa rīcībā, to apliecina arī atsauces komentāru sadaļā, kā arī fakts, ka plašāks izvērsums, kas būtu attiecināms uz fokusēšanas problemātiku, tālāk neseko. Zīmīga ir sakritība, ka 1980. gadā, kad publicēts Hirša pētījums “Autora pozīcija romānā”, tiek publicēts minētās Ženeta esejas tulkojums angļu valodā. Lai gan daudzi interesenti ārpus Francijas par šo eseju bija informēti, tieši 1980. gadā Ženeta teksts nonāca pie plašākas auditorijas. Augstu vērtējami ir Hirša centieni pievērst uzmanību skatupunkta problemātikai, kas parāda dažādo stāstījuma līmeņu sasaisti arī tad, ja tie ir intuitīvi un viņš neizmanto Ženeta šobrīd jau plaši aprobēto terminoloģiju.

Sistemātisku skatījumu uz stāstījuma uzbūvi un funkcijām sniedz Hirša nākamā grāmata “Prozas poētika” (1989), kas iznāk vēsturiski sarežģītā laikposmā – atmodas gados. Redzams, ka ideoloģiskās nodevas ir atmestas, plašāks ir Rietumu teorētiku darbu klāsts, uz kuriem viņš atsaucas zemsvītras piezīmēs. Grāmatas ievadā pirmoreiz parādās arī jēdzieniskais salikums “naratīva diskurss” (Hiršs 1989: 5). Ievadā Hiršs arī izsaka šaubas par visaptverošas prozas poētikas iespējamību, atsaucoties uz beļģu semiotiķu apvienības ar kolektīvo pseidonīmu *Groupe µ* grāmatu “Vispārīgā retorika” (*Rhétorique générale*, 1970), kuras tulkojums krievu valodā tika publicēts 1986. gadā. Jo plašāks ir tekstu korpuss, jo grūtāk izvirzīt formālus kritējus, kas atbilstu tekstiem kopumā (Hiršs 1989: 5–6). Zīmīgi, ka strukturalisma krīzi viņš dzelzs priekškarā, pretēji citiem kolēģiem, Hiršs jau bija pamanījis un centies apobēt arī savā grāmatā.

Vispirms viņš sāk ar jēdzienu konkretizāciju, prozas tekstu apzīmējot ar “vēstījumu”, kas attiecīgi veidots no “stāstījuma” un “personāža runas” (Hiršs 1989: 9). Autora “prozas stihiju”, kas veido prozas tekstu, Hiršs aizstāj ar vēstījuma “prozaisko raksturu” (Hiršs 1989: 7). Ar šī tēlainā jēdziena palīdzību viņš centies aprakstīt vēstījuma izteiksmi un pievērsties tām izmaiņām, kas norisinās ar valodu literārā stāstījumā, atgādinot, ka valoda nosaka prozas darba konkrēto realitāti.

Lai gan stāstījuma definīcija šajā grāmatā netiek būtiski pārskatīta, zinātnieks vērs uzmanību uz faktu, ka stāstījums pastāv ārpus prozas žanriem: “Stāstījumu gan sastopam arī liroepikā (eposā, poēmā, balādē, dzejas romānā), bet tur tam pilnīgi citāds raksturs un – raugoties no prozas viedokļa – daudz nenozīmīgāka loma, tas izskatās aprauts, reducēts, fragmentārs.” (Hiršs 1989: 81)

Stāstījuma nozīme piesauktajos episkās dzejas žanros gan tiek reducēta, lai gan zināms, ka stāstījums kā viens no darbības atveides paņēmieniem ir aplūkots jau Platona un Aristoteļa tekstos. Stāstījums minētajos žanros ir tikpat nozīmīgs kā stingri noteiktā versifikācijas sistēma, to apstiprina jau vēsturiski senākie piemēri — Homēra eposi un tiem veltītā uzmanība jau kopš Platona. Taču Hiršs tieši šeit rod iespēju nošķirt dzeju no prozas, turoties pie apgalvojuma, ka stāstījumam episkajā dzejā “ir principiāli citāds (neprozisks) raksturs” (Hiršs 1989: 9). Iemesls šādam pārsteidzīgam apgalvojumam rodams viņa uzskatos par prozas vēstījumu, kas “liekas dabisks un vienkāršs, līdzīgs parastai ikdienas runai” (Hiršs 1989: 77). Taču aprauta, fragmentāra un liriska var būt arī proza, īpaši gadījumos, kad autors apzināti nojauc jebkādas notikumu secības rekonstruēšanas iespējas, kā tas ir postmodernisma gadījumā. Tāpat stāstījums pastāv arī dramaturģijā, atšķirīgs ir vienīgi tā [mimētiskais] reprezentācijas veids.

Lai gan atsevišķi Hirša apgalvojumi rada iebildes, centieni apvienot krievu un nozīmīgāko amerikāņu un franču teorētiķu atziņas izpelnās cieņu ne vien vēsturiskā griezumā, bet arī mūsdienu skatījumā, kad tiek meklēti risinājumi strukturālās un kontekstuālās pieejas apvienošanai. Piemēram, Bahtina izteikumi un piedāvātie jēdzieni (dialogisms, hronotops, heteroglosija u. c.) ir rosinoši vairumam mūsdienu postklasiskās naratoloģijas pārstāvju, kas vēlas naratoloģiju transformēt par interpretācijas teoriju, un Hiršs šīs idejas veiksmīgi aprobējis jau 20. gs. 80. gados.

Salīdzinājumā ar Hariju Hiršu mazāka ietekme, raugoties no šodienas perspektīvas, ir Broņislava Tabūna paustajām atziņām grāmatā “Prozas specifika” (1988). Līdzās galvenās prozas kategorijas pārskatīšanai Tabūns grāmatā pievērsies arī prozas izcelsmes un rakstnieka jaunrades procesa jautājumiem. Tuvāk iepazīstot Tabūna uzskatus, jāatzīst, ka no terminoloģijas viedokļa viņa izvēlētā pieceļa laika pārbaudi neiztur.

Grāmatā “Prozas specifika” jēdziens “vēstījums” līdzās Bahtina piedāvātajam “dialogisma” jēdzienam skaidrots kā īpaša prozas kategorija, kas nav attiecināma uz citiem literatūras veidiem. Par šī uzskata maldīgumu jau tika komentēts iepriekš arī Hirša izteikumu sakarā.

Plaša un poētiska ir arī Tabūna piedāvātā “vēstījuma” definīcija: “Vēstījums ir tā saturīgā vārda mākslas forma (mākslinieciskā valoda), kurā realizējas prozaiķa doma un kurā uzrakstīts vēstījošā sacerējuma teksts. Tā kā episkajā darbā vienmēr kaut kas notiek, tad tā vienmēr ir vēstījoša. Vēstījums ar savu stāstījuma intonāciju un sintaktisko struktūru prozas tekstu jau formas ziņā atšķir no pantā iekļautās liriskas teksta un arī no drāmas, kur teksts organizēts personāža tiešās runas formā.” (Tabūns 1988: 103)

Kā redzams no citētā izteikuma, Tabūns, definējot vēstījumu, stāstījuma līmeni (*narrative*) nenosšķir no stāstīšanas akta (*narration*). Otrkārt, līdzīgi Hirša piedāvātajai definīcijai Tabūns “vēstījumu” un “stāstījumu” uztver un lieto kā sinonīmus, kas tie nav. Treškārt, teksta intonācija un sintaktiskā struktūra prozas tekstu nenosšķir no citiem literatūras veidiem, bet gan norāda uz atšķirīgu teksta līmeņu pazīmēm. Lirikas gadījumā vietā ir piesaukt gan verlibru, kas nebalstās stingras strofas nosacījumos, gan dzejprozu, kuras teksta izkārtojums un pieturzīmju lietojums vairāk atbilst prozas teksta nosacījumiem (Vērdirš 2011: 26–33). Savukārt prozas gadījumā atbilstošs piemērs, kas atspēko Tabūna stingro pieturēšanos pie sintakses aspekta, ir Mollijas Blūmas iekšējais monologs Džeimsa Džoisa (*James Joyce*, 1882–1941) romāna “Ulliss” (*Ulysses*, 1922) pēdējā nodaļā. Džoiss neizmanto pieturzīmes (ja neskaita simbolisko dalījumu astoņos teikumos), taču teksta plūdums un liriskā intonācija, saikļus lietojot pieturzīmju vietā, vairāk atbilst dzejas, nevis prozas žanram. Visbeidzot, Tabūna izteikums, ka “episkajā darbā vienmēr kas notiek”, konkrēti attiecināms uz darbības jeb notikuma jēdzienu.

Turpinot ar vēstījuma struktūru, viņš pievēršas arī apziņas reprezentācijas problemātikai jaunāko laiku prozā, kad tiešo runu nav iespējams tik viegli nošķirt no vēstījuma: “Tradicionāli veidota prozas sacerējuma analizē varoņu tiešo runu, kas uzskatāmi nodalīta, nemēdz iekļaut vēstījuma struktūrā. Taču modernajā prozā, kur starp abām valodas sistēmām ir cieša mijiedarbe, kur stāstījums par notikumiem (tāpat kā tēlojums) cieši savijas ar personāža tiešo runu un veido daudzas pārejas un dialogisko kontekstu, vēstījuma struktūrā tiek iekļauts viss teksts.” (Tabūns 1988: 103)

Tabūna pārdomas par vēstījuma struktūru pamatā balstītas reālistiskā romāna analīzes principos, taču šeit jāatzīmē, ka līdzās tiešajai un netiešajai runai jau 19. gs. romānos plaši lietota arī noģiedamā runa. Uzskatāms piemērs ir Gistava Flobēra (*Gustave Flaubert*, 1821–1880) romāns “Bovari kundze” (*Madame Bovary*, 1857). Visi trīs apziņas reprezentācijas veidi literatūrā jau bija pārstāvēti pirms modernisma. Saprotais, ka ar “moderno prozu” Tabūns šeit apzīmē laikmetīgo literatūru, taču noģiedamās runas piemēri ir atrodamī arī viņa biežāk citēto latviešu rakstnieku tekstos, tostarp Andreja Upīša (1877–1970) un Regīnas Ezeras (1930–2002) romānos. Tāpat netop skaidrs, kur meklējama atšķirība starp kompozīcijas elementiem, ko viņš apzīmē kā “vēstījuma uzbūvi” un “sižeta kompozīciju”, ja no aprakstiem noprotams, ka tie apzīmē vienu un to pašu.

Protams, abi autori lieto 20. gs. 70.–80. gados aprobēto padomju literatūrzinātnes terminoloģiju, uz ko rakstā par naratoloģijas attīstību Latvijā norādījuši arī literatūrzinātniece Inguna Sekste (Sekste 2013: 175–198). Tāpat jāņem vērā fakts, ka gan Hiršs, gan Tabūns grāmatas rakstījuši žanru teorijas kontekstā. Lai gan literārā stāstījuma uzbūve ir viņu redzeslokā, virkne specifisko jautājumu, kas risina atsevišķas stāstījuma teorijas problēmas, ir palikuši ārpus tā. Atšķiras arī abu teorētiku ambīcijas – ja Hiršs grāmatās centies apvienot dažādu valstu un laika periodos darbojušos teorētiku atziņas, tad Tabūns teoriju sintēzē ir bijis pieticīgāks un vairāk balstījies krievu teorētiku atziņās. Taču zīmīgs ir fakts, ka naratoloģijas idejas latviešu literatūrzinātnē izskan jau 20. gs. 80. gadu beigās – īsi pirms dzelzs priekšvara krišanas –, lai gan naratoloģija kā teorētiska disciplīna vārdā nosaukta netiek.

Par “naratīva” jēdziena atbildi latviešu valodā

Ja stāstījuma teoriju idejas latviešu literatūrzinātnē sevi piesaka laikā, kad Rietumu pasaulē strukturālisms ir zaudējis savas spēcīgās pozīcijas, tad konsekvence pamatjēdzienu lietojumā nav panākta vēl šobrīd.

Viens no mēģinājumiem nopietni pievērsties šai problēmai saistās ar Renātes Kārkliņas publicēto rakstu Liepājas Universitātes rakstu krājumā “Aktuālas problēmas literatūras zinātnē” 2011. gadā. Stāstījuma jēdziena problemātikai veltītais apskats sniedz cienījamu pārskatu par dažādām stāstījuma definīcijām, taču nesniedz gaidīto kritisko pienesumu. Kārkliņa uzskata, ka humanitāro un sociālo zinātņu skatījums uz stāstījuma jēdzienu ir pārāk atšķirīgs, lai rastu pietiekami skaidru kopsaucēju jēdziena lietojumā. Pie šī pieņēmuma Latvijā pieturējušies kā literatūrzinātnieki, tā sociālo zinātņu pētnieki (Kārkliņa 2011: 211–221). Neatkarīgi no tā, vai raugāties uz stāstījumu mikroanalīzes līmenī kā notikumu (darbību) ķēdi, kuru saista cēlonība, vai makroanalīzes līmenī – kā ideoloģisku konceptu vai kognitīvo procesu sistēmas sastāvdaļu, stāstījums pēc savas izcelsmes ir lingvistisks fenomens un šo pamatfunkciju saglabā joprojām. Ne teksta (kā zīmju sistēmas) semiotiskais paplašinājums, ne pētnieciskās (strukturālās un kontekstuālās) pieejas neatkāpjas no stāstījuma lingvistiskajiem nosacījumiem. Respektīvi, teksta (šī jēdziena visplašākajā nozīmē) analīze joprojām norisinās valodas robežās. Atšķirīgās metodes un dažādās definīcijas variācijas neizslēdz iespēju lietot stāstījuma jēdzienu starpdisciplināri. Lai gan jēdzienu lietojums parāda ciešo saikni starp naratoloģiju (*narratology*) un naratīva jeb stāstījuma studijām (*narrative studies*), ir būtiski tās nošķirt un nejaukt kopā, kā tas darīts Kārkliņas rakstā, jo ar literāru tekstu pētniecību nodarbojas tieši naratoloģija.

Kārkliņa uzsver, ka jēdzienu atšķirīgais lietojums parāda spriedzi, kas veidojas krievu formālisma un Rietumu naratoloģijas ietekmē². Šim vērojumam var piekrist, taču jukas jēdzienu lietojumā, kā jau tika paskaidrots iepriekšējā apakšnodaļā, vēsturiski veicinājuši paši lietotāji. Nekonsekvents ir Kārkliņas piedāvātais risinājums Ženeta triādes atveidojumā, izmantojot abus iespējamus tulkojuma variantus latviešu valodā – kā “vēstījumu”, tā “stāstījumu”. Manāms, ka raksta autore balstās Hirša piedāvātajā dalījumā, kur stāstījums ir viena no divām vēstījuma pamatsadaļām līdzās personāža runai. Kārkliņas raksta sākumā *narrating* tulkots kā “stāstīšana” (Kārkliņa 2011: 212), kas ir viens no iespējamajiem risinājumiem, bet raksta noslēgumā, piedāvājot jēdzienu skaidrojumu, ar *narrating* tiek apzīmēts kā “stāstījums” (Kārkliņa 2011: 218). Neprecīzs ir arī Ženeta piesauktās triādes skaidrojums, jo oriģinālā “stāstīšana” jeb stāstīšanas akts tiek apzīmēts ar *narration*, un šis pats jēdziens saglabāts arī angļu tulkojumā. Tāpat, aplūkojot jēdzienu dažādos skaidrojumus, raksta autore nav pievērsusies ne etimoloģijai, ne pastāvošajiem skaidrojumiem, lai pamatotu savu secinājumu, ka precīzākā “naratīva” jēdziena atbilde latviešu valodā ir “vēstījums” (Kārkliņa 2011: 215).

Kritiski izvērtējot jēdzienu piedāvājumu, pastāv iespēja noskaidrot, kurš no abiem latviešu valodā pastāvošajiem jēdzieniem būtu precīzākais tulkojums starptautiski lietotajam *narrative*. Lai arī “naratīva” cilme un skanējums neapstrīdami ir latīnisks (*narrare* – stāstīt, [vēlreiz]

2 Spriedze kā situācijas raksturojums attiecībā uz jēdzienu lietojumu rakstā minēts divreiz – 214. un 218. lpp.

pārskaitīt), tas cēlies no īpašības vārda *gnarus*, kas apzīmē gan zināšanas (zinošs, pazīstams ar lietām, apstākļiem), gan prasmes (prasmīgs, izveicīgs).

Kā redzams, zināšanas un izveicība nepieciešama gan notikumu izstāstīšanā, gan to pārskaitīšanā. Abas nozīmes stāstījuma gadījumā ir būtiskas. Arī notikumi stāstījuma līmenī tiek pārstāstīti/pārskaitīti vēlreiz. Stāstītājs notikumu ķēdi (gan citā secībā) atkārto vēlreiz caur stāstīšanas aktu, bet lasītājs šos notikumus atkārtoti rekonstruē fabulas līmenī. Šīs nozīmes būs noderīgas, izvērtējot, kurš no abiem latviešu valodā pastāvējušajiem jēdzieniem nozīmes ziņā ir visatbilstošākais.

Jaunu jēdzienu iedzīvināšana latviešu valodā vienmēr ir bijis sarežģīts uzdevums. Svešvārdi nereti jau ir iesakņojušies valodā, kamēr tiek meklēti iespējamie atbilstmes varianti, turklāt pētnieciskā rakstā izteikti apgalvojumiem un secinājumiem tie piešķir “pārliecināošu” skanējumu. Slēpšanās aiz svešvārdiem nereti ļauj izvairīties no skaidra domas formulējuma tekstā, tāpat iet secen darbs ar jēdzieniem, meklējot iespējamus atbilstmes risinājumus.

Jāņem vērā, ka jaunu jēdzienu ieviešana aprītē ir darbietilpīgs process. Pētnieks nevar būt pārliecināts, vai piedāvāto variantu lietos arī kolēģi. Lielais internacionālismu īpatsvars visbiežāk saistīts ar grieķu un latīņu cilmes jēdzieniem, taču šobrīd Latvijā īpaši ietekmīga ir angļu valoda, kas arī akadēmiskajās aprindās plaši lietota saziņā. Zinātniskajā aprītē jēdzieni nonāk arī no starpniekvalodām.

Šobrīd tiek lietoti visi trīs jēdzieni, sociālo zinātņu publikācijās biežāk pamanāms “naratīvs”, kas šķiet abstraktāks un šķietami izsaka vairāk nekā “vēstījums” vai “stāstījums”. Iespējams, ka “vēstījumā” izskan komunikatīvā komponente, kas sociālās zinātnēs ir būtiska, savukārt “stāstījums” sociālo zinātņu pētniekiem vairāk saistās ar izteiksmes veidu vai literāro stāstījumu.

Jēdziens “vēstījums” ir darināts no darbības vārda “vēstīt”, kura saknes meklējamas senkrievu *вѣстуму*. 17. gs. atvasinājums “savēstīt” lietots ar nozīmi ‘sasaukt’, ‘saaicināt’. No verba “vēstīt” jaunvārdus darinājis arī Atis Kronvalds – latviešu valodā joprojām tiek lietoti vārdi “vēstule” (1869) un “vēsture” (1868). Pirms Kronvalda jaundarinājumiem ar nozīmi “vēsture” lietots apzīmējums “stāsti” (sal. vācu *geschichte*) un no krievu valodas aizgūtais “istorija”, kura priekštecis ir angļu *history* (Karulis 1992: 516).

“Vēstījuma” etimoloģijas sakarā jāmin arī jēdziens “vēsts”, kas arī aizgūts no senkrievu *вѣсть*, taču šeit jāpievērš uzmanība jēdziena lietojumam, kam ir izteikti komunikatīva nozīme – “ziņa”, “vēsts”; “zīme”, “signāls”; daudzskaitlī arī “jaunumi”, “valodas”. Aizgūtais jēdziens parādās arī 17. gs. vārdnīcās: “Vēste (Manc I 39), vēsts (ģen. -s, Für 2 526), vēsta (Lj 333) un Ernsta Glika “Bībeles” tulkojumā Tekstos – “mums šī vēste jir atnesta” (Manc 4₁ 62), “laba vēsts no tālas zemes” (Gl 1 1195).” (Karulis 1992: 516)

Latviešu literārās valodas vārdnīcā jēdziens “vēstījums” vispirms apzīmē ‘paveiktu darbību, rezultātu’, arī ‘ziņojumu’ un ‘stāstījumu’. Otrs nozīmju loks skaidrots kā ‘valsts, valdības galvas, arī citas sabiedrībā nozīmīgas personas paziņojums, kurā aplūkots kāds svarīgs politisks (retāk cits) jautājums’ (LLVV 1996 : 406). Šī nozīme naratoloģijas aspektā nav būtiska.

Jēdziens “stāstījums” ir darināts no darbības vārda “stāstīt”, kas savukārt atvasināts no darbības vārda “stāt”: “Pēc tradicionālā uzskata (Būga, Endzelīns, Leskīns) vārds ir verba *stostīt* paralēlforma, sākotnējā nozīme ir bijusi ‘(runājot) vairākkārt apstāties’. Taču pārtraukumi runā nav stāstīšanas raksturīga iezīme. Ticamāk, ka verba *stāstīt* pamatā ir ide. *stā-* nozīme ‘novietot, likt’, tātad *stāstīt* sākotnēji ‘atkārtoti, vairākiem paņēmieniem novietot, likt’, ‘(runājot ar vārdiem) likt klausītāju priekšā tēlojamās ainas’ [izcēlums mans – J.O.]” (Karulis 1992: 287–288)

“Latviešu literārās valodas vārdnīcā” jēdziens “stāstījums” skaidrots gan kā ‘paveikta darbība, rezultāts’, gan ‘teksts, ko kāds veido, ir izveidojis stāstot’ (LLVV 1991: 187). Trešā nozīme attiecināma uz pašu stāstījuma objektu – ‘attēlojums, atveidojums (mākslā), kuram ir vēstījuma raksturs’. Arī šeit, kā redzams no piemēra, skaidrojot “stāstījuma” dažādās nozīmes, “vēstījums” lietots kā “stāstījuma” sinonīms (LLVV 1991: 187).

Par labu “stāstījumam” kā precīzākajai jēdziena “naratīvs” atbildei latviešu valodā liecina arī verba “stāstīt” lietojuma nianse, no kurām būtiski atzīmēt četras:

darīt zināmu (ko) mutvārdiem;
 darīt zināmu (ko) rakstveidā; attēlot, parasti episkā daiļdarbā;
 būt par (kāda satura, informācijas) avotu (piemēram, par tekstu, attēlu);
 būt par (kā) zīmi, pazīmi, pierādījumu, liecināt (LLVV 1991: 187).

Tāpat jāatzīmē, ka no darbības vārda “stāstīt” valodas aprītē pastāv vairāki naratoloģijai būtiski atvasināti jēdzieni, to vidū “stāsts” – ‘episkās literatūras paveids, kam raksturīgs (parasti) vienkāršs sižets, maz darbības personu, notikumu ikdienišķums’; “stāstītājs” kā darītājs, tas, kurš stāsta; “stāstnieks” ar nozīmi ‘prozaīķis’, ‘rakstnieks’; un “stāstniecība” – ar to saprotot ‘stāstu kopumu, stāstu stāstīšanas un rakstīšanas tradīcijas viena autora, tautas vai laikmeta griezumā’ (LLVV 1991: 188).

Jēdzienu etimoloģija un lietojuma konteksts apliecina, ka “stāstījums” ir precīzāka atbilde “naratīva” jēdzienam nekā “vēstījums”, apmierinot gan klasiskās, gan postklasiskās naratoloģijas prasības. Viena no būtiskākajām jēdziena “stāstījums” priekšrocībām ir atbilstība sintaktiskajai ekvivalencei stāstījuma gramatikā:

teikt → teikums
 stāstīt → stāstījums

Tā kā stāstījums ir veidots no mikrostāstījumiem, kas savukārt balstīti darbības mazākajā vienībā, tad izprotama šīs kopsakarības kontekstā ir strukturālo naratologu izmantotā pieeja, teikuma sintaktiskās attiecības pārnesot uz stāstījumu. Turklāt arī teikumā var tikt ietverti vairāki mikrostāstījumi.

Atbilstošo jēdzienu tulkojums latviešu valodā varētu būt šāds:

narrative → stāstījums

narrator → stāstītājs

narration → stāstīšana jeb stāstīšanas akts

narrative strategies → stāstījuma stratēģijas

narratee → stāstījuma adresāts

metanarrative → metastāstījums jeb stāstījums, kas ietverts citā stāstījumā; darināts pēc līdzības ar jēdzienu “metavaloda” (valoda/zinātniskais korpuss, ar kuru tiek aprakstīta pati valoda).

Nobeigums

Stāstījuma jēdziens pēdējā pusgadsimta laikā ir izstaipīts tiktāl, ka grūti noteikt tā precīzās robežas. Centieni jēdziena skaidrojumu ierobežot ar zinātņu jomu nav produktīvi. Ne vien humanitārās un sociālās zinātnes šajā gadījumā ir apvienojušas pētniecisko instrumentāciju, bet arī atsevišķas eksakto zinātņu disciplīnas, joprojām apšaubīdamas pirmējo leģitimitāti, ar pārsteidzošu entuziasmu izmanto stāstījuma jēdzienu un no tā atvasinātos konceptus. Neatkarīgi no izvēlētās zīmju sistēmas, analizējot stāstījuma objektu, iespējams nošķirt tā atsevišķās vienības – darbības jeb notikumus –, tādējādi stāstījumu lingvistiskā nozīmē izprotot kā reālu vai fiktīvu darbību jeb notikumu secību, ko saista cēlonība.

Naratoloģijas iedīgļi latviešu literatūrzinātnē meklējami jau 20. gs. 80. gados Harija Hirša un Bronislava Tabūna publikācijās, kas veltītas prozas teorijai. Abu teorētiku uzskati vēl joprojām ietekmē jēdzienu “vēstījums” un “stāstījums” lietojumu latviešu valodā: Tabūns lietojis jēdzienu “vēstījums”, savukārt Hiršs minējis gan “vēstījumu”, gan “stāstījumu”, sākotnēji abus jēdzienus izmantojot kā sinonīmus, vēlāk ieviešot hierarhiskas attiecības starp tiem. Atšķirīgais piedāvājums lielā mērā veicinājis apjukumu literatūrzinātnieku vidū – joprojām daļā publikāciju abi jēdzieni tiek lietoti kā sinonīmi. Neatkarīgi no tā, vai raugāties uz stāstījumu mikroanalīzes līmenī kā notikumu (darbību) ķēdi, kuru saista cēlonība, vai makroanalīzes līmenī kā ideoloģisku konceptu vai kognitīvo procesu sistēmas sastāvdaļu, stāstījums pēc savas izcelsmes ir lingvistisks fenomens un šo pamatfunkciju saglabā joprojām. Ne teksta semiotiskais paplašinājums, ne pētnieciskās pieejas neatkāpjas no stāstījuma lingvistiskajiem nosacījumiem. Ne vien humanitārajās, bet arī sociālajās zinātnēs stāstījuma analīze joprojām norisinās valodas robežās, tāpēc atšķirīgās metodes un dažādās definīcijas variācijas neliedz iespēju lietot stāstījuma jēdzienu starpdisciplināri.

- Abbott, H. Porter (2011). *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aristotelis (2008). *Poētika*. Rīga: Jānis Roze.
- Booth, Wayne C. (1983). *The Rhetoric of Fiction*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.
- Cobley, Paul (2001). *Narrative*. London: Routledge.
- Genette, Gérard (1969). *Figures II*. Paris: Seuil.
- Genette, Gérard (1972). *Figures III*. Paris: Seuil.
- Genette, Gérard (2007). *Discours du récit*. Paris: Seuil.
- Herman, Luc and Vervaeck, Bart (2005). *Handbook of Narrative Analysis*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Hiršs, Harijs (1980). *Autora pozīcija romānā*. Rīga: Zinātne.
- Hiršs, Harijs (1989). *Prozas poētika*. Rīga: Zinātne.
- Young, Kay and Saver, Jeffrey Lawrence (2001). *The Neurology of Narrative*. *SubStance*, No. 30(1), pp. 72–84.
- Kārklīņa, Renāte (2011). Par literatūrzinātnes terminu *naratīvs, narators*, *vēstījums* un *vēstītājs* lietojumu. Gūtmane, Zanda (sast.). *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*, Nr. 16. Liepāja: LiePA, 211.–221. lpp.
- Kreiwirth, Martin (2000). Merely Telling Stories? Narrative and Knowledge in the Human Sciences. *Poetics Today*, No. 21(2), pp. 293–318.
- Kreiwirth Martin (1995). Tell Me a Story: The Narrativist Turn in the Human Sciences. Kreiwirth, Martin and Carmichael, Thomas (eds.). *Constructive Criticism: The Human Sciences in the Age of Theory*. Toronto: University of Toronto Press, pp. 61–87.
- Karulis, Konstantīns (sast.) (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Avots.
- [LLVV] (1991). Stāstījums. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7.2. sējums: S–T. Rīga: Zinātne, 187. lpp.
- [LLVV] (1996). Vēstījums. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sējums: T–Ž. Rīga: Zinātne, 406. lpp.
- Lubbock, Percy (1968). *The Craft of Fiction*. London: Jonathan Cape, pp. 110–123.
- Petrov, Petre (2011). *Fabula/Sjuzhet*. Castle, Gregory (ed.). *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory*. Vol. 1. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2011. pp. 175–176.
- Platons (2001). *Valsts*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Prince, Gerald (1990). On Narratology (Past, Present, Future). *French Literature Series*, No. 17, pp. 1–14.
- Propp Vladimir (1998). *Morfologija volshebnoj kazki. Istoricheskie korni volshebnoj kazki*. Moskva: Labirint.
- Rabinowitz, Peter J. (2008). Showing vs. Telling. Herman, David et al (eds.). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London & New York: Routledge.
- Schaeffer, Jean-Marie and Vultur Ioana (2008). Mimesis. Herman, David et al (eds.). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London & New York: Routledge.
- Sekste, Inguna (2013). *Naratoloģija*. Kalniņa Ieva E. un Vērđiņš, Kārlis (sast.). *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU LFMI, 175.–198. lpp.
- Shklovskij Viktor (1983). *O teorij prozy*. Moskva: Sovetskij pisatel.
- Tabūns, Broņislavs (1988). *Prozas specifika*. Rīga: Zinātne.
- Miller, James E. (ed.) (1972). *Theory of Fiction: Henry James*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Vērđiņš, Kārlis (2011). *Bastarda forma*. Rīga: LU LFMI.
- Vērđiņš, Kārlis (2013). *Marksīms. Kalniņa, Ieva E. un Vērđiņš, Kārlis (sast.). Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU LFMI.
- White, Hayden (1980). The Value of Narrativity in the Representation of Reality. *Critical Inquiry*, No. 7(1), pp. 5–27.

The Concept of “Narrative” and its Adepts in Latvian Literary Scholarship

Jānis Ozoliņš

Keywords: stāstījums, vēstījums, Bronislavs Tabūns, Harijs Hiršs, narratology, Latvian literary scholarship

This article is dedicated to the concept of narrative, exploring the origins of the concept, its character, and use in Latvian literary history and nowadays. The concept of narrative has telltale signs of an epistemological crisis: the meaning of concepts (including narrative) is regularly questioned and expanded. Independent of whether we view a narrative, at the level of microanalysis, as a chain of events (actions) linked by causality, or at the level of macroanalysis, as an ideological concept or an ingredient of cognitive processes, narrative is linguistic in origins and still retains that function. The sources of narratology in Latvian literary scholarship are found in the publications on the theory of fiction by Harijs Hiršs and Bronislavs Tabūns as early as the 1980s. The views of both theoreticians tend to impact the use of the words “vēstījums” (message) and “stāstījums” (narrative) in Latvian: Tabūns used “vēstījums”, whereas Hiršs has used both “vēstījums” and “stāstījums”, originally as synonyms, and later introducing a hierarchical relationship between the two. The different approaches have led to confusion among literary scholars—to this day, both concepts are sometimes used as synonyms in scholarly literature. The etymology of words and context of their use indicate that “stāstījums” is a more precise translation of the concept of “narrative” than “vēstījums”, for it satisfies the requirements of both classical and postclassical narratology.

Cittautu literatūras tulkojumi trimdā 20. gs. 40.–50. gados

Viesturs Zanders

Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projektā “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” (Nr. VPP-IZM-2018/1-0022).

Latviešu trimdā (20. gs. 40.–80. gados) izdotās daiļliteratūras izdevumu kopskaitā (pavisam 2617 grāmatas) cittautu daiļliteratūras tulkojumi ieņem salīdzinoši necilu vietu (366 grāmatas), kas veido tikai 14 % no trimdā iznākušo daiļliteratūras grāmatu nosaukumu kopskaita (Jēgers 1991: 82). Tomēr šo grāmatu ir pietiekami daudz, lai varētu izdarīt zināmus secinājumus: par to, cik lielā mērā trimdā ir turpinātas iepriekšējo grāmatniecības periodu pasaules literatūras tulkojumu izdošanas tradīcijas, kuri apgādi un tulkotāji ir strādājuši visražīgāk, kuru tautu autori ir izdoti visbiežāk, kā arī to, kādu rezonansi šie izdevumi ir ieguvuši trimdas sabiedrībā.

Trimdas periodiskajos izdevumos palaikam ir lasāmas rakstnieku, tulkotāju un izdevēju domas par atsevišķu cittautu autoru tulkošanas un publicēšanas lietderību, kā arī konkrētu tulkojumu kvalitātes un izdevumu mākslinieciskās apdares vērtējumi. Tomēr tikai neliela daļa no tulkojumiem ir izpelnījusies atsevišķus izvērtējumus, tādēļ ir jāpiekrīt dzejniecei Veronikai Strēlertei (1912–1995), ka “tulkotāja liktenis ir nepateicīgs tādēļ, ka kritika paiet garām viņa darbam kā nebijušam” (Strēlerte 1961). Arī dzejniece un vēsturniece Lija Kronberga (1918–1996) ir spiesta konstatēt, ka tulkojumi vairāk tiek pieminēti utilitārā, ne mākslinieciskā aspektā, kaut arī tiem ir būtiska nozīme bagātas latviešu valodas saglabāšanā (Kronberga 1950).

Sevišķi plašs un daudzveidīgs cittautu daiļliteratūras latviskojumu klāsts nāk klajā 40.–50. gados, kad pavisam ir izdotas 265 grāmatas. Kopumā šajā periodā ir izdoti pavisam 27 dažādu tautu rakstnieku darbu tulkojumi. Visplašāk ir pārstāvēti vācu (30 grāmatas), franču (27), igauņu (26), amerikāņu (26), norvēģu (23) un zviedru (23) autori.

Pirmajos pēckara gados, kad grāmatas tiek iespiestas praktiski tikai Vācijā un Zviedrijā, izdoto tulkojumu skaits ir pavisam niecīgs: četras grāmatas 1946. un piecas – 1947. gadā, kas vairāku plašu un analītisku grāmatniecības apskatu autoram inženierim Kārlim Ielejam (1909–1970) ļauj secināt, ka pieci procenti tulkojumu no daiļliteratūras grāmatu kopskaita ir “vienreizēja parādība latviešu grāmatniecībā” (Ieleja 1954: 184). Taču jau nākamajos gados tulkojumu skaits jūtami pieaug: 1948. gadā iznāk 16, bet divos nākamajos attiecīgi 30 un 19 grāmatas. Ieleja tulkojumu izdošanu trimdā vērtē kā neprātīgu, jo “cittautu literatūru mums vēl vienmēr būs iespēja lasīt svešvalodās, turpretim latviešu grāmatu mums būs tikai tik daudz, cik mēs paši par to rūpēsimies” (Ieleja 1950: 69). Tulkojumu pieauguma tendence dara bažīgu arī literatūrkritiķi Jāni Rudzīti (1909–1970), kas pat prognozē, ka var pienākt situācija, kad “katra otra latviešu valodā iespiesta daiļliteratūras grāmata jau būs tulkojums! Par normālu tādu attīstību vairs nevar saukt.” (Rudzītis 1953: 41)

Nav pārsteidzoši, ka jau 40. gados Vācijā un 50. gados ASV izdoto tulkojumu klāstā dominē apgāds “Grāmatu draugs”. No trimdas izdevējiem Helmars Rudzītis (1903–2001), kura apgāds pastāv kopš 1926. gada, ir ar vislielāko pieredzi tulkotās daiļliteratūras jomā. Lai

atceramies kaut tikai viņa izdoto sēriju “Vērtīgu grāmatu virkne” un 30. gados iznākušos skandināvu rakstnieku Selmas Lāgerlēvas (*Selma Lagerlöf*, 1858–1940), Knuta Hamsuna (*Knut Hamsun*, 1859–1952) un Sigrīdas Unsetes (*Sigrīd Undset*, 1882–1949) kopotos rakstus. Trīmdā Rudzītis arī nevilcinās piedāvāt lasītājiem reproducētus jau Latvijā tapušo Teodora Lejas-Krūmiņa (1871–1947), Elijas Klienes (1895–1978) un Valdemāra Kārklīņa (1906–1964) tulkojumu izdevumus. No Vācijā iznākušajiem pirmpublicāciju piedzīvo vien igauņu prozista Augusta Gailiņa (1891–1960) romāns “Eke Mors” Leonarda Švarca (1914–2004) tulkojumā (1948), Kārklīņa latviskotais austriešu rakstnieka Franča Verfela (*Franz Werfel*, 1890–1945) romāns “Dziesma par Bernadeti” (1949) un Pulicera balvu (1945) ieguvušais amerikāņu rakstnieka un žurnālista Džona Hērsija (*John Hersey*, 1914–1993) romāns “Zvans Adano pilsētai”, kas 1949. gadā iznāk Helmara Rudziša izdotā mēnešraksta “Laiks” pielikumā.

Par “Eki Moru” gan izskan arī kritiski vērtējumi. Tā Jānis Rudzītis, kurš dēvē Gailīti par visvirtuozāko no Hamsuna epigoņiem, uzskata, ka šis viņa romāns “nav nekas cits kā Pera Ginta igauņu versija romāna formā. Ja to būtu rakstījis kāds latviešu rakstnieks, droši vien saceltos ne mazais trācis, jo esam, ļoti jutīgi vienmēr, kad rodas aizdomas par mazāk vai vairāk atļautiem aizguvumiem.” (Rudzītis 1948)

Atkārtoto un pirmizdevumu samērs par labu pirmajiem redzami nemainās arī 1949. gadā, Helmaram Rudzītim uzsākot dzīvi Ņujorkā. Turklāt Rudzītis reproducē ne tikai savā, bet arī citos apgādos iznākušos tulkojumus. Arī pats pirmais ASV iznākušais “Grāmatu drauga” izdevums 1950. gadā ir somu literatūras klasiķa Alekša Kivi (*Aleksis Kivi*, 1834–1872) romāns “Septiņi brāļi”, kas rakstnieces Elīnas Zālītes (1898–1955) tulkojumā iznācis jau 1926. un 1942. gadā. Atšķirībā no bibliogrāfa Benjamiņa Jēgera (1915–2005) (Jēgers 1968: 142) mēs nevaram akceptēt vēsturnieka Edgara Andersona (1920–1989) apgalvojumu, ka Kivi romāns ir “pirmā Amerikā klajā laistā grāmata latviešu valodā kopš 1928. g.” (Andersons 1951: 130). Kā liecina starpkaru periodā ārpus Latvijas iznākušo latviešu grāmatu bibliogrāfiskais rādītājs (Fligere, Lāce 1998: 227–259), pēc 1928. gada ASV dienas gaismu ir ieraudzījušas vismaz 15 latviešu grāmatas.

50. gados atkārtoti tiek publicēti vairāki Hamsuna romāni Lizetes Skalbes (1886–1972) tulkojumā. Piekrītot atkārtotam romāna “Viktorija” iespiedumam (pirmoreiz tulkojums iespiests Knuta Hamsuna “Kopotu rakstu” 1. sējumā 1935. gadā), Skalbe izsaka vēlmi “šo to labot valodā, kas aizvien tulkojumam var nākt tikai par labu” (Skalbe 1952a). Taču viņa apzinās, ka izdevējam ir lētāk reproducēt veco izdevumu, un tādēļ ir spiesta no šī nodoma atteikties. Skalbe tomēr neslēpj Helmaram Rudzītim savu viedokli par grāmatas māksliniecisko apdari, viņasprāt, Harija Gricēviča (1921–2015) veidotais vāka zīmējums ir izdevies banāls (Skalbe 1952b). “Grāmatu drauga” Hamsuna pārizdevumu virkni 50. gados noslēdz viņa simtgadē izdotie romāni “Benoni” un “Roze” (arī Skalbes tulkojumi), kurus papildina Jāņa Grīna (1890–1966) raksts “Atcerēsimies Knutu Hamsunu”. Interesanti, ka šim 1959. gada izdevumam ir oranžs iesējums, gluži kā “Grāmatu drauga” izdotajiem Hamsuna “Kopotiem rakstiem”. Tajā pašā laikā 30. gados regulāri izdoto Hamsunu izdevniecības Latvijā ir spiestas ignorēt līdz pat 1976. gadam, kad divos sējumos ar padomju ideologu akceptu iznāk viņa

darbu izlase. Tomēr arī trimdā ne visi biežās Hamsuna publikācijas uztver ar nedalītu atsaucību. Tā publicists Hugo Vītols (1900–1976) atzīst, ka latviešu lasītājs Hamsunu “jūsmīgi adoptēja un gadu desmitiem atradās viņa saldi mocošajā gūstā.. Bet kas teiks, vai Hamsuns mūsu jaunatnei nav nodarījis vairāk ļauna nekā laba, jo šis lielais dabas mīļotājs, kas ar dabu bija tik brīnišķīgā saskaņā, pret dabas augstāko radību, cilvēku, bija nežēlīgs, nedodams tā sirdij miera.” (Vītols 1952)

Savukārt pirmpublicācija ir Skalbes tulkotais Unsetes romāns “Dortejas kundze” (1954), kuru viņa ir iztulkojusi jau 40. gadu sākumā. Taču padomju laikā dibinātā Valsts apgādniecība un poligrāfisko uzņēmumu pārvalde tās rīcībā nonākušo tulkojumu ir atturējusies iespiest, jo baidījies, ka šī romāna “varbūtējie turpinājumi var saturēt kaut ko padomju garam nepieņemamu” (Skalbe 1953).

“Grāmatu drauga” prakse atkārtoti izdot agrāk tapušos tulkojumus tomēr nav absolutizējama. Ja vēl 30. gados Hamsuna “Kopotos rakstos” Rudzītis ievieto 20. gadsimta sākumā tapušo Jāņa Jaunsudrabiņa (1877–1962) “Pāna” tulkojumu, tad 1952. gadā romāns iznāk Zviedrijā dzīvojošā literatūrzinātnieka Jāņa Zandera (1911–1983) tulkojumā.

Zanders latvisko arī pusi no “Grāmatu drauga” apjomīgākā tulkojuma – zviedru rakstnieka Vilhelma Mūberga (*Wilhelm Moberg*, 1898–1973) romānu tetraloģijas “Emigranti”. 1954. gadā nāk klajā “Emigranti”, bet 1956. gadā – “Jaunajā zemē”. Jau 1945.–1946. gadā Stokholmā iznākošajā literārajā žurnālā “Daugava” viņš publicē plašāku apceri par Mūbergu (Zanders 1945; Zanders 1946) un saziņā ar rakstnieku arī romāna “Divu vīru sieva” fragmentu. Atzīmēsim, ka Mūbergs ir viens no tiem zviedru intelektuāļiem, kas tolaik protestē pret Zviedrijas varas iestāžu nodomu izdot baltiešu leģionārus Padomju Savienībai. Saraksti ar rakstnieku Zanders atkal atjauno 50. gados, kad viņš uzsāk tulkot 40.–50. gados tapušo Mūberga romānu ciklu par zviedru izceļotājiem uz Ameriku. Ar rakstnieku tiek saskaņoti īsinājumi cikla pirmā romāna “Emigranti” tulkojumā: tiek svītrotas romāna kompozīcijai perifēras 75 lappuses (no pavisam 509) (Zanders 1978: 48). Īsinājumi daļēji ir saistīti ar romānā lietoto nenormatīvo leksiku, kas izpelnās sabiedrības daļas protestus gan Zviedrijā, gan ASV. Mūberga emigrantu eposa 3. un 4. daļa (“Līdumnieki” un “Pēdējā vēstule uz Zviedriju”) Kārļa Dziļlejas (1891–1963) tulkojumā iznāk 1957. un 1960. gadā¹.

50. gados “Grāmatu draugs” atkārtoti publicē ne tikai vairākus jau 20.–30. gados izdotos Ēriha Marijas Remarka (*Erich Maria Remarque*, 1898–1970) romānus, piemēram, “Trīs draugus” (1957, Kārkliņa tulkojumā), bet arī virkni pēc Otrā pasaules kara sarakstīto Remarka romānu. Tos visus (“Laiks mīlēt, laiks mirt” (1955), “Triumfa arka”² (1956) un “Melnais obelisks” (1958)) ir latviskojis Dziļleja. Ja pirmais no tiem Helgas Ginteres (1910–1979) tulkojumā jau 1957. gadā tiek piedāvāts lasītājiem arī Latvijā, tad abu pārējo latviskojumi dienas gaismu ierauga tikai 80.–90. gados. Tulkotājs un rakstnieks Kārkliņš ir visai skeptisks

1 1973. gadā Helmars Rudzītis visu tetraloģiju izdod atkārtoti.

2 Romāna fragmenti Kārkliņa tulkojumā tiek publicēti jau 1948. gadā mēnešrakstā “Laiks” (Nr. 22–24).

par iespēju “Melno obelisku” publicēt latviski. Viņaprāt, romānā ir “tik daudz “riskantu” vietu un “stipru” izteicienu, ka mūsu izdevēji negribēs kaitināt lasītājus, to izdodot. Ir tiešām savādi, ka mūsu lasītājiem – vismaz to daļai – piedauzīga liekas valoda un tēlošanas veids, ko visas lielās kultūrtautas bez iebildumiem piedod saviem autoriem, ja tie domā, ka vielas un tēlojamās vides dēļ nepieciešams tā rakstīt.” (Kārklīšs 1957) Helmara Rudziša izdotajā “Laika Mēnešrakstā” paustās Kārklīņa šaubas tomēr neattaisnojas, jo pusegadu vēlāk “Grāmatu draugs” romāna tulkojumu izdod. Nav izslēgts, ka tas ir kļuvis iespējams, izdarot romāna tekstā īsinājumus.

Pavisam konkrēti par tādiem var runāt vācu rakstnieka Teodora Plivjē (*Theodor Plievier*, 1892–1955) romānu publikācijās. 1951. gadā, kad Andrejs Ozoliņš (1907–1983) Eitīnā (Vācija) iespiež uz Rietumiem aizbēgušā Austrumvācijas komunistu romānu “Staļingradas traģēdija”, kas tapis vēl Padomju Savienībā, žurnālists Oļģerts Liepiņš (1906–1983) iesaka atturēties no šī darba popularizēšanas. Pēc viņa domām, “mums, kam sarkanarmijas briesmu darbi vairāk kā pazīstami, dīvaini lasīt cīņu aprakstus, kur nav neviena ļauna vārda par krieviem. Vai tiešām mūsu izdevēji nevarētu apgādāt labākus un nacionālākus darbus?” (Liepiņš 1951) Likteņa ironija, ka divus gadus pēc Helmara Rudziša laikrakstā izskanējušā retoriskā aicinājuma tieši “Grāmatu draugs” laiž klajā Plivjē romānu “Maskava” (1953), bet 1955. gadā tas izdod arī triloģijas noslēdzošo daļu “Berlīne”. Šī romāna tulkotāju juristu Ādolfu Šildi (1907–1990) Rudzītis informē, ka “Maskavu” tās latviskotājs Jānis Kadilis (1903–1994) neuzkritoši saīsinājis par apmēram 100 lappusēm, “izmetot šur tur pa neinteresantai rindkopai” (Rudzītis 1954), un līdzīgi iesaka rīkoties arī ar “Berlīni”. “Laika” redakcijas darbinieks Boļeslavs Ķīselis (1910–1965) Šildem atzīst, ka avīzes iespiešanā iesaistītajiem grāmatu drukāšana ir virsstundu darbs. Forsējot Plivjē “Berlīnes” iespiešanu, teksta aplaušanā ir iesaistīts dzejnieks Linards Tauns (1922–1963)³, kurš steigā nav pamanījis, ka ir izlaista grāmatas 2. daļa, “tāpēc neesat pārsteigts, ka latviešu tulkojumā Plivjē piecu daļu vietā būs tikai četras” (Ķīselis 1955). Šādā situācijā Rudzītim atliek vien izteikt cerību, ka tik jūtamiem īsinājumiem vācu apgāds “daudz vērības nepiegrīzīs un pats nabaga Plivjē spējis nomirt latviešu izdevumu nesagaidījis” (Rudzītis 1955)⁴.

Jaunākās tendences pasaules literatūrā daudz plašāk un operatīvāk nekā “Grāmatu drauga” apgādā iznākušie tulkojumi atspoguļo “Laika Mēnešraksts”⁵. Šajā ziņā tas sasaucas ar apgāda “Valters un Rapa” kopumā tradicionālo un piesardzīgo publicējamo grāmatu manuskriptu atlasī, kas jūtami disonē ar tā paša apgāda literārajā žurnālā “Daugava” (1928–1940) publicēto cittautu autoru diapazonu. Līdzīgi Rudziša mēnešrakstam “Laiks” (1946–1949), kurš ticis izdots jau Vācijā, arī “Laika Mēnešrakstā” (tikai ilglaicīgāk un sistemātiskāk, tulkojumu nav tikai divos no pavisam 90 numuriem) dominē dažādu tautu rakstnieku prozas darbi, kurus labāk novērtēt palīdz tajā pašā numurā ievietotās apceres par to autoriem.

3 Tauns strādājis par burtlici Viļa Štāla (1908–1985) tipogrāfijā Ņujorkā.

4 Plivjē ir miris 1955. gada 12. martā.

5 Par šo trimdas presei nozīmīgo un nepelnīti piemirsto izdevumu sk. Krēslīšs 1999.

Gandrīz vienīgi jaunus tulkojumus lasītājiem piedāvā apgāds “Daugava” (no šajā periodā izdotajām 27 grāmatām tikai viena ir atkārtots izdevums), kuru 1945. gada rudenī Stokholmā izveido Dagnija Šleiere (1919–1993) un viņas dzīvesbiedrs Georgs (Juris) Šleiers (1917–2005). Izdevniecības pirmajos pastāvēšanas gados, kad izdoto grāmatu skaits ir neliels, gan iznāk tikai viena grāmata – Edgara Alana Po (*Edgar Allan Poe*, 1809–1849) noveļu krājums “Melnais kaķis” (1946), kas vienlaikus ir arī pati pirmā trimdā iznākusi amerikāņu rakstnieka grāmata. Andreja Johansona (1922–1983) tulkotā grāmata, kurā iekļauta arī viņa apcere par Po novelēm, formāli nāk klajā kā apgāda *Vegastiftelsens förlag* izdevums, gluži kā pārējās Šleieru sagatavotās grāmatas 1945.–1946. gadā⁶. Augstu vērtēdams Johansona tulkojuma kvalitāti, Dzintars Sodums (1922–2008) tomēr kritizē konkrēto tekstu atlasī, jo, viņaprāt, “lielāki daļai Po darbu trūkst katarses – šķīstīšanās momenta, jeb arī tas uztverams ļoti baudīt pieradušam lasītājam. Tam, kam šī grāmata domāta – plašākai lasītāju publikai – tā noder vairāk kā interesanta kukaiņa apskate.” (Sodums 1946)

Iespējams, pati būtiskākā trimdā iznākusi tulkojumu virkne ir “Parnasa pasaules rakstnieku sērija”, kas “Daugavas” apgādā iznāk no 1949. līdz 1955. gadam. To veido 24 prozas darbu izdevumi, kurus latvisko pārsvarā Zviedrijā dzīvojošie latviešu literāti: visvairāk Veronika Strēlerte (8 grāmatas) un Lizete Skalbe (7 grāmatas).

Pateicoties Strēlertei, kura beigusi Latvijas Universitātes (turpmāk LU) Romāņu filoloģijas nodaļu, lasītājiem tiek piedāvāts plašs franču autoru klāsts: sākot no Voltēra (*Voltaire*, 1694–1778) satīras “Kandidis” (1949) līdz pat Fransuā Moriaka (*François Mauriac*, 1885–1970) romānam “Mīlestības tuksnesis” (1953). Šajā sērijā ir publicēti arī Onorē de Balzaka (*Honore de Balzac*, 1799–1850) romāns “Eiženija Grandē” Ilzes Skalbes-Legzdiņas (1912–1996) tulkojumā un Antuāna de Sent-Ekziperī (*Antoine de Saint-Exupéry*, 1900–1944) romāns “Nakts lidojums” (1950) pašas Dagnijas Šleieres tulkojumā. Pusceļā paliek aizsāktais Albēra Kamī (*Albert Camus*, 1913–1960) “Svešinieka” tulkojums, kad Šleierei 1950. gada aprīlī no Jāņa Grīna ir jāpārņem “Latvju Ziņu” atbildīgās redaktora pienākumi (Šleiere 1982; Šleiere 1990). Gan Kārļa Skalbes meita, gan apgāda vadītāji Šleieri savulaik ir beiguši Franču liceju Rīgā, tādēļ nepārsteidz franču autoru prāvā pārstāvētība šajā tulkojumu sērijā. Jāatgādina, ka tajā pašā laikā okupētajā Latvijā pastiprināta interese par franču kultūru noslēdzas ar intelektuāļu grupas arestiem un notiesāšanu⁷.

Latviešu lasītāju aizraušānās ar skandināvu autoriem Šleierei šķiet pārspilēta: “Trimdas publika viņu darbu pārspridumus apšveic kā savus rakstniekus, kamēr daudzi mūsu gadu simteņa lielāki autori, kuru ietekme pasaules literatūrā bijusi daudz dziļāka kā minētajiem ziemeļniekiem, ir palikuši sveši ne tikai mūsu plašākajai publikai, bet arī šaurākajām literārajām aprindām.” (Šleiere 1950) Tomēr arī “Daugavas” sērijā ir virkne nozīmīgu zviedru rakstnieku darbu Lizetes Skalbes latviskojumā. Šeit minēsim tikai Pēra Lāgerkvista (*Pär*

6 Tā vadītājs, tāpat laikraksta “Latvju Ziņas” un žurnāla “Daugava” atbildīgais izdevējs ir baptistu mācītājs Alberts Vēgers (*Albert V. Weger*, 1889–1968).

7 Plašāk par to: Geile-Šīpolniece 2001: 8–12.

Lagerkvist, 1891–1974) romānu “Baraba” (1951) un Fransa Gunnara Bengtsona (*Frans Gunnar Bengtsson*, 1894–1954) romānu “Sarkanā odze” (1954)⁸.

1941. gadā publicētā Bengtsona “Sarkanā odze” jau 1945. gada vasarā tiek kvalificēta kā viens no labākajiem un saistošākajiem zviedru romāniem (Lagerberga 1945: 25–26), un tā paša gada novembrī un decembrī tā fragmenti Skalbes latviskojumā tiek publicēti laikrakstā “Latvju Ziņas” (Nr. 50–60). Līdzīgi tam kā Lizetes Skalbes tulkotā Heinriha Heines (*Heinrich Heine*, 1797–1856) “Harca ceļojuma” (1907) dzejas rindas ir latviskojis Kārlis Skalbe, arī Bengtsona romānā iekļautās vārsmas ir tulkojusi Veronika Strēlerte. Vēlāk viņa atcerēsies, “cik grūti dzima Sarkanās Odzes tulkojums. Cik ekspertu netika taujāts, cik padomu uzklausts, cik grāmatās meklēts!” (Strēlerte 1961) Pēc Strēlertes domām, lai gan Lizete Skalbe ražīgi strādājusi jau Latvijā, tomēr viņas nozīmīgākie tulkojumi ir tapuši trimdā sadarbībā ar apgādu “Daugava”, un “viņa savā darba rutīnā un iejūtā jau ir aizsniegusi to līmeni, kad tulkojumu vairs nejut kā tulkojumu, bet tam ir oriģināla smarža un skaņa” (Strēlerte 1961). Interesanti, ka vairākus gadus pēc romāna izdošanas uz Rīgu dāvanā sūtītais grāmatas eksemplārs tiek konfiscēts kā priekšmets, kura “ievēšana un izplatīšana esot aizliegta” ([Anon.] 1960).

Daudzveidīgs ir arī “Parnasa pasaules rakstnieku sērijā” pārstāvēto angļu, amerikāņu un vācu rakstnieku loks. To vidū ir arī angļu satīriķa Džonatana Svifta (*Jonathan Swift*, 1667–1745) “Gulivera ceļojumi” Andreja Johansonā tulkojumā (1952), kas ir pirmais pilnīgais šī darba tulkojums latviešu valodā (pirms tam publicēti fragmenti vai pārstāsti, bet Mirdzas Ķempes (1907–1974) latviskojums tiek iespiests tikai 1959. gadā). Tikai divus gadus pēc pirmpublicācijas sērijā iznāk Valdemāra Kārklīņa latviskotā Džordža Orvela (*George Orwell*, 1903–1950) antiutopija “1984”. Izdevuma recenzents rakstnieks Andrejs Irbe (1924–2004) kā aplamu noraida pieņēmumu par šī tulkojuma nevajadzīgumu. Pēc viņa domām, romāna vērtība “ir pārāk liela, lai to neizlasītu arī latvietis, tas daudzas atziņas vēl vairāk izgaismo mūsos pašos, un bez tam mums ir pienākums būt kontaktā ar visu rietumu gara struktūru veidotāju darbu” (Irbe 1951). Krietni ilgāk, līdz pat 1990. gadam, ir jāgaida, līdz Latvijā kļūst iespējama romāna atkārtota publikācija, bet vēl 1983. gadā arī par šī teksta glabāšanu, pavairošanu un izplatīšanu tiek notiesāts brīvības cīnītājs Gunārs Astra (1931–1988) (Zelmenis 2015: 25–49). “Daugavas” sērijā iznāk arī trīs Soduma tulkojumi, to vidū Ernesta Hemingveja (*Ernest Hemingway*, 1899–1961) “Ardievas ieročiem” un Hermaņa Heses (*Hermann Hesse*, 1877–1962) “Narciss un Zeltamute”. Padomju režīma noteiktais latviešu grāmatniecības šķirums divās atšķirīgās attīstības gultnēs (okupētajā Latvijā un trimdā) ir radījis priekšnoteikumus, lai vairākiem literārajiem tekstiem būtu atšķirīgas tulkojuma versijas. Jau 1946. gadā Rīgā iznāk E. T. A. Hofmaņa (*E. T. A. Hofmann*, 1776–1822) romāns “Velna eliksīri” Elijas Klienes un Pāvila Vīlpa (1901–1979) latviskojumā, bet 1954. gadā “Parnasa pasaules rakstnieku sērijā” tiek izdots Strēlertes tulkojums. Tikai viens gads šķir “Daugavas” sērijā iekļauto “Bovari kundzi” Strēlertes tulkojumā (1951) no šī paša Gistava Flobēra (*Gustave Flaubert*, 1821–1880) romāna Martas Grantovskas (1908–1965) tulkojuma iespaiduma Rīgā (1952). To iepazīsusi, Strēlerte vēlāk secina, ka atšķirības tulkojumos “tikai rāda, cik autors ir bijis bagāts, tā ka mēs nevaram eksakti nomērīt un uz grammiem izsvērt katra vārda nozīmi un vajadzību” (Strēlerte 1982: 17).

8 Lizetes Skalbes tulkojums izdots arī Latvijā ar nosaukumu “Sarkanais pūķis” (1991).

Cik pienācīgi “Daugavas” vadītāju un tulkotāju literāro gaumi ir spējuši novērtēt viņu laikabiedri, šodien ir pagrūti noskaidrot. Kaut arī literatūrkritiķis Jānis Bičolis (1904–1982) iesaka apgādam sēriju enerģiski turpināt (Bičolis 1954: 156), vismaz daļa sērijas grāmatu nav atradušas savu lasītāju un veido uzkrājumu. Kādā “Daugavas” sludinājumā sērijas izdevumi tiek piedāvāti ar ievērojamu atlaidi (brošētām grāmatām līdz pat 50 %), lai “steidzīgi atbrīvotu plauktus rudens jaunizdevumiem” ([Anon.] 1956). Jebkurā gadījumā turpmākajos gados tulkojumi “Daugavas” izdevumu klāstā vairs nav sastopami.

Otru aiz “Grāmatu drauga” prāvāko tulkojumu skaitu šajā periodā (40 grāmatas) ir izdevis Hugo Skrastiņš (1914–1999), kas ar zīmolu “Jaunais vārds” jau ir bijis izdevējs 40. gados Vācijā, bet viņa izdevniecība “Tilts” ASV pirmo tulkojumu laiž klajā tikai 1954. gadā. Tas ir igauņu rakstnieka Augusta Melka (*August Mälik*, 1900–1987) romāns “Labā osta”. Šo un vairākus citus igauņu rakstnieku Bernarda Kangro (*Bernard Kangro*, 1910–1994), Arvi Korka (*Arvi Kork*, 1927–1997) un Arveda Vīrlaida (*Arved Viirlaid*, 1922–2015) romānus Skrastiņš ir izdevis Zanes Zemdegas (ist. v. Ellas Andersones (1908–1989) pseidonīms) tulkojumā. Andersone, vēlākā žurnāla “Treji Vārti” igauņu nodaļas redaktore (1967–1980), uzskata, ka, “lai iepazītu kādu tautu un zemi, nemaz nav jālasa biežās vēstures grāmatas un bez objektivitātes uzrakstītās atmiņu grāmatas. Pietiek izlasīt tulkojumā labu literāru darbu, un mēs par pašu tautu un viņu zemi uzzinām ļoti daudz.” (Andersone 1973: 20)

Iepriekšminēto autoru grāmatas ir laba iespēja iepazīt trimdā tapušo igauņu prozu, taču tie ir arī vienīgie “Tilta” tulkojumu pirmpublicējumi. Visi pārējie ir jau Latvijā izdoto tulkojumu pārspiedumi⁹. Atsevišķos gadījumos ir minēti grāmatu tulkotāji (Kārlis Skalbe, Edvarts Virza, Elīna Zālīte u. c.), bet vairumam “Tilta” izdevumu (23 grāmatas) par tulkotājiem ir uzrādīti Uldis Ābele un Ernests Druvaskalns. Tās ir personas, par kurām atrast kādu informāciju ir pilnībā neiespējami. Jau 70. gados tas nav izdevies arī Benjamiņam Jēgeram, kas lūdzis savai “Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfijas” veidošanas palīdzībai Magdalēnai Rozentālei (1915–2009) no Skrastiņa izdibināt Ābeles dzīves datus. Neko konkrētu uzzināt Rozentālei neizdodas, tomēr Skrastiņa atbilde dod kaut daļēju izskaidrojumu par viņa apgāda praksi. Izrādās, ka virknei grāmatu “tulkotāji patiesībā ir valodas gludinātāji. Tas nozīmē, ka lietots kāda cita autora tulkojums (vecs), bet dažas vietas pārveidotas saskaņā ar valodas attīstību un gludinātājs lieto segvārdu. (...) Segvārds lietots tamdēļ, ka varbūt vecais tulkotājs dzimtenē vēl varot būt dzīvs.” (Rozentāle 1971) Šāda pieeja gan nav traucējusi Skrastiņam 50. gados izdot arī Latvijā dzīvojošo Kārļa Egles (1887–1974) un Elzas Stērstes (1885–1976) tulkojumus. Starp pārspiedumiem ir arī Mígela de Servantesa (*Miguel de Cervantes*, 1547–1616) noveļu izlase “Asins spēks” (1958), kas ir daļa no 1943. gadā Kārļa Rasiņa (1886–1974) apgādā iznākušā krājuma “Parauga noveles”. Jau tolaik Konstantīna Raudives (1909–1974) veiktais noveļu latviskojums ir izpelnījies plašu un detalizētu izvērtējumu (Būcēna, Grava 1944), kurā secināts, ka Raudive ir pārlieku respektējis Servantesa noveļu tulkojumu krievu valodā. Šādā

9 Nav viegli izšķirt, vai lasītājiem tiek piedāvāti no jauna burtliču saliktu tekstu pārspiedumi vai reproducēti izdevumi, jo tas ir konkrēti minēts tikai dažās grāmatās un atsevišķu izdevumu aprakstos Jēgera veidotajā “Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfijā”. Savukārt uzticēties pašu izdevēju deklarētajam avotu nepietiekamības dēļ ne vienmēr ir iespējams.

kontekstā diezgan groteska ir Raudives vēlme norobežoties no Servantesa saīsinātās, jaunatnei domātās “Dona Kihota” versijas publikācijās 1951. gadā. Kaut arī izdevuma titullapā kā tulkotājs nepārprotami ir minēts Ādolfs Erss (1885–1945), Raudive steidz paziņot, ka šim tulkojumam, kas “sen vairs neatbilst nedz latviešu literatūras attīstībai, nedz lasītāju gaumei” nav nekā kopēja ar viņa paša 30. gados publicēto Servantesa romāna tulkojumu, kuru atkārtoti izdošot apgāds “Druva”¹⁰.

Skaitā neliels (19 grāmatas) ir Kopenhāgenā Imanta Reitmaņa (1919–1966) apgādā “Imanta” iznākušo tulkojumu klāsts. Tomēr vairums no tām (13) ir jauni tulkojumi. Daļu no tiem ir veikušas trimdas sabiedrībā pazīstamas personības, kuru profesionālā darbība ir saistīta ar pavisam citu jomu, un šie tulkojumi ir tikai neliela, savdabīga epizode viņu mūžā. Tā klasiskās filoloģijas maģistre, vēlāk Hārvarda Universitātes bibliotekāre un mācītāja Velta Zante-Šime (1915–2002) ir tulkojusi savulaik lasītāju iecienītās austriešu rakstnieces Annemarijas Selinko (*Annemarie Selinko*, 1914–1986) romānu “Dezirē” (1955), kas ir tulkots vismaz 25 valodās. Arī tālbraucējs stūrmans Eglons Spēks (1925–1991), kurš pazīstams kā prozists, ir latviskojis somu rakstnieka Veines Linnas (*Väinö Linna*, 1920–1992) romānu par Turpinājuma karu “Nezināmajam kareivim” (1956). Kaut arī ventiņu un latgaliešu intonācijas šajā grāmatā Spēkam ir palīdzējuši veidot dzejnieks Fricis Dziesma (1906–2004) un skaņu plašu apgāda “Latvian Music” vadītājs Aleksandrs Kancāns (1910–1993), tulkojums ir tapis ar zviedru valodas starpniecību. Tādēļ par šī Somijā joprojām populārā romāna pirmo latviskojumu no oriģinālvalodas kļūst 2010. gadā publicētais Maimas Grīnbergas tulkojums. Savukārt uzņēmēja Bruņa Rubesa (1926–2009) tulkojumā “Imanta” 1952. gadā izdod divas bērniem domātās Ēriha Kestnera (*Erich Kästner*, 1899–1974) grāmatas “Divkāršā Lotite” (Latvijā pazīstama kā “Divas Lotiņas”) un “Emīls un Berlīnes zēni”. Otrās grāmatas izdevumā tulkotājs gan nav minēts, tomēr to vēlāk apstiprina pats Rubess (Rubess 1999: 108–109).

Lai arī Jānis Rudzītis uzskata, ka Arčibalda Kronina (*Archibald Cronin*, 1896–1981) grāmatas, kuras bijušas ļoti populāras Latvijā 30. gados, vairs nav izdodamas (Rudzītis 1953: 42), tomēr Reitmanis ne tikai atkārtoti iespiež Valdemāra Kārklīņa tulkoto romānu “Zvaigznes raugās lejup” (1952), bet arī publicē Dānijā dzīvojošā Emīla Vilāna (1908–1963) no jauna tulkotos romānus “Citadele” (1952) un “Tirāns” (1954, Latvijā vairāk pazīstams ar nosaukumu “Cepurnieka pils”), kā arī pedagoģes Elzas Apkalnes (1893–1972) latviskotās “Debesu valstības atslēgas” (1955).

“Imantas” izdoto tulkojumu vidū sevišķi iespaidīgs gan apjoma (2 sējumi), gan mākslinieciskās apdares ziņā ir Džovanni Bokačo (*Giovanni Boccaccio*, 1313–1375) “Dekameron” (1954–1955). Tas ir pats plašākais romānu filoloģes Ofēlijas Sproģeres (1915–2002) tulkojums. Apgāda līdzstrādnieks, dzejnieks un mākslinieks Ojārs Jēgens (1924–1993) ir atdzejojis “Dekameronu” kanconas, bet grāmatas titullapai un ilustrācijām izmantojis šī Bokačo darba 1542. gada Venēcijas izdevumu. 120 subskribenti, kuri sekmējuši izdevuma tapšanu, saņem eksemplārus, kas “iespiesti uz antīka papīra” (Bokačo 1954: 481), savukārt citi var iegādāties dārgākus grāmatas eksemplārus pergamenta iesējumā. Klasiskais filologs Kārlis

10 Raudives tulkojumu “Druva” tomēr neizdod.

Straubergs (1890–1962) atzīst, ka “no uzbāzīgās pelēko tulkojumu masas ir patīkami izdalīt tādus, kas ir ar savu iekšējo vērtību” (Straubergs 1954). Viņaprāt, Sproģeres “tulkojums ir ar patīku lasāms, pieturēts autora formai un stilam, izsargāts no nebudāmiem pārveidojumiem un atstāstījumiem” (Straubergs 1954). Interesanti, ka tikai dažus gadus pēc “Imantas” izdevuma, 1958. gadā, Rīgā nāk klajā “Dekameron” Maijas Kveldes (1923–2011) tulkojumā.

Tikai pāris mēnešus pēc Borisa Pasternaka (*Boris Pasternak*, 1890–1960) no Padomju Savienības slepeni izvestā romāna “Doktors Živago” manuskripta pirmpublicējuma Džandžakomo Feltrinelli (*Giorgio Feltrinelli*, 1926–1972) apgādā Milānā Ofēlija Sproģere kvalificē Pasternaka romānu kā padomju varai nepieņemamu un izsaka cerību, ka “par spīti visiem draudiem viņam nevajadzēs samaksāt tik dārgi, cik dārgu cenu Padomju Savienībā parasts prasīt par vārda brīvību” (Sproģere 1958). Dažas nedēļas pēc tam, kad Nobela prēmijas piešķiršana Pasternakam kļūst par papildu argumentu padomju propagandistu uzsāktajai rakstnieka nomelnošanas un vajāšanas kampaņai, romāna fragmenti rakstnieka Pāvila Klāna (1912–1979) tulkojumā tiek publicēti laikrakstā “Latvija” (08.11.58–07.01.1959), un drīz pēc tam romāna latviskojums nāk klajā apgādā “Imanta”.

Šajā sakarā kāds lasītājs pārmet apgādam un trimdas presei kopumā, viņaprāt, pārlietu nepamatotu Pasternaka cildināšanu. Viņš atbild ar kategorisku “nē” uz paša uzdoto retorisko jautājumu, vai latviešiem, kas “visu grāmatā aprakstīto esam vaigā skatījuši un izbaudījuši uz savas ādas, kā arī daudzkārt lasījuši mūsu pašu un citu avotos, Pasternaks ir pasacījis kaut ko jaunu, ir stāvējis par mūsu nacionālām interesēm?” (Mežmalietis 1959) Viedokli, ka latviešiem ir jāignorē jebkas, kas ir radies aiz dzelzs priekškara, romāna tulkotājs uzskata par sektantisku, jo arī latviešiem ir “jābūt informētiem par garīgajiem strāvājumiem Pad. savienībā” (Klāns 1959). Jānis Rudzītis, kas Klāna tulkojumu ir salīdzinājis gan ar oriģinālu, gan ar tā tulkojumu vācu valodā un atzinis to kopumā par sekmīgu, uzsver, ka Pasternaks “nav bijis un, protams, nav drīkstējis būt barikāžu cilvēks, kura rokās plandītos karogs ar mums patīkamiem sauķļiem un lāstiem”. Tomēr viņa romāns ir “ļoti ievērojams mākslas darbs, pilnīgi brīvs no sociālistiskā reālisma sekotāji amatnieciskā gara” (Rudzītis 1959). Arī rakstnieks Pēteris Aigars (1904–1971) mudina saskatīt romānā ko vairāk par politisku sensāciju un izsaka cerību, ka varbūt kāds grāmatas eksemplārs varētu nonākt Rīgā, lai kļūtu par tādu pašu retumu kā tajā pašā gadā iznākušais dienviņslāvu disidenta Milovana Džilasa (*Milovan Djilas*, 1911–1995) apceres “Jaunā šķira” latviskojums (Aigars 1959). Taču visdrīzāk Pasternaka “Doktors Živago” plašāku auditoriju Latvijā sasniedz ar vairākām romāna ekranizācijām, un tikai 1995. gadā nāk klajā Eižena Rauhvarģera (1923–2002) veiktais romāna tulkojums.

Līdzīgu neizpratni kā “Doktors Živago”, tomēr ar krietni mazāku rezonansi, izraisa arī 1960. gadā “Imantas” izdots romāns “Dievs ir aizkavējies”, kura autore Kristīne Arnotī (*Christine Arnothy*, 1930–2015) dzimusi Budapeštā, bet kopš Otrā pasaules kara beigām dzīvojusi Francijā. Jānis Rudzītis atzīst, ka Arnotī romāns nepārsniedz caurmēra bestsellers līmeni, tomēr tā autore ir “asi uztvērusi visu, kas raksturo dzīvi komunistu iekārtā” (Rudzītis 1960). Kāda romāna lasītāja Austrālijā gan pārmet apgādam, ka tas izdevis vulgāru komunistu propagandas grāmatu (Šteinberģa 1961a). Lai arī apgāds norāda, ka Arnotī darbu ir publicējuši vairāki nozīmīgi rietumvalstu apgādi, kuri nereti izdod pretkomunistiskus sacerējumus,

un arī romānā tēlotā zināmas Ungārijas sabiedrības daļas grimšana materiālismā var būt kā brīdinājums arī daļai latviešu trimdnieku, kura “ar laiku atrāvusies no sabiedriskām un politiskām interesēm savu dzīves ērtību labā” (Apgāds Imanta 1961), tomēr šāds skaidrojums lasītāju neapmierina (Šteinberga 1961b).

Bez iepriekš detalizētāk raksturotā apgādu četrinieka (“Grāmatu draugs”, “Daugava”, “Tilts” un “Imanta”), kas veidojuši cittautu daiļliteratūras latviskojumu repertuāru visbūtiskāk, vairāki vismaz kultūrvēsturiski nozīmīgi tulkojumi ir iznākuši arī citās izdevniecībās. Tikai 40. gados Dienvidzvidrijas mazpilsētā Mulšē (*Mullsjö*) ar izdošanu, izmantojot rotatora tehniku, nodarbojas Augusts Dravnieks (1905–1988). 1946. gadā viņa apgādā iznāk Jalmāra Sēderberga (*Hjalmar Söderberg*, 1869–1941) romāns “Doktors Gläss” Osvalda Krūmiņa latviskojumā, kuru Andrejs Johansons vērtē kā korektu un gramatiski nevainojamu, bet “romāna lasītājs grib just vairāk artistiskas” ([Johansons] 1947). Divus gadus vēlāk Dravnieks izdod Kārļa Strauberga tulkotās Vergilija “Georgikas un Bukolikas”. Vēl 1946. gada sākumā Straubergs tās piedāvā publicēt Miķelim Gopperam (1908–1996) (Straubergs 1946), taču trimdas posmā viņš savam apgādam izvirza citas prioritātes un tādejā arī “Zelta ābeles” Stokholmas periodā nav iznācis neviens tulkojums. Pēc valodnieka Ernesta Bleses domām, viņa kādreizējā LU kolēģa tulkojums “precizitātes un latviskās izteiksmes ziņā ne tikai nevainojams, bet pat meistarisks” (Blese 1948). Arī Dzintars Sodums šo Vergilija latviskojumu uzskata par vienu no labākajiem Strauberga tulkojumiem un uzsver, ka “latviešu literatūrai latīņu dzeja ir īstais katalizators slāvu un ģermāņu iespaidu attīrīšanai, lai nonāktu pie savas aizmirstās literārās kultūras jauniem veidiem” (Sodums 1948). Atzīmēsim, ka šī ir vienīgā antikās pasaules autora tulkojuma pirmpublicācija trimdā un viens no retajiem pēc kara ārpus Latvijas izdotajiem tulkojumiem no klasiskajām valodām vispār.

Vienīgi 40. gadu otrajā pusē Hānavā pie Mainas (Hesenes federālā zeme Vācijā) pastāv apgāds “Gaismas pils”. Tā nelielajā izdevumu klāstā ir arī vēsturnieka, tolaik Vircburgas Tautas augstskolas lektora Edgara Andersona sastādītā un tulkotā ziemeļamerikāņu prozas antoloģija “Rietumu apvārsnis” (1949). Šajā divsējumu izdevumā ir iekļauti divdesmit 19.–20. gadsimta amerikāņu autoru (amplitūdā no Nataniēla Hotorna līdz Džonam Steinbekam) prozas paraugi. Papildus tam antoloģijas 2. sējumā, kam dots apakšvirsraksts “Rietumu apvārsnis”, ir sniegti vairāki pielikumi: pārskats par ievērojamākajiem ASV kultūras vēstures notikumiem salīdzinājumā ar Eiropas un sevišķi Latvijas kultūras norisēm, kā arī pārskats par trimdā tapušajiem rakstiem par amerikāņu literatūru un amerikāņu autoru darbu latviskojumiem (1945–1948). Jāteic, ka starp pārsvarā īsiem un informatīviem rakstiņiem ir arī plašāki pārskati, piemēram, literatūrzinātnieka Jāņa Andreja Burtņieka (1894–1959) publikācija “Amerikāņu literatūra” Augsburgas laikrakstā “Latvju Domas” (1946. gadā, no 15. maija līdz 12. oktobrim). Andersona veidotā antoloģija gan plašāku izvērtējumu trimdas presē nepieņem, taču, pēc viņa paša rakstītā, grāmatas “guvušas lielu amerikāņu zinātnieku ievērību” (Andersons 1965: 13).

Pēterā Mantņieka (1895–1979) apgāds kā sveštaitu rakstnieku sērijas pirmo grāmatu reklāmē ar Pulicera prēmiju godalgoto (1928) amerikāņu rakstnieka un dramaturga Torntona Vaildera (*Thornton Wilder*, 1897–1975) romānu “Svētā Ludviga tilts” Andreja Johansona

tulkosmā (1951), tomēr pazīstamā kartogrāfa daiļliteratūras izdošana, kas aizsāka vēl nacistu okupācijas laikā Latvijā, strauji apstājas 50. gadu sākumā Briselē.

Pastāvot zināmam saspīlējumam Zviedrijas latviešu sabiedrības daļas un Zentas Mauriņas (1897–1978) attiecībās, šajā periodā lielākā daļa viņas un arī Konstantīna Raudives oriģināldarbu un tulkojumu tiek publicēta ASV un Kanādas latviešu apgādos. Tajā skaitā arī Valtera Ziediņa (1917–1989) 1951. gadā izveidotajā apgādā “Druva”. Jau divus gadus pēc Hamsuna pēdējās grāmatas “Pa aizaugušām tekām” pirmiespieduma 1949. gadā “Druva” to publicē ar norādi, ka tekstu “ar autora atļauju no norvēģu valodas tulkojis Konstantīns Raudive”. Baltu filologs Jānis Zariņš (1907–1990) uzskata, ka tulkosmā nelatviska ir daudzu teikumu konstrukcija, tādēļ viņš izsaka vēlmi, lai turpmāk Raudive “savas darbošanās resp. tulkošanas pamatā liktu zināšanu arī latviešu valodas lietās” (Zariņš 1952). Tulkotājs Snorre Karkonens-Svensons (*Snorre Karkkonen Svenson*), kas salīdzinājis Raudives tulkojumu ar oriģinālu, izteicis pieņēmumu, ka Raudive izmantojis kādu no Hamsuna grāmatas tulkojumiem vācu valodā (Karkonens-Svensons 2009: 179). Interesanti, ka 60. gadu sākumā “Pa aizaugušām tekām” tulko arī Lizete Skalbe, kas ir pārliecināta, ka šī grāmata “varētu interesēt visus Hamsuna darbu kādreizējos lasītājus” (Skalbe 1960)¹¹. Jānis Rudzītis, kas grāmatā publicēto Hamsuna aizstāvēšanās runu lasījis gan Raudives tulkosmā, gan dzirdējis to Skalbes latviskotu Latvijas PEN kluba sarīkotajā Hamsuna atceres sarīkosmā, atzīst, ka “tikai šai otrā reizē tīri vai vizuāli varēja iedomāties Hamsuna neizsakāmi traģisko tēlu. Man likās, viņš tiešām aizstāvējies latviski!” (Rudzītis 1961)

“Druvas” 1952. gadā izdots Albēra Kamī romāns “Mēris” Zentas Mauriņas tulkosmā faktiski ir pirmā plašākā latviešu lasītāju iepazīstināšana ar tolaik jau daudzās valodās tulkoto rakstnieku. Kaut arī romāna tulkosmu dzejniece Ingrīda Viksna (1920–2017) novērtē kā rūpīgu un smalkjūtīgu (Viksna 1952), Kamī “Mēra” izdevums trimdas presē izpelnās visai niecīgu rezonansi. Iespējams, tāpēc arī šajā grāmatā pieteiktajai “Druvas” sērijai “Tagadnes ievērojamie autori Zentas Mauriņas izvēlē” turpinājums neseko. Savukārt Latvijā Kamī “legāla” iepazīšana kļūst iespējama tikai 1969. gadā, kad tiek publicēts romāns “Mēris” Maijas Silmales (1924–1973) tulkosmā.

Piecdesmitajos gados vairākus cittautu daiļliteratūras tulkosmus publicē jau 1941. gadā dibinātā Latviešu biedrība Lielbritānijā, kas no 1953. gada ir pārņēmusi pirms tam Stokholmā iznākošā žurnāla “Ceļa Zīmes” izdošanu. Šajās biedrībai vēlākajos gados neraksturīgajās aktivitātēs izšķiroša loma ir biedrības priekšniekam literatūrkritiķim Jānim Andrupam, kas tolaik rediģē gan “Ceļa Zīmes”, gan “Londonas Avīzi”. Andrupa tulkosmā iznāk gan Pulicera un Nobela prēmijas godalgotais Ernesta Hemingveja garstāsts “Vecais vīrs un jūra” (1953), gan angļu rakstnieka Čārlza Morgana (*Charles Morgan*, 1894–1958) romāns “Notikums upes līnijā” (1954). Morgana grāmatu ievada paša autora rakstīti priekšvārdi, kuros viņš ar gandarījumu piemin sava romāna “Avots” popularitāti Latvijā (tā tulkosms nāca klajā 1939. un 1940. gadā). Tikai 50. gados starp trimdas apgādiem ir sastopams arī Latviešu biedrības Lielbritānijā līdzdibinātāja, tālbraucēju kapteiņa Jāņa Millera uzņēmums “Latpress” (Andrups

11 Lizetes Skalbes tulkosms netiek publicēts.

1976), kas 1954. gadā izdod Džordža Orvela “Dzīvnieku fermu”. Žurnālista Viļa Skultāna (1914–1990) tulkojumu Pēteris Aigars visumā uzskata par izdevušos, tomēr “vietumis varbūt varēja latviskās labskaņas dēļ lokalizēt frāzes; tāpat varēja lokalizēt atsevišķu dzīvnieku vārdus. Ar to nebūtu nekas nodarīts pret Orvela darbu, tikai latviešu lasītāja ausij paietu garām viena otra nelatviska skaņa.” Savukārt par Londonā dzīvojošā Kārļa Smiltēna (1921–2017) veidotajām grāmatas ilustrācijām Aigars spriež, ka “zīmējumiem netrūkst asprātības, bet tie izskatās par maz vitāli, par maz revolucionāri” (Aigars 1955). Piebīdīsim, ka Orvela latviskojumu tradīcijā “Dzīvnieku fermas” latviskojums J. Podnieka (pilns priekšvārds nav atrodams) versijā jau iepriekš ir iespiests laikrakstā “Latvija Amerikā” (25.04–08.08.1953.), bet Latvijā jau vairākkārt grāmatā ir publicēts Silvijas Brices tulkojums, kas pirmoreiz iespiests žurnālā “Avots” (1988, Nr. 3–6).

Tāpat kā šajā laikā Latvijā, arī trimdā virkne tulkojumu top, izmantojot starpniekvalodas. Bez jau pieminētā Veines Linnas romāna Ofēlija Sproģere no angļu valodas ir tulkojusi somu rakstnieka Mikas Valtari (*Mika Waltari*, 1908–1979) romānu “Tumšais eņģelis” (apgāds “Dzintars”, 1955), bet jurists un sabiedriskais darbinieks Jānis Grīslis (1908–1967) – rumāņu rakstnieka Konstantīna Virdžila Georgiu (*Constantin Virgil Gheorghiu*, 1916–1992) romānu “Divdesmit piektā stunda” (“Druva”, 1954). Savukārt ar vācu valodas starpniecību Auseklis Zaļinskis (1918–2004) tulko igauņu autora Roberta Raida (*Robert Raid*, 1915–1978) romānu “Kad krievi nāk” (Andra Ozoliņa apgāds, 1955), bet Arturs Plaudis (1915–2004) – grieķu rakstnieka Nika Kazandzaka (*Nikos Kazantzakis*, 1883–1957) romānu “Aleksis Sorbas” (K. Krišfelds, 1959).

Žanru aspektā šī perioda tulkojumu klāstā nospiedošā pārsvarā ir prozas sacerējumi. Starp 265 grāmatām tikai astoņi ir dzejas, bet četri – lugu izdevumi. Arī šeit dominē jau agrāk tapušu un izdotu tulkojumu pārspiedumi, jaunu latviskojumu ir pavisam maz. Dzejā bez jau minētā Vergilija kā novitāte ir minama vien Aleksandra Plensnera (1892–1984) tulkotā Aleksandra Puškina (*Alexander Pushkin*, 1799–1837) poēma “Namiņš priekšpilsētā” (1949). Neizdots paliek Vācijā atjaunotās Latviešu-lietuviešu vienības valdes locekļa rakstnieka Emīla Skujenieka (1903–1965) atdzejotais Bernarda Brazdžona (*Bernardas Brazdžionis*, 1907–2002) dzejoļu krājums “Nav mums mājas” (Eglāja-Kristone 2008: 773). Arī Skujenieka tulkotā un vairākas reizes dažādu mītņu zemju teātros uzvestā lietuviešu rakstnieka Vītauta Alanta (*Vytautas Alantas*, 1902–1990) komēdija “Grāmatvedības kļūda” (Eglāja-Kristone 2008: 790–791)¹². 50. gados Viskonsinas Latviešu biedrības teātra ansamblīm, izmantojot rotatora tehniku, izdodas publicēt itāļu dramaturga Aldo De Benedeti (*Aldo De Benedetti*, 1892–1970) lugu “Es tevi vairs nepazīstu” un Ferenc Molnāra (*Ferenc Molnár*, 1878–1952) komēdiju “Spēle pili”.

Trimdā iznākušo cittautu daiļliteratūras tulkojumu vidū īpaša vieta ir Dzintara Soduma tulko-tajam Džeimsa Džoisa (*James Joyce*, 1882–1941) romānam “Uliss”. Pirmoreiz latviski romāna fragments Veronikas Kļavas tulkojumā tiek publicēts jau 1930. gadā žurnālā “Daugava”, kur lasāms arī plašs Jāņa Veseļa (1896–1962) raksts par Džoisu.

12 Lugas mašīnraksts ar tulkotāja labojumiem glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā (turpmāk LNB) RXA 356, 215.

Ķerties pie apjomīgā un komplicētā teksta tulkošanas Sodumu, kas 40. gadu otrajā pusē strādā par burtlici apgādā “Daugava”, motivē 1947. gadā drauga Jura Staunes (1922–2013) uzdāvinātais romāna eksemplārs. Sodumam jau tolaik izveidojusies strikta pārlicība, ko vispār ir vērts tulkot: “Nav nozīmes trimdā tulkot cittautu daiļliteratūru tās vulgārajā nozīmē, tramvajā vai divāna lasāmvielā, bet darbus ar principiālu nozīmi, kas atver mums svešus vai nedaudziem zināmus viedokļus. Tulkojumi var atklāt latviešu publikai pilnīgi nepazītus novadus, jo esam interesējušies tikai par dažām populārākām strāvām un lit. kultūrām.” (Sodums 1949: 157) “Ulisu” Sodums tulko 10 gadus, to laikā ieguldot ap 2000 zviedru kronu darbam nepieciešamās uzziņu literatūras un vārdnīcu iegādē (Sodums 1959: 77). 1954. gadā, publicējot romāna 16. nodaļas tulkojuma fragmentu, Sodums atzīst, ka “tulkot šo darbu nozīmē sastādīt latviešu valodas stilu katalogu, tāpat jāizmanto visi valodas vēsturiskie slāņi” (Sodums 1954: 274). Jau pēc tulkojuma pabeigšanas¹³ Sodums formulē savu attieksmi pret Džoisu un tulkojuma nozīmi trimdas jaunās paaudzes rakstnieku redzesloka paplašināšanā: “Pats nejūtu nekādas līdzības ar Džoisu – esmu viņu tikai uzskatījis par stila skolotāju, kā – tramvajā braucot – cilpu, kur pieturēties. Tas varbūt izklausīsies pēc paradoksa, bet Džoisu tulkodams, iemācījos latviski rakstīt... Negribu apgalvot, ka arī mūsu jaunākajiem rakstniekiem būtu “jāaizraujas ar Džoisu” un jāatdarina viņa stils; bet ka Džoisss jāpazīst, ka viņa darbam vajadzētu kļūt par vienu etapu tiklab rakstnieku ceļā uz sevi kā publikas gaumes attīstībā, par to gan nedrīkstētu būt šaubu.” (Kārklīšs 1959a: 26–27) Tomēr Sodumam nav arī ilūziju, ka atrast izdevēju tulkojumam nebūs viegli. Viņš apzinās, ka tulkojuma iespiešanai ir nepieciešami prāvi līdzekļi un Džoisas teksts potenciālajam grāmatas pircējam ir svešs. Turklāt, viņaprāt, trimdas sabiedrību raksturo “zināms pārejas stāvoklis: vecā trimda atmirst, jaunā ir sevis aizņemta” (Sodums 1959a: 77). Šajā gadījumā tomēr situācija izrādās cerīgāka, jo latviešu jauno autoru grupa (Gunārs Saliņš, Andrejs Irbe, Jānis Krēsliņš, Uldis Ģermanis un citi) sadarbībā ar žurnālu “Jaunā Gaita”¹⁴ aicina nodrošināt tulkojuma iznākšanu, iepriekš parakstoties, proti, iemaksājot 40 dolārus, par kuriem tiek solīti 10 grāmatas eksemplāri. Iespējamie interesenti tiek mudināti ar paziņojumu, ka “grāmata tiks iespiesta ierobežotā eksemplāru skaitā un, iespējams, nebūs dabūjama brīvā tirgū” (Vns 1959).

Atsaucība, it īpaši no ASV un Zviedrijā dzīvojošo latviešu puses, ir pietiekama, lai Zviedrijas apgāda “Ziemeļblāzma” īpašnieks Jānis Abučs (1914–1978) ņemtos pie romāna iespiešanas (Ģermanis 1960), un 1960. gada vasarā “Ulisa” tulkojums 1100 eksemplāros ierauga dienas gaismu. Grāmatas apvāku ir veidojis Ervīns Grīns (1925–1979, pazīstams arī kā rakstnieks Rihards Rīdzinieks), kas savulaik kopā ar Sodumu ir latviskojis Džona Steinbeka (*John Steinbeck*, 1902–1968) romānu “Par pelēm un cilvēkiem” (“Imanta”, 1954), bet notis ir zīmējis komponists Andris Vītoliņš (1931–2013). Jānis Veselis, atzinīgi novērtēdams Soduma veikumu, ieteic to lasīt skaļi priekšā, jo tikai tad “īsti var izjust tā valodas ritumu, izteikas līmeņa maiņas no cēli smalkas līdz tieši vulgārajam” (Veselis 1960). Savukārt rakstniece Aina Neboisa (1924–2011, Latvijā vairāk zināma kā Aina Vāvere) izsaka nožēlu, ka Džoisas romānu latviešu lasītāji iepazīst tik vēlu, jo pretējā gadījumā “mūsu literatūrai tagad būtu cita

13 Plašāk par tulkojuma gaitu: Sodums 1959b: 66–67.

14 Žurnāla 20. numurā 1959. gadā ir iespiesta “Ulisa” pirmā nodaļa.

seja” (Neboisa 1961: 183). 1993. gadā “Liesmas” izdots un rediģētais tulkojums Sodumu neapmierina¹⁵, un līdz pat mūža galam tiek strādāts pie “Ulisa” tulkojuma pilnveides, kas tiek publicēts 2012. gadā, jau pēc viņa nāves.

Džoisas “Uliss”, kas noslēdz šo trimdas grāmatniecības posmu, jau tolaik ir kļuvis par 20. gadsimta modernisma klasiku, bet pasaules laikmetīgās literatūras aktuālās tendences trimdas izdevumos atspoguļojas samērā reti un fragmentāri. Tādēļ ir saprotamas ilggadējā tulkotāja Valdemāra Kārklīņa paustās bažas: “Kopš mums vairs neiznāk tikpat kā nekādu jaunu tulkojumu, plaisa starp to, ko latviešu lasītājs no cittautu autoriem pazīst un ko vajadzētu pazīt, kļūst jo dienas jo dziļāka. Atliek pavāja cerība, ka trimdnieki ārzemju jaunāko literatūru tagad lasa oriģinālvalodās; ja tas arī nenotiek, tad mēs, brīvībā dzīvodami, nezinām daudz vairāk kā tautas daļa, kas palikusi viņpus dzelzs aizkara.” (Kārklīņš 1959b: 220)

Kopumā var teikt, ka arī principiāli atšķirīgos trimdas apstākļos latviešu apgādi turpina uzturēt pasaules literatūras tulkojumu izdošanas praksi. Atsevišķi apgādi (“Grāmatu draugs”) izmanto savu iepriekš uzkrāto pieredzi un jau Latvijā tapušos tulkojumus, bet citi (“Daugava”) – publicē ideoloģiski diskutablus un estētiski novatoriskus tekstus, kuru izdošana tolaik nav iespējama Latvijā. Pagaidām apgūtie arhīvu materiāli neļauj izteikt plašākus vispārinājumus, cik lielā mērā publicētie tulkojumi ir apgādu vai pašu tulkotāju izvēlēti. Tulkojumzinātnieku ziņā ir izvērtēt, kuri no trimdā tapušajiem tulkojumiem ir ar paliekošāku vērtību un kuru statuss nav nekas vairāk kā papildu ienākumu nodrošinājums tulkotājiem. Iespējams, vairāk nekā citos latviešu grāmatniecības posmos tiek izdoti citzemju klasiķu darbi, retāk – tolaik tapušo tekstu tulkojumi. Dažādu tautu literatūras aktuālās tendences gan šajā periodā, gan arī turpmākajos gadu desmitos operatīvāk un daudzveidīgāk nekā grāmatu publikācijas atklāj periodiskie izdevumi.

15 “Ulisa” 1993. g. izdevuma korektūras loksnes ar Soduma komentāriem glabājas LNB RXA 157, 83.

- [Anon.] (1956). Daugavas pasaules rakstnieku sērija ar 25 % nolaidi. *Laiks*, 04.08.
- [Anon.] (1960). Romāns par vikingsiem nesasniedz Rīgu. *Londonas Avīze*, 04.03.
- Aigars, Pēteris (1959). Dr. Živago latviski. *Londonas Avīze*, 21.08.
- Aigars, Pēteris (1955). Grāmata par sociālisma diktatūru. *Londonas Avīze*, 21.01.
- Andersone, Ella (1973). Tulkojumu nozīme rakstniecībā un tautas dzīvē. *ALA Žurnāls*, Nr. 8, 18.–21. lpp.
- Andersons, E. (1951). Latviešu kultūras dzīve A.S.V. Bērziņš, Arturs (red.). *P. Mantnieka apgāda gada grāmata 1952. gadam*. Brisele: Pētera Mantnieka apgāds, 119.–130. lpp.
- Andersons, E. (1965). *Pašportreti: autori stāsta par sevi*. [Bruklina]: Grāmatu draugs, 12.–16. lpp.
- Andrups, Jānis (1976). Dramatisko Latvijas jūrniecības gaitu līdzgaitnieks aizsaulē: miris tālbraucējs kapteinis Jānis Millers. *Londonas Avīze*, 09.07.
- Apgāds Imanta, Kopenhāgenā (1961). *Kāpēc tā? Austrālijas Latvietis*, 01.07., 4. lpp.
- Bičolis, Jānis (1954). Otrā pasaules kara latviešu trimdas literatūras desmit gadi, 1944–1954. Tichovskis, Heronims (red.). *Latviešu trimdas desmit gadi*. [Toronto]: Astras apgāds, 121.–176. lpp.
- Blese, Ernests (1948). Vergilijš. Georgikas un Bukolikās. *Tēvzeme*, 29.05.
- Bokačo, Džovanni (1954). *Dekameron*s. 1.sēj. Kopenhāgena: Imanta.
- Būcēna, Lidija, Grava, Arnolds (1944). *Sine ira et studio. Latviņu Mēnešraksts*, Nr. 3, 234.–236. lpp.
- Eglāja-Kristone, Eva (2008). Lietuviešu literatūra Latvijā un latviešu valodā: 1900–2007. Kalnačs, Benedikts (sast.). *Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 544.–858. lpp.
- Fligere, Ērika, Lāce, L. (1998). *Latviešu grāmata ārzemēs (1920–1940)*: bibliogrāfiskais rādītājs. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Geile-Sīpolniece, Inta (2001). Kas bija “franču grupa”? *Karogs*, Nr. 12, 8.–12. lpp.
- Gērmanis, Uldis (1960). Sabiedrības nesavtīgs atbalsts: nodrošināta Dzintara Soduma tulkotā Dž. Džoisa Uliša izdošana. *Latvija*, 30.01.
- Ieleja, Kārlis (1950). Trimdas raža latviešu grāmatniecībā. Kadilis, Jānis (red.). *Latviešu gada grāmata 1950. gadam*. [Eslingena]: J. Kadiļa apgāds, 66.–73. lpp.
- Ieleja, Kārlis (1954). Latviešu grāmatniecība trimdā. Tichovskis, Heronims (red.). *Latviešu trimdas desmit gadi*. [Toronto]: Astras apgāds, 176.–201. lpp.
- Irbe, Andrejs (1951). Aktuāls romāns. *Latvija*, 08.09.
- Jēgers, Benjamiņš (1968). *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija, 1940–1960*. 1.sēj. Grāmatas un brošūras. [Sundbyberg]: Daugava.
- Jēgers, Benjamiņš (1991). Statistisks pārskats par trimdas grāmatniecību. Tabūns, Bronislavs u. c. (sast.). *Kritikas gadagrāmata*. 18. sējums. Rīga: Liesma, 77.–86. lpp.
- [Johansons, Andrejs] A. J. (1947). Doktors Glāss. *Latviņu Vārds*, 26.02.
- [Kārklīšs, Valdemārs] V. K. (1957). Melnais obelisks. *Laika Mēnešraksts*, Nr. 7, 218.–221. lpp.
- Kārklīšs, Valdemārs (1959a). Maz gribēt, daudz strādāt [saruna ar Dzintaru Sodumu]. *Laika Mēnešraksts*, Nr. 1, 24.–29. lpp.
- [Kārklīšs, Valdemārs] K. (1959b). Patiesības meklētājs [Dž. Kerijš].
- Laika Mēnešraksts*, Nr. 7, 220.–223. lpp.
- Karkonens-Svensons, Snorre (2009). Pa sarežģītājiem takām. K. Hamsons. *Pa aizaugušām tekām*. [Rīga]: Mansards, 179.–191. lpp.
- Klāns, Pāvils (1959). Doktors Živago iet tautā: tulkotāja piezīmes. *Latvija*, 25.07.
- Krēšlīņš, Jānis (1999). “Laiks” un “Laika Mēnešraksts”. *Laiks*, 06.11.
- Kronberga, Lija (1950). Tulkoti izdevumi. *Ceļa Zīmes*, Nr. 3, 227.–229. lpp.
- Ķīselis, Boļeslavs (1955). Vēstule Ādolfam Šildem 15. martā. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LNA LVA) 2176.f., 1–v apr., 228. vien.
- Lagerberga, K. (1945). Četri zviedru rakstnieki. *Daugava*, Nr. 1, 23.–29. lpp.
- Liepiņš, Oļģerts (1951). Atbalstīsim trimdinieku rakstniekus un māksliniekus. *Laiks*, 07.02.
- P. Mantnieka apgāds (1951). Sludinājums. *Latvija*, 14.04.
- Mežmalietis, P. (1959). Neaizrausimies ar Pasternaku. *Latvija*, 30.05.
- Neboisa, Aina (1961). Konvenciju noliedzēja

- darbs latviski. *Jaunā Gaita*, Nr. 32, 183.–184. lpp.
- Raudive, Konstantīns (1951). *Divi Don Kichoti*. *Laiks*, 05.12.
- Rozentāle, Magdalēna (1971). Vēstule Benjamiņam Jēgeram 29. jūlijā. LNA LVA 2498.f., 1–v apr., 132. vien., 107. lpp.
- Rubess, Brunis (1999). *Brīnumainā kārtā: stāsti par Bruņa Rubesa trim mūžiem*. Rīga: Nordik.
- Rudzītis, Helmars (1954). Vēstule Ādolfam Šildem 19. novembrī. LNA LVA 2176.f., 1–v apr., 228. vien.
- Rudzītis, Helmars (1955). Vēstule Ādolfam Šildem 18. martā. Turpat.
- Rudzītis, Jānis (1948). Igauniskais Pers Gints: Augusta Gailiņa romāns Eke Mors. *Nedzēlas Apskats*, 27.08.
- Rudzītis, Jānis (1953). Apgādi, grāmatas un lasītāji. *Laikmets*, Nr. 15/16, 40.–43. lpp.
- Rudzītis, Jānis (1959). Doktors Živago latviešu valodā. *Latvija*, 19.08.
- Rudzītis, Jānis (1960). Romāns par sarkano Ungāriju. *Latvija*, 17.12.
- Rudzītis, Jānis (1961). Lizete Skalbe: 14. septembrī viņai bija 75. dzimšanas diena. *Laiks*, 16.09.
- Skalbe, Lizete (1952a). Vēstule Helmarā
- Rudzītīm 2. aprīlī. LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas retumi, H. Rudziša f., 8. vien., 1. lpp.
- Skalbe, Lizete (1952b). Vēstule Helmarā Rudzītīm 12. maijā. LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas retumi, 2. lpp.
- Skalbe, Lizete (1953). Vēstule Helmarā Rudzītīm 20. augustā. LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas retumi, 5. lpp.
- Skalbe Lizete (1960). Vēstule H. Rudzītīm 10. augustā. LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas retumi, 4. vien., 21. lpp.
- [Sodums, Dzintars] Dz. S. (1946). Melnais kaķis. *Latvju Vārds*, 29.06.
- Sodums, Dzintars (1949). Literāri cilvēki. *Ceļa Zīmes*, Nr. 2, 155.–157. lpp.
- Sodums, Dzintars (1954). Džeims Džoiss un viņa Uliss. *Ceļa Zīmes*, Nr. 20, 274. lpp.
- Sodums, Dzintars (1959a). Kaut kas no mūža. *Tilts*, Nr. 29/30, 69., 72.–73., 76.–77., 81. lpp.
- Sodums, Dzintars (1948). Romas lauku darbu un ganu dziesmu tulkojums. *Latvju Vārds*, 25.02.
- Sodums, Dzintars (1959b). Tulkotāja
- piezīmes. *Jaunā Gaita*, Nr. 20, 66.–67. lpp.
- Sproģere, Ofēlija (1958). Doktors Živago. *Laiks*, 25.01.
- Straubergs, Kārlis (1954). Simts stāstu desmit dienās. *Latvija*, 18.12.
- Straubergs, Kārlis (1946). Vēstule M. Gopperam 25. janvārī. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums RXA 393, Nr. 288, 39. lpp.
- Strēlerte, Veronika (1961). Tulkotājas jubileja. *Latvija*, 09.09.
- Strēlerte, Veronika (1982). Par tulkošanas darbu. Rūķe-Draviņa, Velta (red.). *Zari*. Literārā gadagrāmata. Stokholma: Baltijas institūts Skandināvijā. 7.–17. lpp.
- Šleiere, Dagnija (1950). Mūsu literārā kultūra. *Latvju Ziņas*, 27.04.
- Šleiere, Dagnija (1982). Vēstule Arturam Plaudim 30. decembrī. LU AB MBR, A. Plauža f., 101. vien., 24. lp.
- Šleiere, Dagnija (1990). Vēstule Imantam Pijolam 4. jūlijā. LNB RXA 356, Nr. 14333, 6. lpp.
- Šteinberga, M. (1961a). Esmu nesaprašanā. *Austrālijas Latvietis*, 08.04
- Šteinberga, M. (1961b). Vēl aizvien nesaprotu.
- Austrālijas Latvietis*, 05.08
- Veselis, Jānis (1960). Ievērojams modernās literatūras darbs. *Laiks*, 19.11.
- [Vikсна, Ingrida] I.V. (1952). Īsi vārdi par labu grāmatu. *Latvija Amerikā*, 13.12.
- [Vītols, Hugo] H.V. (1952). Knuts Hamsuns 4.VIII 1859 – 19.II 1952. *Latvija Amerikā*, 23. 02.
- Vns. (1959). Pasaules literatūras darbs latviešu valodā: acinājums literatūras entuziastiem. *Latvija Amerikā*, 10.06.
- Zanders, Jānis (1945). Vilhelms Mūbergs (*Moberg*). *Daugava*, Nr. 4, 158.–163. lpp.
- Zanders, Jānis (1946). Vilhelms Mūbergs. *Daugava*, Nr. 1, 205.–210. lpp.
- Zanders, Jānis (1978). Tulkotāja piezīmes. *Treji Vārti*, Nr. 63, 46.–49. lpp.
- Zariņš, Jānis (1952). Nezāles mūsu valodas druvā: dažas piezīmes par K. Raudives valodu Hamsuna “Pa aizaugušām tekām” tulkojumā. *Laiks*, 06.02.
- Zelmenis, Gints (2015). Kā tiesāja Gunāru Astru? *Gunārs Astra. Un citi*. [Mārupe]: Gunāra Astras piemiņas fonds, 25.–49. lpp.

Translations of Foreign Literature by Latvian Exiles in the 1940s and 1950s

Viesturs Zanders

Keywords: book trade by Latvian exiles, publishing houses, translations, translators

The purpose of this article is to explore the ways in which Latvians in exile after the Second World War continued the existing tradition of translating and publishing world literature, which publishing houses and translators were the most productive, which authors were published most often, and how they were received in the émigré society.

The range of translations was particularly wide and diverse in the 1940s and 1950s when a total of 265 books were published, of which eight were poetry and four were plays, with fiction accounting for the rest. During this period, a total of 27 translations of different authors were published. German authors were most widely represented (30), followed by French (27), Estonian and American (26 each), Norwegian and Swedish (23 each) authors. The publishers accounting for most of these were Grāmatu draugs and Tilts in the United States, Daugava in Stockholm, and Imanta in Copenhagen. In the 1940s and 1950s, authors whose books could never be published in Soviet-occupied Latvia (James Joyce, George Orwell, Albert Camus et al.) were published outside its borders. Yet the publishers in exile had to pay attention to the rather conservative tastes of the majority of their readership and its reservations about works created in the Soviet Union (e.g., *Doctor Zhivago* by Boris Pasternak).

Latviešu komponistu adaptācijas varianti pēckara Rietumeiropā

Arnolds Klotiņš

Atslēgvārdi: klasiskā mūzika, stils, nacionāloromantisms, jaunrades pārtapšana, modernisms, avangards

Kā mainījusies vai – citos gadījumos – palikusi nemainīga latviešu komponistu jaunrades estētiskā orientācija, tiem Otrā pasaules kara bēgļu statusā nonākot krasi atšķirīgajā Rietumeiropas mūzikas vidē? Šis jautājums, ko risināt ir raksta mērķis, ieguva lielu svaru toreiz un joprojām ir svarīgs mūzikas vēsturei tāpēc, ka mūzikas jaunrade Latvijā ilgi bija attīstījusies no Rietumiem atšķirīgā estētiskā gaisotnē. To pierāda īss ieskats vēsturē.

Eiropas nelielo tautu vairākums pieredzēja nacionālās mūzikas kultūras uzplaukumu jau romantisma laikmetā, bet vēsturisko apstākļu dēļ Baltijas zemēs tas varēja notikt tikai 19. gadsimta pēdējā trešdaļā. Līdz pat 20. gadsimta sākumam latviešu profesionālā mūzika identitāti meklēja galvenokārt folklorā vai eposā, un to veicināja arī komponistu izglītošanās Pēterpilī, kur dominēja Nikolaja Rimskā-Korsakova (*Nikolai Rimsky-Korsakov*, 1844–1908) skolas estētika ar sakņojumu zemnieku folklorā un senatnē, veicinādama etnoloģisku orientāciju: episki sižeti, objektīvs izteiksmes pamattonis, kopienas kolektīvisms.

Tiesa, ļaužu iepļūšana pilsētās un ar to saistītā indivīda emancipācija drīz lika arī Latvijā mūzikai dziļāk ielūkoties komplicētajā subjekta jūtu pasaulē, kā to citur bija darījis romantisms un tā atzari, tāpēc uz 20. gadsimta sliekšņa iznāca komponisti, kuru jaunradē akcents bija pārvietojies no etnoloģiskas orientācijas uz cilvēka konsekventi psiholoģisku tvērumu – it īpaši Emīla Dārziņa mūzikā liriskā personāža jūtu izteiksme kļūst daudz svarīgāka par vēstures vai dabas tēlojumu. Taču šai laikā Rietumeiropā subjekta individuālisms iepretī stagnējošas sabiedrības videi jau bija sasniedzis krīzes līmeni, Vācijas un Austrijas novatoriskajā mūzikā 20. gadsimta sākumā sāka uzvirzot ekspresionisms ar atbilstoši disonantu, atonālu mūzikas stilu. Tā korifeja austriešu komponista Arnolda Šēnberga (*Arnold Schoenberg*, 1874–1951) un Emīļa Melngaiļa (1874–1974) vienādaids dzimšanas gadskaitlis jau pats par sevi liek aizdomāties par stila un estētikas kontrastiem vienā un tajā pašā paaudzē.

Kā zināms, Pirmā pasaules kara mērogs un nežēlīgums pielika punktu romantismam un impresionismam daudzu Rietumeiropas komponistu jaunradē – lika tiem strauji pārvērtēt agrāko romantiskā ideālismā sakņoto un izdaļojošo attieksmi pret dzīvi un pret pašu idealizēto cilvēka dabu. Tāpēc ne tikai Šēnberga, bet arī francūža Artura Onegēra (*Arthur Honegger*, 1892–1955) vai ungāra Bēlas Bartoka (*Béla Bartók*, 1881–1945) un vēl citu mūzika ar stila līdzekļiem sāka skarbāk paust indivīda psihisko nospiešību iepretī dzīves īstenības itin kā nepielūdzami antihumānajai mašīnērijai – ieviesās saplosīta pasaules aina, cietāka mūzikas valoda. Turpretī Latvijā tas notika tikai dažās Alfrēda Kalniņa un Jāņa Zāliša solodziesmās un tikai vēlāk – ap 1922. gadu, kad vokālo mūziku ietekmēja dzeja vairs nenovērsās no kara

invalidiem ielās un kara bāreņu patiesā stāvokļa. Kāpēc tikai vēlāk? Vispārināti skatoties, šķiet, ka latviešu komponistu intuīcija lika saglabāt esības harmonijas iespaidu mūzikā tādā laikā, kad katrā ziņā pozitīvu pasaules ainu prasīja savas valsts izcīņa – tās ideāls un neaptraipīts tēls.

Lai kā arī būtu, starparkaru Latvijas mūzikā nacionālais romantisms, tikai dažkārt impresionisma un simbolisma atsvaidzināts, saglabāja dominanti. To veicināja arī Jāzeps Vītols un viņa kompozīcijas klase Latvijas Konservatorijā, kur izglītojās visi 20. un 30. gadu jaunie komponisti. Viņš, ilgstoši būdams Latvijas lielākā mūzikas autoritāte, tāpat kā viņa bijušais skolotājs Pēterpīli Rimskis-Korsakovs, piederēja pie māksliniekiem, kuru jaunrade vēl joprojām sakņojās personības, sabiedrības un dabas nesatricināmas harmoniskas kopības izjūtā – vai nu folkloriski tautiskā, progresīvi pilsoniskā vai arī tikai racionāli klasicistiskā. Tāpēc Vītols palika aizsardzības pozīcijā pret 20. gadsimta pirmās puses mūzikas modernismu, kurā indivīds arvien skaļāk izvirzīja savu apdraudēto subjektivitāti un pasaules traģiskuma izjūtu. Komponists Tālvāldis Ķeniņš, aprādījis Vītola nostāju “pret visu jauno”, šai sakarā turpina: “Tādi nu mēs bijām latvieši – (...) negribēja piedalīties nekādās starptautiskās organizācijās, kam bija sakars ar moderno mūziku. Jau pēc Pirmā pasaules kara nodibinājās Starptautiskā jaunās mūzikas organizācija, kas rīkoja festivālus, kuros piedalījās visas zemes, kas bija tās organizācijas biedres. Festivāli notika (...) daudzās vietās, bet latvieši tajā organizācijā nekad neieestājās.” (Ķeniņš 1994a: 165, 166) Runa ir par “Starptautisko laikmetīgās mūzikas asociāciju” (ISCM, toreiz IGNM – *Internationale Gesellschaft für Neue Musik*, dibināta 1922. gadā), kas rīkoja novatoriskas mūzikas festivālus dažādās valstīs, sniedzama iespēju starptautiski iepazīties daudzu Eiropas zemju komponistiem (to izmantoja arī, piemēram, Igaunija). Arī no Vītola skolas neatkarīgā simfoniķa Jāņa Mediņa 20. un 30. gadu darbos valda krāšņa, reizēm retoriska jaunromantiska izteiksme. Šai laikā jūsma un pašpietiekams jūsmīgums kļuva par latviešu mūzikas specifisku īpašību, un šajā ziņā ne bez vainas bija toreiz saplaukušais dzīves skatījuma pozitīvisms. Maz kas mainījās arī Otrā pasaules kara gados.

Tāpēc viegli saprast, cik provinciāls varēja justies domājošs latviešu komponists, bēgļu gaitās pēkšņi atrazdamies vidē, kur jaunā, pārsvarā ekspresionistiskā mūzika jau bija kļuvusi par ikdienu. “Vismaz es te esmu juties tāpat, kā kad vecos laikos limbažnieks iebrauca Rīgā,” memuāru grāmatā 1964. gadā rakstīja Jānis Mediņš (Mediņš 1992: 220). Viņš bija viens no pāri par desmit pēckara Rietumeiropā nonākušajiem latviešu komponistiem. Pieņemsim šo komponistu vispārzināmo dalījumu divās daļās – pirmie ar jau dzimtenē iegūtu pieredzi un stilu, kuriem adaptācija bija grūtāka vai arī kuri to nemaz nevēlējās, un otrie, iesācēji un ar nepabeigtu izglītību, kas dažādos veidos labprāt apguva 20. gadsimta vidus novatorisma estētisko un stilistisko līmeni. Jānis Mediņš īsti neiederas ne vienā, ne otrā no minētajām daļām. Viņš bija komponists ar pāri par 30 gadu jaunrades pieredzi un latviešu mūzikas nacionālā romantisma virsotnes slavu, taču stila atpalcību nemaz neapstrīdēja: “Kaut gan nav jānoliedz tas, cik tālu bijām tikuši Latvijas neatkarības laikā, būtu nelietderīgi neatzīt, ka, salīdzinot ar stāvokli Eiropas lielo tautu mūzikā, mēs atradāmies gaužām konservatīvā sastingumā. Ja neatkarība nebūtu iznīcināta, ļoti iespējams, ka mēs šo sastingumu būtu jau lauзуši, dzīvoda-mi paši savā zemē. Tagad tam jānotiek, dzīvojot svešumā un arvien intensīvāk saskaroties ar Rietumu jauno mūziku. Tā var patikt vai nepatikt, bet nevar noliegt jaunas pasaules atklās-mi.” (Mediņš 1992: 220)

Jānis Mediņš (1890–1966) tiešām stilistiski tiecas pārtapt, ierobežo savas mūzikas programmatismu, “bilzainību”, tāpēc pievēršas instrumentālai mūzikai tās abstraktākajās izpausmēs – sonātēm, sonatīnēm, svītām un tamlīdzīgiem žanriem, pirmajā pēckara trimdas desmitgadē tādu darbu skaits sasniedz divus desmitus. Viņa muzikālo domu gaita kļūst konfliktētjōšāka, tehniski komplicētāka, valoda visumā disonantāka. Tomēr par spīti tam, estētiskā satura ziņā Mediņa pēckara mūzika no romantisma nešķiras, un laikabiedru skatījumā tas viņa talantīgajā jaunradē tikai kļūst itin kā kompozicionāli samocītāks. Par to pēckara desmitgades beigās kādā vēstulē iespaidīgi izteicies komponists un kritiķis Volfgangs Dārziņš (1906–1962), kuram pašam bija nācies vērtības pārvērtēt: “Tā saucamais modernisms nav līdzekļu, bet jaunu ideju, jaunas domāšanas rezultāts. Jo vairāk Mediņš mēģinās savu valodu “modernizēt”, jo vairāk viņš noklīdīs uz neceļiem, kur viņa intuīcija jutīsies lieka un pamesta. Un tā bija vienīgā, kas viņu prata noturēt uz laipas!” (Lesiņš 1973: 541)

Kas bija šī jaunā domāšana, ļaudama 20. gadsimta pirmās puses mūzikas modernismam atvārties no romantisma? Jāievēro, ka mūzikas valodas komplicēšanās, disonanses emancipācija vai ritma motorika nebūt nebija vienīgie un pat ne galvenie jaunas estētikas izraisītāji. Bet tā bija jauna izpratne par konfliktu un tā risinājumu skaņdarbā, un tā izpaudās vienā no pašiem svarīgākajiem mūzikas satura nesējiem – mūzikas attīstības procesā. Konflikta pieteikumu netrūka arī romantisma mūzikā, taču tur konflikta risinājums negāja tālāk par tā samierināšanu skaistā pārdzīvojumā. Turpretī 20. gadsimta jaunā mūzika nesteidzās pretrunas samierināt, bet tās uzturēja un apspēlēja katrā skaņdarba šūniņā un bieži tās paturēja pat līdz skaņdarba izskaņai, nostādāmās pret jebkādu tīšu vai netīšu laimīgu atrisinājumu. Šai ziņā tā bija daudz tuvāka sava laika konfliktiem pašā dzīvē.

Absolūtais vairākums Latviju atstājušo komponistu Otrā pasaules kara izskaņā nonāca Vācijas teritorijā, tāpēc sastapās galvenokārt ar vācu novatorisko mūziku. Kļuvusi brīva no nacistu laika aizliegumiem, kad to vajāja kā “deģenerēto mākslu” (*entartete Kunst*) (Prieborg 1991: 174), tā tagad sevi no jauna pieteica visai spontāni. Pavisam citādi bija ar topošo, vēlāk Kanādā un arī starptautiskā mērogā pazīstamo latviešu komponistu Tālvāldi Ķeniņu (1919–2008). Viņš kara laikā bija mācījies Latvijas Konservatorijā, mobilizēts vērmahtā, no tā dezertējis un nonācis Francijā, kur Parīzes Konservatorijā adaptējies izsenis atšķirīgajā franču mūzikas tradīcijā. Tās specifiku daiļrunīgi raksturojis austriešu komponists Ernsts Kršeneks (*Ernst Kršenek*, 1910–1991): “[Francūzīm mūzikā] tikai kā blakuslieta interesē tās emocionālais saturs, tajā tvertais dzīves skatījums. Šāda attieksme pieder pie rases augstākajā mērā reālistiskās uztveres, kas mazāk pieķeras elementārai reakcijai, kā vairāk jautājumam uzzināt, “kā to dabū gatavu.” (Kršenek 1929, cit. pēc: Collaer 1963: 105)

Ar šo franču mūzikas uztveres īpašību un prasību pēc konstruktīvas skaidrības un mūzikas procesa caurskatāmības Ķeniņš sastapās, sācis studēt Parīzē, un konstrukcijas izteiksmība ar laiku kļuva par specifisku viņa mūzikas īpašību. Viņš vēlāk teicis: “Jā – ārpus Latvijas un Kanadas man ir vēl trešā zeme – Francija, kur varbūt ir manas īstās garīgās mājas.” (Vikсна 1979) Tiesa, arī tur sākumā bijis jāsaņem pārmetumi: “Kā nu jūs, jauns cilvēks, rakstāt tādu vecu mūziku!”, ar tādiem vārdiem viņu saņēmis kompozīcijas pasniedzējs Parīzes Konservatorijā (Bērzkalns 1970: 238), un 20. gadsimta mūzikas dižgariem iepretī bijis jājūtas bezpalīdzīgam:

“(..) sākumā jutos tur kā iebaidīts zvērēns; studenti no visām pasaules malām zinīgi runāja par Šenbergu, Hindemitu, Stravinski, Bartoku, dažus no kuriem pazinu tikai vārda pēc.” (Vikсна 1979) Taču mazāk šie, bet galvenokārt jaunās studiju zemes komponisti bija Ķeniņa favorīti: “Mani pirmie iespaidi mūzikā, ko es iemīlēju, radās tieši no franču komponistiem (..), kas man imponēja ar savu klasisko pieeju mūzikas uzbūvei, uzmanību iepretī katrai notij, katras formas vērtībai, tātad konkrētai, ļoti izsmalcinātai un skaidrai mūzikas valodai, pretēji vācu mūzikai, kas bieži izplūst plašās, garās, nebeidzamās formās.” (Ķeniņš 1994b: 63)

Ķeniņš atceras, ka bijis viens no sekmīgākajiem, bet ne pats radikālākais students: “Parīzes Konservatorija ražoja arī modernākus komponistus, es labi atceros, ka Pjērs Bulēzs (*Pierre Boulez*, 1925–2016) aizgāja projām (mēs bijām kolēģi kontrapunkta un fūgas klasē), pēc tam (..) nodibināja, kā mēs ļoti labi zinām, tā saukto postvebernisma dodekafonisko stilu, kuram vēlāk izrādījās daudz sekotāju Francijā un visur pasaulē. (..) Mana mūzika drīzāk skaitījās jauka, interesanta franču skola, bet savā ziņā novecojusies.” (Ķeniņš 1994: 64)

Beidzamais paškritiskais epitets ir vietā vienīgi iepretī Bulēza stilistiskajam ekstrēmismam. Īstenībā Ķeniņš vēlāk savā skaņdarbiem bagātajā jaunradē uzņēma, līdzsvaroja un sintezēja visai daudzveidīgus mūzikas iespaidus, kuru vidū viņš sevišķi izceļ tos, kas saņemti no tolaik Parīzes Konservatorijas docētāja pazīstamā komponista Olivjē Mesiāna (*Olivier Messiaen*, 1908–1992), no viņa oriģinālās mūzikas valodas sistēmas. “To visu esmu mēģinājis asimilēt savā mūzikā, un tas parādās dažādā veidā manu skaņdarbu faktūrās.” (Ķeniņš 1994: 66)

Dīdesmit piecus gadus pēc Parīzes Konservatorijas beigšanas Ķeniņš Kanādas komponistu biogrāfiskajā vārdnīcā apzīmēts gan par “konservatīvu modernistu”, gan “laikmetīgu romantiķi” un viņa jaunrade – par divu mūzikas tradīciju produktu: “Baltiešu lirisms iekrāso viņa muzikālo ideju, bet franču klasicisms ietekmē tās izveidojumu un kontrapunktu.” (Hepner 1975, cit. pēc: M. D. 1976) Šis ir vēl viens atjautīgs raksturojums Ķeniņa plašajai jaunradei, kurā viņš panācis auglīgu sava laika mūzikas stilu un kompozīcijas tehniku apvienojumu uz neoklasiskas estētikas bāzes. Ar to lepojusies Kanāda, un tā nav novecojusi joprojām, kā par to atkal pārliecināja Ķeniņa 8. simfonijas (*Sinfonia Concertata* ērģelēm un orķestrim) 2019. gada vasaras atskaņojumi Latvijas jaunajās koncertzālēs.

Iepriekš citētais Ernsts Kršeneks tajā pašā apcerē raksturo arī vācisko mūzikas izjūtu, pretstatot to franciskajai: “Vācietim ir citas prasības. Viņš vēlas, lai mūzika skar viņa dzīves uztveri, sakustina, satricina, vēlas vienā vai otrā veidā būt mākslas darba pārveidots. (..) Viņš vēlētos redzēt pasauli nemītīgā gaitā uz Progresu. Tas viss ir svešs francūzim, kam priekšstats par dzīvi ir statisks.” (Kršenek 1929, cit. pēc: Collaer 1963: 105) Vācu mūzikā, turklāt arī pašā avangardiskākajā, visuzskatāmāk adaptējās Longīns Apkalns (1923–1999), nonākdams Vācijā vēl tikai kā mūzikas māceklis. Sākumā Apkalns apguva visstingrākos mūzikas teorijas pamatus privātstundās pie Jāzepa Vītola bēgļu nometnes apstākļos. Tad pieredzēja pirmo šoku, iestājoties Detmoldas Mūzikas augstskolā – par Vītola vadībā izstrādāto kompozīcijas skici tika saņemts nepārprotams nopelums no pasniedzēja: “Viņš mani maigi izsmēja. Nu vairs nebija joki. Manas ausis diendienā aizsniedza skaņas, kādas es vēl nekad nebiju dzirdējis: gandrīz vai katrā augstskolas istabā tika spēlēti vēl pirms krietna gada Vācijā aizliegtie

Stravinskis, Bartoks un Hindemits; mani jaunie vācu komilitoņi metās uz šīm skaņām kā izslāpuši.” (Apkalns 1999: 178) Turpmākā Apkalna izglītošanās kompozīcijā norisējusi šo jaunatklāto skaņu gultnē, taču viņš raksta: “Pēc laiciņa maniju, ka šī mūzika savukārt seko tikpat stingriem, ja ne vēl stingrākiem baušļiem kā Vītols, tikai, tā sakot, no otra gala.” (Apkalns 1999: 178) Ar to Apkalns gribējis teikt: tonālas mūzikas vietā tagad atonāla, bet Šēnberga dodekafonijas sistēmā nekāda tonalitāte vispār ne vien nav pieļaujama, bet pat nav iespējama. Apkalna jaunrade vācu ekspresionismā ātri adaptējās, un, sākot ar 1949. gadu, tā iejutās arī dodekafonijas sistēmā.

Tomēr situācija nebija tik vienkārša. Apkalns bija un visu mūžu palika latviešu mūzikas patriots. Viņš atmiņās raksta, ka pirmajos trimdas gados ļoti vēlējies cittautiešus iejūsmināt par latviešu klasisko mūziku, bet piedzīvojis vilšanos – tiem vairāk imponējusi tīra latviešu tautasdziesma nekā tās romantiska un akadēmiska apdare: “Radās iespaids, ka vispārinātā skatījumā kaut kas, laikam, nebija kārtībā ar pie mums ierasto vērtību akceptanci. Mūsu lietotie svaru kausi rādījās bijuši ne gluži pareizi iestādīti.” (Apkalns 1999: 179) Tāpēc Apkalns pats sāk sacerēt folkloristiskas kompozīcijas, kur tautasdziesmas instrumentālais pavadījums skan ekspresionistiskā mūzikas valodā. Ar komponista paša tulkotiem tekstiem tās mēdz pieņemt atskaņošanai Dienvidvācijas Radio (*Süddeutsche Rundfunk*) Štutgartē un Ķelnē – ar komponistu kā diriģentu un dažkārt kā dziedātāju. Tādu radikālā avangardiskā kompozīcijas tehnikā interpretētu tautasdziesmu, kur tomēr riskantā stilistiskā koeksistencē ieskanas arī pa romantiskās mūzikas pasāžai, Apkalnam ir vairāki desmiti, taču savā laikā populārākās ir bijušas folklorā sakņotās kantātes korim un orķestrim “Līgo (Jāņu) dziesmas” (1956) un “Bēru dziesmas” (1959). Kaut ko par latviešu tautasdziesmu adaptāciju avangardiskā mūzikas vidē un arī par kādas latviešu sabiedrības daļas attieksmi pret to liecina Štutgartes radio saņemtās latviešu vēstules ar apgalvojumu, ka “tādas tautas mūzikas latviešiem vispār nevarot būt...” (Apkalns 1999: 180) Lai cik stila ziņā riskanta, Longīna Apkalna adaptācija pēckara Vācijas mūzikas dzīvē bija notikusi, tā izpaudās arī oriģināldarbos, un arī tālākajā jaunrades gaitā viņa darbos riskanti sadzīvoja avangardiska mūzikas valoda ar romantiskās mūzikas reminiscencēm.

To latviešu komponistu vidū, kuriem, saskaroties ar pēckara Rietumeiropas novatorisko mūziku, izteiktu šoku nenācās pieredzēt, bija Volfgangs Dārziņš (1906–1962), Emīla Dārziņa dēls. Viņš jau pirmskara Rīgā, pelnīdamies ar mūzikas kritikām, bija vairākus gadus veltījis vispusīgai Rietumeiropas modernisma attīstības izpētei. Agrāk guvis ievēribu ar diviem atsvaidzināta romantisma tradīcijās veidotiem klavierkoncertiem, Dārziņš kara gadu jaunradē sāk pārtapt: atteikties no romantisma par labu neoklasicismam. Tam pievienojas arī visai nopietna interese par folkloru, un, dodoties bēgļu gaitās, viņš paņem līdz 500 tautasdziesmu melodiju norakstus no latviešu folkloras krātuves. Top referāti par folkloru bēgļu sabiedrībai, kā arī publicēts nozīmīgs pētījums (Dārziņš 1956: 577). Klasiska mūzikas strukturālā skaidrība un latviešu tautasdziesmu senākā slāņa iespaids – šie divi aspekti kļūst par Dārziņa instrumentālās mūzikas savdabības galvenajiem faktoriem. Viņa pēckara klaviermūzikas oriģinālā stila tapšana sākas kara beigās un briedumu sasniedz 50. un 60. gadu mijā.

Galvenais Eiropas mūzikas iespaids uz stilu un estētiku ir nācis no ungāru 20. gadsimta modernā klasiķa Bēlas Bartoka. To atziņās par folkloras lomu jaunradē Dārziņš piemin vēstulē

Knutam Lesiņam: “Ja Tevi gadījumā interesē mani ieskati tūri aistētiskā plāksnē – tad jāsaka, ka vairāk kā jebkad esmu nacionālās skolas piekritējs. Lai kļūtu universāls, vispirms jākļūst nacionālam, tas ir mans visdziļākais ieskats. Varbūt tāpēc man ir tādas simpātijas un cienība pret Bēlu Bartoku. Studēt, iedziļināties savas tautas garā, kamēr beidzot jūties kā šī gara sastāvdaļa – tas ir mans mērķis. Tie ir Bartoka paša vārdi no viņa pēdējās Biogrāfijas.” (Cit. pēc: Lesiņš 1973: 537)

Lai arī latviešu tautas mūzikai radoši pieķēries, par ko liecina arī ap 300 tautasdziesmu apdaru balsij un klavierēm, no kurām 200 vairākkārt izdotas, Dārziņš savā neoklasiski ievirzītajā instrumentālajā mūzikā folkloras materiālu nekad necitē. “Šī viela ir jāpazīst, tad jāizmirst, bet jāpatur tās gars,” viņš raksta (cit. pēc: Klotiņš 2006: 8). Ar “tautas garu” šeit jāsaprot tautas mūzikas izteiksmes un formas īpašību – intonāciju, formu veidojošo elementu, valodas un mūzikas attiecību, kolorīta – pārtvere un radoša pārveide, necitējot pašu materiālu. Dārziņa saite ar Bēlu Bartoku ir interesanta pašā tautas mūzikas pārtveres būtībā. Jāievēro, ka Bartoks savos novatoriskajos skaņdarbos nevis interpretē tautasdziesmu, bet diametrāli pretēji – viņš interpretē modernismu tautas mūzikas īpašību iespaidā. Tas viņam bija iespējams, jo jau 20. gadsimta sākumā viņš viens no pirmajiem lauka ekspedīcijās ieskaņoja tautas mūzikas senā slāņa paraugus fonogrāfa valcēs un tāpēc varēja tajos atklāt eksotisku ritmiku, neparastu intonēšanu, valodas modificēšanu un citas nošu rakstam gandrīz nepieejamas niansas, kas viņam kļuva par dārgu atradumu un noderēja eksperimentālas mūzikas vajadzībām. Amerikāņu mūzikas kritiķis Alekss Ross (*Alex Ross*) par to izteicies: “Folklorā Bartoka izpratnē kļuva par tādu kā arhaisku avangardu.” (Ross 2012: 83) Protams, Dārziņš nebija tik radikāls novators kā Bartoks, un latviešu tautasdziesmā ir mazāk modernismā izmantojamu formas elementu nekā ungāru folklorā. Tomēr arī Dārziņa klavieru skaņdarbos (sonātēs, svītās) notiek nevis desmitiem citu latviešu komponistu praktizētā folkloras interpretēšana profesionālas mūzikas veidā, bet gan klasicistiski ievirzītās muzikālās domāšanas modifikācijas tautas melodiju īpašību iespaidā.

Rakstot par Bartoku, Dārziņš neslēpj arī uzskatus par sava laika Rietumeiropas avangardismu kopumā: “Bartoks, kā arī Stravinskis savā “krievu periodā” tad arī ir vienīgā, kas mani pievelk no tagadnes mūzikas. Nevaru ciest visu Šēnberga skolu (izņemot Albanu Bergu). Tā jau ir skaidri bezatbildīga verdzība [ar to domāta dodekafonijas sistēma – A. K.]. Ne vairs tu pats, bet sistēma atbildīga par rezultātu. (..) Tāpat nevaru ciest Boulez’u un viņa “Punktmusik’.” (Cit. pēc: Lesiņš 1973: 537)

Dārziņa gadījumā nevar runāt par jaunrades stila adaptāciju vārda tiešā nozīmē, jo jau beidzamajos Rīgas gados viņš bija atvadījies no romantisma mūzikas programmatiskām vai emocionālām asociācijām un gājis neoklasisku struktūru apguves virzienā. Viņš arī īpaši netiecās piemērot savu mūziku cittaurotājiem. Tomēr viņa mūzikas stils acīmredzot bija savam laikam, vietai un videi pietiekami organisks – klavierdarbi pēckara Vācijā skanēja arī vācu un igauņu pianistu koncertos, arī Londonā. ASV periodā (no 1950. gada) tos ieskaņoja pianists Kenets Benšufs (*Kenneth Benshoof*), kā arī vēlāk spēlēja koncertos Stokholmā, Londonā, Minsterē, Oldenburgā. Vašingtonas Universitāte Sietlā (tur Dārziņš dzīvoja no 1955. gada) 2. klavierosnāti iekļāva Mūzikas fakultātes kompozīcijas studiju programmā.

Tautasdziesmas balsij un klavierēm bija Aldena Andreasena (*Alden Andreasen*, dzimis ap 1905. gadu, precīzi dzīves dati nav atrodami) koncertu un skaņuplašu programmās. ASV jaunās mūzikas apgāds *Dow (Dow Publishers, Inc.)* uzņēma sešus Volfganga Dārziņa skaņdarbus savā reklāmas katalogā.

Sava jau Latvijā izveidotā mūzikas stila adaptācija bija minimāla arī Jānim Kalniņam (1904–2000), Rīgā pazīstamam operkomponistam, kura operas “Hamlets” (1935) otrais uzvedums 1943. gadā par savu mūzikas izteiksmes radikālismu riskēja iekļūt “deģenerētās mākslas” sarakstā (Kalns 2004: 48). Kalniņš 1930. gadu otrajā pusē laiku pa laikam bija uzturējies Rietumeiropā, un, turienes mūziku iepazīs, arī pats dažos darbos bija antiromantisks. Tāpēc darbības turpinājums pēckara Eiropā norisēja pavisam gludi, stils bija pat itin kā “mīkstinājies”, viņš Leipcīgā pabeidza 1. simfoniju, sarakstīja “Koncertu vijolei un orķestrim” (1946) un ar turienes filharmonijas simfonisko orķestri vadīja abu jauno darbu pirmatskaņojumu. Nekādas motivācijas stila pārtapšanai nebija, arī no 1948. gada strādājot Ņubransvikā, Kanādā, kur mūzikas kultūra bija vēl veidošanās posmā. Tur viņš diriģenta lomā dibināja un vadīja vietējos simfoniskos orķestrus un komponēja darbus tiklab to repertuāram, kā arī latviešu diasporas mūzikas dzīvei.

Iesācējs modernajā mūzikā nebija arī Alberts Jērums (1919–1978), nonācis Rietumeiropā tikai gadu pēc Latvijas Konservatorijas absolvēšanas, kur studijās jau bija izmēģinājis antiromantismā un pat atonālismā. Taču viņa misija izrādījās īpaša – viņš nevis adaptējās 20. gadsimta mūzikas modernismā, bet ar savu mūzikas organizatora, komponista, diriģenta un apgaismotāja darbību visiem spēkiem radināja laikmetīgajā mūzikā adaptēties latviešu trimdas sabiedrību. Viņš kļuva par Londonas un apkārtnes latviešu mūzikas norišu organizatorisko un māksliniecisko centru, viņa vadībā caurmērā ik pārgadus notika astoņas Anglijas Latviešu mūzikas dienas, kas būtībā bija trimdas dziesmu svētki un tikai Jēruma kautrības dēļ nesaucās šajā vārdā. Pats svarīgākais – ar 1950. gadu šajās dziesmu dienās tika ieviesta jauna sastāvdaļa – jauno skaņdarbu koncerts –, un šo tradīciju no 1953. gada pārņēma visi Ziemeļamerikas kontinenta latviešu dziesmu svētki, turpmāk arī pēc Jēruma iniciatīvas rīkotie Eiropas dziesmu svētki.

Latviešu komponistu jaundarbu koncerts bija izšķirīgs faktors plašās dziesmu svētku publikas un arī trimdas sabiedrības kopuma gaumes izaugsmē. Jo, kā zināms, pēc kara Rietumeiropā palika līdz 10 % no karu pārdzīvojušiem Latvijas iedzīvotājiem (Veigners 2009: 56). Vācijas teritorijā vien ap 125 000 bija pietiekami liels skaits, lai šie ļaudis izjustu savu dzīvi kā Latvijas turpināšanos, taču tas arī virzīja skatienus atpakaļ uz reiz bijušo, veicināja retrospekciju un līdz ar to zināmu nostalgisku seklību. Tikai daži latviešu kori (bet visu to skaits bija simti) un daži solodziedoņi apguva arī laikmetīgu repertuāru, pārējie atkārtoja Latvijā iemīļoto un ar to piepildīja daudzo koncertu programmu. Vairums latviešu koncertus “apkalpojošo” komponistu tāpēc samērā inerti sekoja stila un estētikas tradīcijām. Šajā situācijā un arī pēc bēgļu izklišanas pa emigrācijas zemēm Jēruma ieviestie jaundarbu koncerti veicināja mūzikas sniegtā satura kritiku un arī uztvērēju gaumes paškritiku, turklāt jaundarbu programmas bija svarīgākais ārzemju kritiķu piesaistes objekts un sekmēja latviešu mūzikas vispusīgāku novērtējumu.

Tālvaldis Ķeniņš mēdzis dēvēt Albertu Jērumu par 20. gadsimta pirmo latviešu komponistu (Ķeniņš 1981: 1110). Tik tiešām, viņš bija pirmais Latvijas Konservatorijas beidzējs, kurš savā mūzikā jau bija šķīries no nacionālā romantisma tradīcijas. Arī turpinājumā Jērums palika viens no radikālākajiem un, atstādam malā laikmeta ekstrēmāko avangardismu, tomēr viena jaunu, latviešu mūzikā agrāk nebijušu izmeklēti disonantu un reizē arī savā ziņā intelektuālu izteiksmību. Stila ziņā viņa paskarabajā, uztverei neglaimojošajā mūzikā svarīgākais nebija harmonija vai skaņu kolorīts – tie palika it kā nesvarīgi paša mūzikas procesa, it īpaši tā struktūras, priekšā. Ar to viņa stils, ja salīdzina ar laikmeta mūzikas dižgariem, bija vistuvāks Paula Hindemita t. s. jaunajai lietišķībai.

Laikmetīgajai mūzikai gluži sveši nepalika arī komponisti Eduards Šēnfelds (1907–1990), Arnolds Šturms (1912–1999) un, protams, tie, kas trimdā par komponistiem tikai uzauga. Kara laikā Latviju pametušo vidū lielākā daļa, lai arī modificētā veidā, nacionālromantisko tradīciju turpināja. Tajā radās arī visai talantīgi skaņdarbi, taču tas būtu citas apceres temats. Rezumējot: emigrācijas radošāko komponistu saskare ar pēckara Rietumeiropas mūzikas estētisko un profesionālo gaisotni sekmēja latviešu mūzikas attīstību. Par 1950. gada trimdas komponistu jauno darbu koncertu Alberts Jērums rakstījis: “Pats interesantākais šajā koncertā bija vērot, kā mūsu jauno mūziku iespaidojusi Vakareiropas vide, kas ar mūsu aiziešanu no mājām tagad pienākusi pati klāt bez studijām un ceļošanas. Un tūlīt jāsaka, ka jauna vēja ir daudz un tas ne katreiz ir (...) patīkams konservatīvai, ērtai domāšanai.” (Jērums 1950) Šī jaunā vide daudzos gadījumos lika strauji atnest agrāko tradicionālismu, kas toreizējās sovietizētās Latvijas apstākļos vēl ilgi tika režīma ideoloģijas veicināts, pat padziļināts un pārvarēts tikai krietni vēlāk.

- Apkalns, Longīns (1999). Meti un velki kādam Jāzepa Vītola piemiņas vērpumam. Grāvītis, Oļģerts (sast.). *Jāzeps Vītols tuviniķu, audzēkņu un laikabiedru atmiņās*. Rīga: Zinātne.
- Bērzkalns, Valentīns (1970). Tālivaldis Ķeniņš. *Latvju Mūzika*, Nr. 3, 232.–261. lpp.
- Collaer, Paul (1963). *La musique moderne*. Paris-Bruelles: Edition Meddens.
- Dārziņš, Volfgangs (1956). Latvju tautas melodiju veidi un īpatnības. *Latviešu tautas dziesmas (Chansons populaires lettonnes)*, 11. sēj. Kopenhāgena: Imanta.
- M. D. [Derums, Mārtiņš] (1976). Laikmetīgie romantiķi. *Laiks*, 18.02.
- Jērums, Alberts (1950). Latviešu jaundarbu vakars. *Londonas Avīze*, 28.06.
- Kalns, Alfons (2004). *Janka – 100. Komponists un diriģents Jānis Kalniņš mūzikā un dzīvē*. Rīga: Valters un Rapa.
- Klotiņš, Arnolds (2006). Volfganga Dārziņa simt gadu jubilejā. *Volfgangam Dārziņam – 100*. Rīga: Mūzikas Saule, 2.–12. lpp.
- Ķeniņš, Tālivaldis (1994a). Latviešu mūzika starptautiskā perspektīvā. Zemzare, Ingrida (sast.). *Tālivaldis Ķeniņš. Starp divām pasaulēm*. Rīga: Garā pupa, 161.–172. lpp.
- Ķeniņš, Tālivaldis (1981). Alberts Jērums – pirmais latviešu XX gadsimta komponists. *Latvju Mūzika*, Nr. 12, 1110.–1122. lpp.
- Ķeniņš, Tālivaldis (1994b). Mans dzīvesstāsts. Zemzare, Ingrida (sast.). *Tālivaldis Ķeniņš. Starp divām pasaulēm*. Rīga: Garā pupa, 9.–68. lpp.
- Lesiņš, Knuts (1973). Volfganga Dārziņa skanīgais mantojums. *Latvju Mūzika*, Nr. 6, 523.–542. lpp.
- Mediņš, Jānis (1992). *Toņi un puņoni. Mana dzīve*. Rīga: Liesma.
- Prieberg, Fred, K. (1991). *Musik und Macht*. Frankfurt am Main: Fischers Taschenbuch Verlag, 1991, S. 174.
- Ross, Alex (2012). *Viss cits ir troksnis*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Veigners, Ilgvars (2009). *Latvieši Rietumzemēs*. Rīga: SIA Drukātava.
- Viksna, Ingrida (1979). Francijas dienās un nedienās. *Laiks*, 16.05.

The Variants of Adaptation of Latvian Composers in Post-war Western Europe

Arnolds Klotiņš

Keywords: classical music, style, national romanticism, transformation of creative works, modernism, avant-garde

This article discusses the stylistic and aesthetic transformation of the work of the most prominent Latvian composers, who, as refugees of the Second World War, arrived in Western Europe in 1944 and encountered a different, innovative musical environment there. For those whose creative work in Latvia had been focused on traditional national romanticism, the encounter with musical expressionism and the avant-garde caused a certain shock. The stark differences in style were not only a matter of compositional technique; they also revealed the contradiction between a positivistic worldview and a more adequate musical reflection of the common man during the era.

Longīns Apkalns learned from the ideas and style of expressionism most radically, but Alberts Jērumis was much more moderate in this respect—he had already approached expressionism during his studies at the Latvian Conservatory. In his studies at the Paris Conservatory (1945-1950), Tālvāldis Ķeniņš studied the traditions of French neoclassicism and constructivism. Wolfgang Dārziņš adapted neoclassical trends in combination with Béla Bartók's interpretation of folklore. Jānis Mediņš radicalized his traditional language of music, but did not abandon the paradigm of the music of romanticism. Similarly, Jānis Kalniņš' music, even in the pre-war period, was not unfamiliar with the border between romanticism and expressionism. The composers who, with their creative work, chose to serve only Latvian society in exile continued in the romantic style.

Rīga Andreja Johansona dzīves un daiļrades kartē

Inguna Daukste-Silasproģe

Raksts sagatavots LU LFMI realizētā ERAF projektā
“Stiprinot zināšanu sabiedrību: starpdisciplināras pieejas
sabiedrības iesaistei digitālā kultūras mantojuma radīšanā”
(1.1.1.1/16/A/040).

Ievads

Mijoties gadu simteņiem, mainās lasītāju paradumi un pieredze. Aizvien straujāk attīstoties dažādām tehnoloģijām, nemanāmi saplūst zinātņu nozaru robežas, piedāvājot iespējas vai rosinot uz literāriem tekstiem paraudzīties no jauna skatupunkta ar citu nozaru pētnieciskajiem rīkiem un digitālo resursu ļaudo.

Raksta centrā ir esejista, kultūrvēsturnieka un zinātnieka Andreja Johansona (1922–1983) atceru un apceru grāmatas “Rīgas svārki mugurā” (1966) un “Visi Rīgas nami skan” (1970), kas tapušas, kad grāmatu autors trimdā Zviedrijā nodzīvojis aptuveni tikpat ilgu laiku kā Latvijā. Tā Latvija, Rīga, tēvzeme veido tādu kā krustpunktu starp atmiņām un vietu (telpu un vidi) (sk. Eigler 2012; Assmann 2012; Fuge, Hering, Schmid 2014; Damir-Geilsdorf 2005), kas ir būtiska viņa grāmatās. Rīgas (pilsēt)vide un sastaptie ļaudis, pieredzētie notikumi un sajūtas ir veidojuši, iespaidojuši, impulsējuši viņa personību, kā arī raisījuši interesi par Rīgas kultūrvēsturisko senatni.

Abu grāmatu nosaukumos iekodēta vietas ģeogrāfiskā piesaiste, kas bijusi būtiska paša autora – rīdzinieka – bērnības un agrīnas jaunības gados. Tieši iekodētais Rīgas vārds rosinājis uz šiem tekstiem paraudzīties jaunā aspektā, iezīmējot un vizualizējot Johansona Rīgas telpu. Tas, ka autors min konkrētas ielas, namus, parkus, Rīgas daļas u. tml., savā veidā veido karti ar konkrētiem vietu punktējumiem. Tā iespējams vizuāli parādīt Johansona tiešās pieredzes (atmiņu) un vēsturisko (avotu studijās iepazīto) Rīgu un tās ģeogrāfiskās vietas, kam bijusi nozīme viņa dzīvē. No vienas puses, autors izteikti personalizē savu (Rīgas) telpu (privāto, publisko, vēsturisko), no otras puses, papildinot to ar kultūrvēsturisko slāņojumu, šī personalizētā telpa un vieta iegūst plašāku dimensiju, pieļaujot un rosinot arī lasītāju identificēties ar šo citlaiku Rīgas telpu, rosinot ne vien par to lasīt, bet arī pašam izstaigāt ielas, meklēt namus, parkus u. tml., kas atklājas šajās atmiņu grāmatās. Tā šīs grāmatas var rosināt sabiedrības iesaisti, ļauj lasītājam līdzdarboties un iesaistīties, arī papildinot Rīgas stāstu, iekartējot savu telpu.

Trimdā grāmatas par Rīgu bija ļoti populāras. “Manai iepriekšējai grāmatai par Rīgas laikiem bija labi panākumi, un pazīstamais grāmatu draugs [domāts grāmatizdevējs Helmars Rudzītis – I. D.-S.] tādēļ vēlējās vēl vienu, ko es arī palēnām četros gados, uzrakstīju un kas tagad iznākusi.” (Johansons 1970) Ieilgstot dzīvei trimdā, aizvien vairāk pieauga atmiņu vilinājums, spēja identificēties ar vietu, laiku, vidi, kas bija zudusi. Rakstniece Aina Kraujiete šo grāmatu nodēvējusi par “kāda

zēna mīlestības vēstuli dzimtajai pilsētai” un [tā] uzbur jo spilgtas krāsas, skaņas un smaržas visiem mūsu jauniešiem, kam Rīga kļuvusi par sausu ģeogrāfisku jēdzienu” ([Bez aut.] 1967).

Teorētiskās un metodoloģiskās iespējamības

Jaunas iespējas paraudzīties uz literāru tekstu, tostarp ar izteiktu autobiogrāfisko aspektu un atmiņu nostalgiju, piedāvā starpdisciplinārās iespējas un pētniecisko robežu saplūsmē. Nereti, izmantojot citu nozaru pētnieciskos rīkus un metodes, iespējams uzskatāmāk atainot tekstā aprakstīto vietu telpiskumu, tās vizualizējot. Attīstoties digitālajām humanitārajām zinātnēm, iespējams iekartēt literārajos tekstos aprakstītās vietas – daļa no tām ir arī tagadnē un realitātē pastāvošas un atrodamas vietas, daļa no tām jau kļuvušas par zudušām vietām. Savā ziņā literārie teksti šīs vietas ir pasargājuši no aizmirstības.

Andreja Johansona atmiņu un kultūrvēsturiskās grāmatas iespējams skatīt laika un telpas, kultūrvēsturiskā aspektā. Literatūrkritiskajā un teorētiskajā domā topogrāfiskais pavērsiens (*spatial turn*, *topographical turn*) (Weigel 2002) iezīmē starpdisciplināru paradigmu maiņu. Literatūrzinātniece Barbara Pjati (*Barbara Piatti*) (Piatti 2009) literatūras ģeogrāfijas aspektā runā par izstāstītu telpu (*der erzählte Raum*) (Reichel 1987), kad lasītāja skatupunkts vairāk nosliecas uz darba struktūru, vēstījuma izkārtojumu u. tml., pieļaujot iespēju literāro darbu norisi vizualizēt, kartēt un grafiski atainot, kas savukārt konspektīvi ļauj ieraudzīt literāro norišu darbības lauku, tā intensitāti. Raksta tapšanā pamatos izmantota tuvlasījuma metode, no literāriem tekstiem lasot un atlasot pētījumam nozīmīgāko datu un faktu kopu tieši vietas aspektā.

Literāri fiksētas telpas reālā (realitātē pastāvoša, paša pieredzēta) “aura” nereti kļūst par drošu attēlošanas metodi pašam rakstniekam. Šādu metodi var attiecināt uz Johansonu darbā ar Rīgas grāmatām – maksimāli precīzi, iejūtīgi un ticami atainot reiz pieredzēto, pārdzīvoto, novēroto vai arī par to izlasīto respektablos avotos un pētījumos. Nereti telpa literāros tekstos ir tik piepildīta un precīza, ka tā no “izstāstītās” telpas kļūst par “virtuālu” telpu – lasītājs spēj to ieraudzīt savu acu priekšā, iztēloties realitātē. Šajā aspektā paplašinās skatījums uz telpu literārā darbā, tā vairs netiek uztverta tikai kā literāra darba elements, kurā norisinās (notiek) darbība; telpas robežas paplašinās. Leonards Lutvaks (*Leonard Lutwack*) atzinis, ka daudz pamatotāk lasītājs spēj orientēties teksta vēstījumā, ja spēj pārrādīt vai pat iztēloties vēstījuma darbības norises vietas (Lutwack 1984: 37). Pjati šķir ģeotelpu (*Georaum*), proti, šķir telpisko realitāti (*eine räumliche Realität*) no literarizētas ainavas (*literarisierten Landschaften*).

Pētījumā “Literatūras ģeogrāfija” (*Literaturgeographie*) Pjati pirmoreiz piedāvā literatūras ģeogrāfijas potenciālu padarīt teorētiskāku un uzskatāmi praktiskāku. Jēdziens “literatūras ģeogrāfija” un skatījums uz literatūru šādā aspektā ir jau akceptēts un nostiprinājies vācu literatūrteorētiskajā vidē; plaši tiek izmantotas arī literārās kartes kā konkrēta un vizuāli

koncentrēta papildinformācija gan par pašu rakstnieku, gan konkrēto literāro darbu. Kartējot rakstnieka dzīves datus vai literārā darba norises vietas, lasītājam šīs kartes kļūst par papild-instrumentu un rīku, kā iespējams paraudzīties uz literāriem tekstiem. Pjati lietotais atslēgas vārds vai koncepts “literatūras ģeogrāfija” (Piatti 2009: 22)¹ iederīgs, arī aplūkojot Johansona grāmatas par Rīgu, jo tajās būtisks ir Rīgas kā pilsētas telpiskais vai topogrāfiskais plānojums. Pjati literatūrteorētiskajā uzstādījumā² būtiska nozīme ir tieši reāli eksistējošai, nevis iedomātai fikcijas telpai un darbības vietai. Šāds skatījums paplašina literāro tekstu lasījumu telpiski, iezīmē starpdisciplināras pētnieciskās iespējas. Literatūras kartēšana savā veidā kļūst par palīgīdzekli literāru tekstu apguvē un izpratnē.

Laiks, telpa, telpiskums nodarbinājis ne tikai literatūrzinātniekus un teorētiķus, bet arī vēsturniekus. Tā vēsturnieks Karls Šlēgels (*Karl Schlögel*) eseju krājumā “Telpā mēs lasām laiku” (*Im Raume lesen wir die Zeit*) atzinis, ka, pētot un izzinot laiku, laikmetu, vēsturiskus notikumus, katrs vēsturisks notikums allaž gluži vai automātiski tiek sasaistīts ar attiecīgu norises vietu; un visas mūsu zināšanas par vēsturi tiek piesaistītas kādai ģeogrāfiskai vietai. Nav iespējams runāt par vēsturi un vēsturiskiem notikumiem bez piesaistes telpai vai sasaistes ar konkrētu vietu (Schlögel 2003: 70). Šlēgela atziņu, ka vēsturiskie procesi, vispārīnot – vēsture –, notiek ne tikai laikā, bet arī telpā, Nikola Vestfāla (*Nicola Westphal*) pētījuma “Literārā kartogrāfija” (*Literarische Kartographie*) ievadā papildina ar domu, ka Šlēgela teiktais nav attiecināms tikai uz vēsturi, bet daudz vairāk uz stāstījumu, notikumu, literatūru kā ar vēsturi saistītu fenomenu (Westphal 2007: 9). Pjati šo atziņu sasaista un attiecina uz literatūru un literāru tekstus; katra norise vai darbība literārā darbā ietver arī telpas un vietas aspektu, turklāt šī “telpiskā” amplitūda var būt no absolūti iz(ie)domātas līdz pat reāli aprakstītai darbības norises vietai ar augstu atpazīstamības vērtību (Piatti 2009: 16). Kultūras atmiņas pētniece Aleida Asmane (*Aleida Assmann*) savukārt paplašina Šlēgela teikto par vēsturi un telpu, sakot, ka “vēsture atrod pilsētu”, un atzīstot, ka tā tiek atklāta virkne būtisku jautājumu: kā vēsture “ierakstās” pilsētas vidē un telpā; kā vēsture šajā pilsētas telpā izzūd; kā vēsture “cīnās”; kā vēsture šajā vidē (pār)mainās; kā vēsture atjaunojas. Būtisks kļūst jautājums, kā mēs sasaistām atmiņas ar vidi. Līdzās šiem jautājumiem Asmane rosina padomāt par saikni starp telpu, laiku, atmiņu un identitāti (Assmann 2012: 71; sk. arī Assmann 1994).

Atpazīstamības segmentam ir būtiska nozīme, domājot par Johansona Rīgas grāmatām, kurām bija nostalgiska sasaiste ar krietnu daļu pēc Otrā pasaules kara trimdā nonākušu rīdzinieku vai Rīgas apmeklētāju no dažādiem Latvijas novadiem. Daļa bēgļu 1944. gada rudenī promdevās kuģos uz Vāciju tieši no Rīgas; ar Rīgu viņiem saistījās pēdējās atmiņu ainas no Latvijas laika, savukārt pats Johansons Latviju atstāja laivā no Liepājas.

- 1 Pjati min lielu dažādību terminoloģiskajā lietojumā: literārā ainava (*literarische Landschaft*), literatūras ainava (*Literaturlandschaft*), literarizētā ainava (*literarisierte Landschaft*), fikcionalizētā ainava (*fiktionalisierte Landschaft*), literārā telpa (*literarischer Raum*), literāro telpu fikcija (*Räume der Fiktion*), literārā topogrāfija (*literarische Topographie*), iedomātās vietas (*imaginäre Orte*), stāstījuma telpa (*Erzählräume*), darbības telpas (*Handlungsräume*), stāstītāja telpa (*Erzählerraum*), literatūras hipertelpa (*Hyperraum der Literatur*) un citi.
- 2 Pētniece piedāvā dažādus literatūrģeogrāfisko un literatūrtopogrāfisko dažādu (laikmetu) tekstu “lasījumus”.

Poļu literatūrzinātnieki, analizējot individuālo un kolektīvo atmiņu telpu Otrā pasaules kara pēc-laikā, pieskārušies arī urbānās pilsētas un pilsētvides nozīmei tajās (Mažmierska 2015). Irene Sivenkija (*Irene Sywenky*) Otrā pasaules kara seku kontekstā rosina domāt par atmiņu ģeogrāfijas kartēšanu (*mapping the geographies of memory*) (Sywenky 2015). Arī šis ir rosinošs aspekts, lasot un pētot Johansona grāmatas par Rīgu. Runājot par tām, nav iespējams izvairīties no jautājuma par atmiņu, atmiņām un kolektīvo atmiņu³, īpaši, ja kontekstā ir jautājums par Otrā pasaules kara sekām, trimdu, kas ir sāpīga pieredze un atmiņas arī citu Centrālās un Austrumeiropas valstu pilsoņiem; nereti personīgā pieredze un pārdzīvojums izvērsas par kādas nācijas grupas vai kopienas atmiņu, kas vismaz daļai trimdnieku ļauj pārdzīvot atšķirtību, svešatni (Baļdys, Piątek 2015a: 8). Johansona individuālās atmiņas un vēlme atcerēties, stāstīt, neaizmirst arī daļai trimdnieku kļūst par kopīgajām atmiņām, kuras tiek izmantotas par rīku pagātnes rekonstruēšanai (Baļdys, Piątek 2015). Viņa grāmatas šādā aspektā ir kas vairāk, proti, svešumā dzimušajiem tās kļūst par sasaisti ar tēvzemi, ar “izstāstīto” Latviju, iztrūkstot pašiem saviem iespaidiem.

Skatupunkts Andreja Johansona apceru grāmatās par Rīgu

Apceres un atmiņas par Rīgu Andrejs Johansons rakstīja, dzīvodams trimdā Stokholmā, Zviedrijā, 20. gs. 60. gadu sākumā. Kopš Latvijas atstāšanas no Liepājas bēgļu laivā 1945. gada 8. maija vēlā vakarā bija aizritējušas desmitgades. Bija pārdzīvots bēgļa laiks ar dažādiem ikdienas darbiem iztikas nodrošināšanai, nereti fizisku darbu. Ikdienas rūpēm līdztekus bija redaktora darbs laikrakstā “Latvju Ziņas”, mēnešrakstā “Ceļa Zīmes”, radošs un intelektuāls darbs⁴ un mērķtiecīgs izglītošanās⁵ ceļš: 1964. gadā Stokholmas Universitātē Johansons ieguva doktora grādu reliģijas vēsturē⁶. 1957. gada 7. augusta vēstulē viņš

3 Šis aspekts rakstā nav plašāk izvērst.

4 Neilgā laikā tapa virkne eseju krājumu: “Dūmainie spīdekļi” (1953), “Pakavu dunoņa” (1954), “Pārļaicīgi ceļinieki” (1956), “Leoparda āda” (1956) un “Vēju mezglī” (1962); divas atmiņu un apceru grāmatas par Rīgu – “Rīgas svārkī mugurā” (1966) un “Visi Rīgas nami skan” (1970); pēc nāves izdots dzejas krājums “Krešļainie spoguļi” (1984). Līdztekus literārajai jaunradei darbojies pētniecībā, tulkojis, sakārtojis vairākas antoloģijas, rakstus, publikācijas zinātniskos izdevumos. No 1950. līdz 1955. gadam publicējis 60 apceres par latviešu rakstniecību, kultūru un folkloru “Latvju enciklopēdijā”, paralēli tapa “Latviešu literatūra” 4 burtnīcās (1953–1954).

5 1959. gadā Stokholmas Universitātē filozofijas kandidāta darbs reliģijas vēsturē par tematu “Jēkaba Langes vārdnīca (1777) kā latviešu reliģijas vēstures avots”. 1961. gadā Stokholmas Universitātē filozofijas licenciāta grāds par darbu *Gārsnāet i lettisk folkloro* (“Sētas sargars latviešu ticējumos”). 1964. gadā disertācija *Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Letten* (“Mājas kungs latviešu tautas ticējumos”, sērijā *Stockholm Studies in Comparative Religion* apakšnodalā *Studies über Orts-, Hoff- und Hausgeister*).

6 Latvijā viņš bija tikai aizsācis, bet ne pabeidzis studijas Latvijas Universitātē; pabeigts bija pilns ģimnāzijas kurss.

bijušajam klasesbiedram Rihardam Lapsam atklāj savas dzīves epizodes: “1945. gadā visu vasaru un rudenī nostrādāju par puisi pie kāda dārznieka (praktiski, tā sakot, gandrīz tikai par vēderu un pajumti); citu vasaru skaldīju akmeņus un vedu granti kādam pusdullam būvmeistaram (tas gan ļoti samaksāja); divas vasaras strādāju pa naktīm saldējuma fabrikā. Īsti ir tā, ka pilnīgi uz “balto krādziņu” esmu pārgājis tikai dažos pēdējos gados.” (Johansons [bez dat.]) Apmēram piecpadsmit gadu garumā viņš strādājis ļoti intensīvi un spriegi. 1957. gada 5. septembra vēstulē lasām:

“Tas tieša: aizgājušos gados esmu sarakstījis daudz – piecas grāmatas, taču tagad vairs tikpat kā ne nieka: ir tāda sajūta, ka viss, ko esmu zinājis, ir ieludināts šais piecos sējumos un tādēļ tagad nepieciešams ilgāks “akumulācijas” periods. Bez tam: pārāk bieži trūkst attiecīgās literatūras, lai realizētu kādu ieceri, un tā Tu sapratīsi manu nekautrību, uzmācoties arī tev ar gaŗu sarakstu par grūti pieejamiem izdevumiem.” (Johansons [bez dat.])

Gāmatu “Rīgas svārki mugurā” (1966) un “Visi Rīgas nami skan” (1970) nosaukumos izmantotas tautasdziesmas rindas. Tās simboliski precīzi izteic arī grāmatu saturisko ievirzi, kā arī apliecina Johansona kultūrvēsturisko vērienu, erudīciju, padziļināto interesi, kas saauŗas vienā veselumā – atmiņas, iespaidi, papildināti ar bagātīgām avotu studijām⁷. Šīs grāmatas tapušas galvenokārt 20. gs. 60. gadu sākumā. Jāatgādina, ka autors ir dzimis Rīgā, dzīvojis un izglitojies Rīgā un kopš Latvijas atstāšanas nekad vairs nav atgriezies savā jaunības gadu pilsētā, kas viņam nozīmēja ļoti daudz. Dzīvodams Stokholmā, viņš mērķtiecīgi veidoja savu bibliotēku. Kopš 1957. gada viņš sarakstījās⁸ ar klasesbiedru no Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijas Rihardu Lapsu; 13. jūlija vēstulē lasām:

“Ir tieša: es joprojām krāju bibliotēku, un esmu, jāatzīstas, tur ieguldījis visu naudiņu, cik nu man tās ir bijis. Ir man dažas ārkārtīgi retas un vērtīgas grāmatas, un arī pārējās nav gluŗi zemē metamas. [...] Ir gan tā, ka bibliogrāfijas nozare, kuŗā es galvenā kārtā “specializējos”, ir viena no grūtākām un dārgākām, un varbūt Tu nemaz man nevarēsi palīdzēt, ja arī gribētu. Raugi: es vācu priekš 1939. gada un, īsti, priekš pirmā pasaules kaŗa Latvijā izdotās vācu grāmatas, it īpaši vēsturiska un kultūrvēsturiska satura (mazāk daiļliteratūru), arī vecus žurnālus, kalendārus u. t. t. Ja kaut kur mani kaut ko līdzīgu, vai nevari man paziņot virsrakstus (tas nepieciešams tādēļ, lai neiznāktu pirkt par velti) un, ja man kas derētu, tad aizsūtīt (tas iespējams, esmu jau vairākas tādas grāmatas no Rīgas saņēmis)?” (Johansons [bez dat.])

7 Andrejs Johansons mērķtiecīgi veidoja savu bibliotēku Stokholmā.

8 Sarakste glabājas RMM, Andreja Johansona kolekcijā, ar to iepazīstoties, apjaušams viņa intereŗu loks, pamatīgās avotu studijas, mērķtiecīgi meklējot plaŗu izdevumu klāstu, lai pēc iespējas pilnīgāk un precīzāk veidotu savu grāmatu kultūrvēsturisko slāni.

Par vēl vienu rosinājumu šīs grāmatas “lasīt” šādā aspektā kļuva kritiķa Jāņa Rudziša recenzijā paustā atziņa, ka “Johansons ir kļuvis unikāls Rīgas enciklopēdistis, bez enciklopēdista sausuma, jo savas zināšanas pievilcīgi literarizē. [...] Tā radusies ārkārtīgi krāšņa Rīgas mozaika – topogrāfiski, vēsturiski, neskaitāmu cilvēku likteņu pilna.” (Rudzītis 1970)

Grāmatā “Visi Rīgas nami skan” autors pats simboliski iezīmējis savu sākumpunktu, kas kļūst par skatupunktu, veidojot apceres un atceres par Rīgu, rīdziniekiem, ielām, namiem, notikumiem, tradīcijām u. tml. Viņš uz savu pilsētu raugās it kā no putna lidojuma – un neviļus šis skatījums ir arī gluži “kartogrāfisks”, kā uz kartes iezīmēts.

“Aizvien esmu milējis raudzīties tālumā, un man šķiet, ka to, kā cēlusies šī mīlestība, es zinu. Mans apzinīgais mūžs sākās Aspazijas bulvārī 8, augsta Rīgas nama augstākajā stāvā. Tomēr virs mums vēl atradās plaši bēniņi, un tur es reizēm uzkāpu tēvam līdzī. Bēniņu griestos bija lūka. Uzrāpjoties pa pieslietām kāpnītēm un lūkas vāku atspiežot, pavērās tāls skats pāri pilsētai. Tas mani tā valdzināja. [...] Redzēju neskaitāmu māju jumtus un sienas, kas nereti bija apkrāsotas reklāmām, kuru tekstus tobrīd nepratu izlasīt; vietām augšup slējās baznīcu torņi, citur nokūpējuši fabriku skursteņi; vīdēja apstādījumu zaļumi un ūdeņu zilums. To visu apgaismoja saules rieta atspīdumi, jo bēniņos parasti gājām novakarēs, kad tēvs bija pārnācis no darba.”

Tā raksta Johansons (Johansons 2001: 8, 9), kad vēl spilgti atmiņā patvērusies aizraujošā sajūta, kā bērnam pirmoreiz veroties uz Rīgu no augšas, kā putna lidojuma. Būtībā šie teikumi iezīmē skatupunktu, kas arī rosina paraudzīties uz tekstiem un notikumiem, vietām kā kartē iezīmētiem punktiem, kā uz kartes – gan atklājot atsevišķas detaļas, gan arī veidojot kopskatu. Viņš veido savu literāro topogrāfiju un savu stāstījuma telpu (Rīga). Būtībā iezīmēta arī teritorija – pārredzamais loks: proti, autors vēsta par to, ko redzējis, un par to, ko atceras vai ko ir izpētījis.

Andreja Johansona dzīves un izglītošanās vietas Rīgā – kartē un atmiņās

Andrejs Johansons Rīgas grāmatās sapludina laika robežas, arī pārkāpjot pāri personīgajai atmiņai, un patur iespēju runāt par to, par ko pats vēlas. Barbara Pjati atzinusi, ka rakstītāji jūtas saistīti ar vietām un dabas ainavām vai arī tās viņos ir iesakņojušās jau no bērnības un viņi tās izveido par savas vēstures un notikumu spēles un norises vietām (Piatti 2009: 15). Šīs atziņas sasaucas ar Johansona grāmatām par bērnības gadu Rīgu.

Vēl viena no literārā, tostarp atmiņu vai autobiogrāfiskas ievirzes darba lasījuma iespējām, – analizēt, cik tajos liela vai būtiska nozīme ir tieši precīziem vietas raksturojumiem, kā konkrētās vietas ģeogrāfija saplūst un ieaugas literārajā darbā konkrēta rakstnieka rokrastā.

Pirms pusgadsimta tapušās atceru un apceru grāmatas par Rīgu uzrakstītas tik telpiski precīzi, ka pieļauj uztveres lauku paplašināt un vēstījumā aprakstītās Rīgas vietas parādīt ar 21. gadsimta tehnoloģiskajām un digitālajām iespējām – atzīmēt kartē.

Grāmata “Rīgas svārki mugurā” (1966) aptver laiku apmēram no autora 12 gadu vecuma, tā strukturēta 24 nodaļās – atsevišķās ainās vai epizodēs – un pamatos aptver laiku, kad Johansons dzīvoja Čiekurkalna tuvumā un Mežaparkā. Tajā atrodamas Rīgas vietas vai apkaimes: Braslas stacija, Ķīšezera puse starp Čiekurkalnu un Mežaparku, Grīziņkalns, Sarkandaugava, Mīlgrāvis, Biķernieki. Pieminētas konkrētas ielas: Miera (senāk Lāču) iela, Gaujas iela, Tēraudlietuves iela, Aizsaules iela, Džutas iela, Dunties iela un citas. Pieminētās vietas iespējams vizualizēt un ieraudzīt telpiski – kartē. Daļā vēstījumu viņš pievēršas savu jaunības dienu un vides tēlojumam. Jāpiebilst, ka Johansons vēstī arī par dažādu pārmaiņu rezultātā 21. gadsimtā jau zudušām vietām, ēkām, piemēram, par kinoteātriem Čiekurkalnā “Akropole” un “Gloria” un Marijas ielā “Progress” un skolām – Rīgas 10. pamatskolu Čiekurkalnā un Rīgas pilsētas 18. pamatskolu Gaujas ielā 19.

Taču, lasot apceres, jāšķir tās vietas, kas saistās ar autora paša atmiņām, pieredzi u. tml., no tām, kuras Johansona apraksta, balstoties kultūrvēsturiskajā materiālā, avotu studijās. Par grāmatu “Rīgas svārki mugurā” rakstniekam Kārlim Zariņam viņš raksta: “Tās saturā ir sava veida konglomerāts – personīgas atmiņas un vēsturiskas studijas par Rīgu un rīdziniekiem.” (Johansons 1968a) Grāmatas nodaļas veidojas no atsevišķiem notikumiem – avotu studijās gūtie un apzinātie materiāli veido korekti precīzu vēsturisko un kultūrvēsturisko kontekstu, savukārt paša autora atmiņas un kultūrvēsturiskās impresijas vēstījumu vairāk personalizē.

Otrā grāmata par Rīgu un rīdziniekiem “Visi Rīgas nami skan” (1970) ģeogrāfiski papildina un paplašina pirmās grāmatas Rīgas kultūrtelpu. Šī grāmata strukturēta 32 nodaļās, un tajā autors atkāpjas vēl agrīnākos dzīves gados. Līdzās pirmajā grāmatā minētajām vietām – pamatos Mežaparka un Čiekurkalna apkāimei – Johansons, gluži kā dodamies pastaigā kopā ar lasītāju, vēstī par Bābelītes ezeru aiz Šmerļa, Viesturdārzu, Arkādijas parku, Balastdambi, Grīziņkalnu, vietām, kur atradušies malkas plači: Ganību dambi, Andrejostu, Ķīpsalu un Torņakalnu. “Šīs grāmatas centrā stāv rīdzinieks – pazīstams, vai nepazīstams, slavens mākslinieks un dzejnieks vai anonīms akmeņu skaldītājs, ormanis un leijerkastnieks. Visi Rīgas nami skanēja, bet tos neskandināja ievērojami cilvēki vien.” (Johansons 2001: 5) Rakstnieks, pats būdams viens no rīdziniekiem, veido savu stāstu par Rīgu, dažādu profesiju rīdziniekiem, vietām. Viņš reizē ir vērotājs, stāstītājs.

Lasot var izsekot, kā organizēta literārā darbības telpa (Rīga dažādos laikos, gadsimtos, norisēs). Abas grāmatas veidotas no atsevišķām it kā nesaistītām epizodēm, kas virknētas cita aiz citas, tomēr tās caurvij vai kopā satur paša stāstītāja klātbūtne noteiktā Rīgas vietā. Tiešā veidā autors stāsta par savām dzīvesvietām, skolas vietām, pastaigu vietām, netiešā – kad

notikumi laiktelpiski tiek papildināti/apaudzēti ar bagātīgu kultūrvēsturisko slāni. Viņš sapludina laikus un telpas, ļaujot vērigam lasītājam saskatīt gan pārmantoto, gan arī zudušo Rīgas pilsētāinavā vai noskaņā. Faktiski autors veidojis liecības par savu Rīgu laiku plūdumā. Un gluži precīzi kartogrāfiski Johansons izvadā lasītāju pa savu Rīgu. Šolaiku lasītājs un interesents pat pēc grāmatās iezīmētajām konkrētajām ģeotelpiskajām “zīmēm” – pamatos tās ir ielas ar namu numuriem, parki – arī 21. gadsimtā var izstaigāt Rīgu.

Atsevišķās epizodēs lasītājs var izsekot un tālāk vizualizēt Johansona dzīvesvietas Rīgā. Iezīmējas vairāki centri – Rīgas apkaimes, kas iezīmīgas viņa dzīves telpā, taču, tieši iezīmējot tās kartē, iespējams ieraudzīt, ka atsevišķas Rīgas apkaimes, īpaši Pārdaugavā, palikušas ārpus autora redzes (pastaigu maršrutu) loka, kas apliecina, ka autoram ir bijis būtiski runāt par ļoti konkrētām vietām, kurām ir izteikti personisks semantiskais slānis. Runāt par savu Rīgas telpu, dzīvojot svešumā. Tālab, lasot abas grāmatas, klātesoša ir sajūta, ka autors ar stāstu lasītāju ved ceļojumā.

Grāmatas caurvij arī paša autora iespaidi par bērnības un jaunības telpu, un tā vienlaikus kļūst arī par kolektīvu atmiņas lauku. Nonākot trimdā un ilgstoši dzīvojot ārpus nacionālās kultūrtelpas un valodas vides, tikpat būtiskas ir katra indivīda atmiņas, katrs atsevišķs atmiņu loks, īpaši, ja tas sasaistās ar Rīgu kā būtisku kultūrtelpu, tie kļūst ne vien par paša stāstīja individuālajiem iespaidiem, bet rezonē jau veselā cilvēku kopumā, kuri spēj identificēties/saistīties ar tiem. Tie kļūst par ko vairāk nekā atmiņām vien – tā ir kopēja pagātne, kopēja kultūrtelpa, kopējas tradīcijas, varbūt kādas kopējas ielas, ēkas, notikumi. Reizēm individuālās atmiņas krustojas/savijas ar kolektīvajām, veidojot zināšanas par pagātņi. Šajā gadījumā – par pagātnes kultūrtelpu, kas Johansonam bija būtiska visa mūža garumā.

Andreja Johansona dzīvesvietas Rīgā

(hronoloģiski)

- 📍 Elizabetes iela (*trūkst precīzāku ziņu, jo Johansons šo faktu precīzi nezina*).
- 📍 Aspazijas bulvāris 8 (*Rīgas centrā; dzīvoja 6. stāvā; kopš 1928. gada) – 1928. gadā šī nama pirmajā stāvā tika atvērta J. Prikūļa mēbeļu veikals ([Bez aut.] 1928), namā atradās arī gleznotāja Vilhelma Purviša dzīvoklis un darbnīca; savukārt padomju periodā (1944–1985) kādu laiku atradās bibliotēku kolektors*).
- 📍 Vārnu iela 8–4 (*Grīziņkalnā, no 1930. gada maija līdz 1931. gada septembrim*), atradās sētas namā, apakšējā stāvā.
- 📍 Gaujas iela 11–4 (*pie Čiekurkalna, 1931–1941*). *Johansona tēvs strādāja Valsts centrālajā linu noliktavā, kas atradās Gaujas ielā 11, un tur bija arī dzīvokļi darbiniekiem. Šīs ēkas pirmajā padomju gadā bija plānots nojaukt ([Bez aut.] 1940)*.

- 📍 Siguldas prospekts 6 (*Mežaparkā; dzīvoja kopš 1941. gada sākuma līdz 1943. gadam, kad tika mobilizēts Latviešu leģionā kā kara ziņotājs*).

Andreja Johansona
izglītošanās vietas Rīgā

- 📍 Rīgas pilsētas 1. pamatskola – *Kalpaka bulvārī 8.*
- 📍 Rīgas pilsētas 1. ģimnāzija – *Raiņa bulvārī 8; laikā, kad tur mācījās Johansons, to dēvēja par Angļu skolu⁹.*
- 📍 Latvijas Universitāte (*studēja Filoloģijas un filozofijas fakultātē; studiju virzieni: filozofija, klasiskā filoloģija un vēsture*), *lekcijas pamatos notika Raiņa bulvārī 19 (studijas uzsāka 1940. gada rudenī).*

Izglītošanās vietas veido kvartālu, tādu kā noslēgtu telpu – Oskara Kalpaka bulvāris (Rīgas pilsētas 1. pamatskola) un Raiņa bulvāris (Rīgas pilsētas 1. ģimnāzija un Latvijas Universitāte). Tās atrodas tuvu viņa pirmajai rakstos pieminētajai mājvietai – Aspazijas bulvārim (tagadējam Zigfrīda Annas Meierovica bulvārim). Zīmīgi, ka Johansons laikā, kad jau dzīvoja Čiekurkalnā un Mežaparkā, ar 11. tramvaju tomēr mēroja ceļu cauri Rīgai uz savu ierasto un iestaigāto vietu – Rīgas centru –, kur turpināja izglītības procesu.

Apceres un atceres faktiski aizved atpakaļ tajā pašā jau bērībā iepazītajā apkārtnē un apkaimē, kuru, pieaudzis un nonācis jau gluži citā vidē un apstākļos – trimdā, ar savu erudīciju, kultūrvēstures izpēti aizrautību viņš apaudzē ar plašu vēsturisko slāni. Tādējādi bērības un jaunības redzējumu un atmiņas, to, kas viņam gluži vizuāli patvēries prātā, viņš daudzslāņo ar gadsimtiem senu zināšanu un citu laiku slāni.

Abās grāmatās Johansons iekartē sava laika vietas ap dzīvestelpu – arī pastaigu vietas –, gan apaudzējot tās ar kultūrvēsturisku slāni, gan arī vēstot par procesiem, kad šīs vietas vairs “neietilpa viņa maršrutā”. Galvenokārt šajā dzīves un daiļrades kartē izgaismojas Rīgas centrs un Brīvības iela kā maģistrāle, kas savieno vai aizvijas uz viņa dzīves vietu: Aspazijas bulvārī 8 (Rīgas centru). Viņa Rīgas karti paplašina citas ielas un nami, galvenokārt tie, kur viņš viesojies, piemēram, pie Anšlava Eglīša Tomsona ielā, Leonīda Breikša Hanzas ielā, Volfganga Dārziņa Ropažu ielā.

Būtisku vietu stāstījumos ieņem Vecrīga (Pulvertornis, Rātslaukums, Bastejkalns, Vecrīgas bodītes un krodziņi, Pēterbaznīca) – tās ieliņas, vēsturiskie nosaukumi, vietas un nami¹⁰;

- 9 Pastiprināti apguva angļu valodu, valodas prasme noderēja, atdzejot Bairaona “Manfrēdu”.
- 10 Šīs vietas piedāvātajās kartēs nav atspoguļotas, jo akcents, veidojot kartes, bijis Andreja Johansona dzīvesvietas un izglītošanās vietas, nevis konkrētas ēkas.

iezīmēti konkrēti satiksmes maršruti – 11. tramvaja līnija, ar kuru mēro ceļu uz Rīgas 1. ģimnāziju, 24. autobuss un 21. autobuss; minētas konkrētas iecienītas pulcēšanās vai tikšanās vietas, piemēram, Švarca jeb Operas kafējnīca Aspazijas bulvāra un Kaļķu ielas stūrī; Ata Freināta grāmatu veikals Brīvības ielā 70, Salomonska cirks Merķeļa ielā 4 un citas.

Iekartējot grāmatās minētās dzīves un izglītošanās vietas un to apkaimes un vizualizējot datus, iespējams precīzāk ieraudzīt un saskatīt rakstnieka Rīgas telpiskumu, koncentrējoties Rīgas centrā, Mežaparka un Čiekurkalna apkaimē¹¹. Johansona Rīgas telpiskā karte nesaistās tikai ar pilsētas centru, bet arī ar izteiktiem strādnieku rajoniem – Čiekurkalnu, Grižīņkalnu, Sarkandaugavu, Braslas stacijas apkaime un vēl augošo Mežaparku, kas 20. gs. 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā sāk veidoties par latviešu intelīģences mājvietu¹². Minimāli šajā Rīgas telpā ienākusi Pārdaugava, dažviet pieminēta Rīgas Jūrmala.

Johansons uzsvēris, ka darbi viens otru papildina, bet neatkārto; tās ir viņa “atmiņu vārpas”. Skaitliski tekstā Rīga pieminēta: grāmatā “Rīgas svārki mugurā” (1996; 237 lpp.) – 221 reizi, “Visi Rīgas nami skan” (1970; 254 lpp.) – 297 reizes; 491 lappusē kopumā Rīga pieminēta 518 reizes.

Runājot par vienu vai otru Rīgas apkaimi (vietu, rajonu, kvartālu), Johansons arī nelielās kultūrvēsturiskās apcerēs iedzīvinājis atsevišķas nozīmīgākās vietas – namus, tirgotavas, aptiekas, frizētavas, foto ateljē, veikalus, muižiņas, kas, gadiem ritot un mainoties pilsētas ainavai un telpiskajam izkārtojumam, ir kļuvušas par zudušajām vietām. Pat ja saglabājušās kādas foto liecības, literārais apraksts nereti ir vienīgi atmiņās un apcerēs, piemēram, Brīvības ielas 63/65 nams pie Miera ielas stūra (Johansons 1935). Viņa apraksti par Rīgu iekļuvuši šolaiku Rīgas tūrisma aprakstos, arī par Mežaparku (Briekmane 2020a). Dažādos digitālos kultūras datus, kurus caurvij gan autora konkrētā dzīvestelpa/karte, gan arī plašāks kultūrvēsturiskais stāsts, var izmantot sabiedrība, veidojot savu individuālo vai arī dažādos vēsturiskos laikos tapušo literāro darbu vietu/norišu “karti”.

Johansona grāmatu centrā ir rīdzinieks cauri gadsimtiem, un grāmatas autors ir viens no viņiem – Rīgas iemītnieks 20. gs. 20., 30. gados un 40. gadu sākumā. Tomēr arī svešumā nodzīvotais laiks autora dzīves telpā iekartējis kādas citas vietas: “Bagātās Stokholmas aukstais glītums, pelēkā un zaļā Edinburga gaisīgās dūmakās, Ženēvas ezera neapraktāmā burvība saulainā pusdienā – tās ir dažas vietas un lietas, kas arī mani vedinājušas pat vairs nedomāt par atgriešanos. Taču nāk brīži – pavasara siltos un zvaigžņotos atkušņos, vasaras rietos, kad nekas nevilina vairāk kā senā dzimtā pilsēta. Šķiet ieskanam Rīgas tālie torņi un nami – no Rīgas ielām, dārziem, klajumiem un ūdeņiem skan bērība un jaunība.” (Johansons 2001: 254) Šajos vārdos arī saaudusies trimdnieku smeldze par zaudēto un zudušo, pagātnes klātesamība tagadnē.

“Kad iešaujas prātā kas atzīmēšanas vērts par Rīgu, tad to, protams, atzīmēju, un arī vecais grāmatu draugs allaž, kā saka, tur durvis atvērtas. Tomēr speciāli šai lietai nodoties nevaru,

11 Ar Andreja Johansona dzīves un izglītošanās vietu digitālo karti var iepazīties portālā *literatura.lv*: <https://www.literatura.lv/lv/person/Andrejs-Johansons/872992> [sk. 19.10.2020].

12 Šis aspekts ir saistošs, tomēr plašāk rakstā nav izvērst.

jo parasti darāms daudz kas cits.” (Johansons 1971) Aprakstītais laiks sniedzas ārpus Johansona pieredzētā un skatītā¹³.

“Esmu nodzīvojis Latvijā 23 gadus – un tos visus, ar nelieliem pārtraukumiem, Rīgā. Divpadsmit no šiem gadiem savukārt pavadīti apgabalā, kuŗa robežu manā atmiņā novelk dzelzceļa līnija gar Braslas staciju vienā un Ķīšezeru otrā pusē. Abas pārējās malas ir svārstīgākas, ietveŗot Čiekurkalnu, Meŗaparku, arī zināmu daļu no Biķerniekiem un Mīlgrāvja. To atceros kā savu pasauli, par kādu nav man kļuvusi Stokholma, kur dzīvots vēl ilgāk, nedz kāda no tām pilsētām, kuŗās esmu īslaicīgi iemīļējis.” ([Johansona arhīvs])

Šeit Johansons faktiski iezīmē savu telpisko Rīgu. Viņam šī telpiskā/vietas piesaiste nereti savijas ar sastaptu cilvēku dzīvesstāstiem. Sarakste ar klasesbiedru Rihardu Lapsu arī skaudri uzrāda realitāti, proti, atklāj, ka atmiņas par bērnības un jaunības laiku un vietām tomēr bālē, aizmirstas, tālab – “Ja Tu gribētu mani kaut kādā veidā iepriecināt, tad atsūti kādreiz kādus uzņēmumus no Čiekurkalna. Atmiņās bieŗi turp nostaigāju, taču visu vairs nevaru lāga atcerēties, un fotogrāfijas šai ziņā daudz palīdzētu. Tu taču arī pats savā laikā biji veikls amatierfotogrāfs (viena bilde man vēl līdz). Vai arī tagad vēl?” (Johansons 1958) Un vēl – “Tavās vēstulēs vienmēr ir kaut kas no īstās Rīgas atmosfairas.” (Johansons 1968b) Arī vēstules caurvij domas par ceturtdaļgadsimtu, kas aizritējis citā zemē¹⁴, par vēlmi (sapni) reiz atkal izstaigāt kopīgi staigātos ceļus Rīgā. Taču šis sapnis paliek neīstenots.

Grāmata “Rīgas svārki mugurā” nepārprotami apliecina autora mīlestības pilno interesi par SAVAS Rīgas vēsturi gadu plūdumā. Un viņa atmiņas uzdzirkstī un izeaigo kā daudzkrāsaina mozaīka. Personīgie iespaidi mijas ar literārām piezīmēm un kultūrvēsturiskiem ekskursiem. Autoram izdevies iezīmēt laika plūdumu, kas ne tikai mainījis ielu nosaukumus, cēlis un postījis namus, bet līdzī mainījis arī cilvēku likteni. Johansona tēlojumā nelielos, bet saturiski apjomīgos esejiskos vēstījumos atklājas galvenokārt 30. gadu Rīgas laikmetīgais kolorējums, iesniedzoties arī 40. gadu notikumos. Bet tā ir tikai kā virskārta, jo viņš kā zinātnieks un kultūrvēsturnieks spējis raudzīties dziļāk, cauri laikiem, pat gadsimtiem. Tā apliecina kultūrvides dzīvīgumu, fakti un skaitļi nav tikai ciparu virknes, jo jebkuŗš laiks ir dzīvs caur cilvēkiem, kas tajā dzīvojuŗi, ar viņu ikdienu, darbu, priekiem un bēdām. Rīga latvieŗiem trimdā kļūst par būtisku tēvzemes, vēstures un kultūras simbolu, kas sevī ietver ne tikai vietu (ģeogrāfiski) kartē, bet arī katra individuālo pieredzi, atmiņas un konkrētas vietas.

13 Raksta autores arhīvā glabājas daļa Andreja Johansona rokrakstu, uzmetumu, darbu fragmentu un piezīmju, kuru vidū ir arī darba varianti un plānojumi atmiņu grāmatām par Rīgu. Daļa arhīva nonākusi pie autores no Andreja Johansona dēla Pāvila Johansona. Publicētajiem tekstiem ir rokrakstiem nepiecieŗama tekstuāla analīze un salīdzināŗana, jo, iespējams, to vidū ir arī kādi nepublicēti fragmenti. Arhīva materiāli liecina par ļoti plaŗu kultūrvēsturiskā materiāla izpētes lauku, arī par plaŗām avotu studijām, daļa pamatziņu un informācijas iestrādāta atmiņu un apercu grāmatās. Turpmāk – [Johansona arhīvs].

14 Interesanti, ka tieŗi vēstules ar savu precīzo datējumu iekartē Andreja Johansona dzīvesvietas Zviedrijā – Stokholmā un tās piepilsētās –, tādēŗadi ņeit būtu iespējams veidot viņa Zviedrijas “dzīves vietu karti”.

Noslēgums

Andreja Johansona grāmatās vēstījums no nodaļas uz nodaļu veido atsevišķas telpiski iezīmētas ainas; digitālais laikmets un tehnoloģiskās iespējas ļauj vēl uzskatāmāk iekartēt viņa Rīgu – ielas, Rīgas rajonus, vietas (arī tās, kuru vairs nav), atsegt slāni pa slānim. Raksts ir mēģinājums literatūrvēsturisko tekstu aplūkot saskarē ar citām nozarēm; tas ir neliels ieskats, paverot jaunu pētniecisko lauku un skatījumu, piedāvājot vēl vienu aspektu rakstnieku personības un daiļrades izzināšanā un apguvē, kartējot dzīves un darbības telpas. Interesanti, ka atsevišķi teksti un informācija no Rīgas grāmatām ir iekļuvuši Rīgas tūrisma gidu ceļvežos, piemēram, vairāki apraksti par celtnēm Brīvības ielā (sk. Gulbis 2011; Briekmane 2020b), Johansons aprakstījis arī Daugavmalu, dažādas norises, svētku svinēšanu (Briekmane 2020c). Tātad arī šāds starpnozaru sadarbības modelis nākotnē būtu plašāk izmantojams.

No vienas puses, jau kopš seniem laikiem kartēs tiek attēlotas valstis, vēsturiski notikumi (piemēram, karagājieni, valstisko robežu maiņas u. tml.). Aizvien lielāku nozīmi pilsētvides attēlojumā iegūst detālplānojumi, kartējumi, apraksti, kas pieļauj sapludināt laikus – rekonstruēt (vizuāli) agrāko apbūvi un projicēt vai modelēt arī attīstību nākotnē; bez detalizētiem pilsētu ielu plānojumiem un ievērojamākiem objektiem nav iedomājama tūristu ikdiena; digitālas lietotnes viedierīcēs ļauj pārliecinošāk pārvietoties/orientēties svešās vidēs/vietās. Taču arī literārs darbs ietver šādu iekartētu informāciju, kas savukārt saistoša var būt, iepazīstot rakstnieku dzīves un daiļrades vietas, kā arī literāro darbu norises vietas. Tā šādas literāras kartes kļūst par papildu izzināšanas avotiem, turklāt šīs vietas ir iespējams izstaigāt arī pašiem interesentiem¹⁵.

Barbara Pjati atzinusi, ka literāras kartes adresāts ir lasītājs, izglītojamais, literatūras tūristi, īsumā secinot: tas ir populārs virziens. Literāras kartes daļēji pat iespējams uztvert kā īstus mākslas darbus, kuros ir izmantoti (lietoti) visi grafisko iespēju reģistri, lai ietvertu iespējami daudzslāņaināku informāciju: autoru portreti, atsevišķu ainu ilustrācijas, ilustrācijas no dzīvojamām ēkām, kur rakstnieks dzīvojis vai ar kurām saistās kādi viņa dzīves notikumi, ir būtiski šo “karšu žanru” (*Kartengenres*) komponenti (Piatti 2009: 115).

Andreja Johansona grāmatās “Rīgas svārki mugurā” un “Visi Rīgas nami skan” konkrēti iekartētas dzīves vietas un to apkaimes. Šīs grāmatas ir spilgti literatūrvēsturiski un kultūrvēsturiski fenomeni, kas pieļauj dažādus lasījumus un skatījumus, atklāj vēsturiskos slāņus un laikmetu uzslāņojumus. Taču rakstā šie kultūrvēsturiskie vēstījumi, tostarp par spilgtām Latvijas kultūras vides literārām un vēsturiskām personībām, nav bijuši uzmanības lokā.

15 Šāda prakse tiek lietota – Rakstniecības un mūzikas muzejs piedāvā “literāras ekskursijas” – Grīziņkalnā pa Vizmas Beļševicas romāna “Bille” un Torņakalnā pa Māra Bērziņa romāna “Svina garša” norises vietām, kas saaužas ar pašu rakstnieku dzīves vietām; nule ir tapis jauns piedāvājums – izstaigāt Anšlava Eglīša dzīves vietas Rīgā un būtiskākās romānā “Homo novus” minētās vietas.

- Assmann, Aleida (1994). Das Gedächtnis der Orte. *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 68, S. 17–35.
- Assmann, Aleida (2012). Der Kampf um die Stadt als Identitätsverankerung und Geschichtsspeicher. Eigler, Friederike, Kugele, Jens (eds.). *“Heimat”: At the Intersection of Memory and Space*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- Baldys, Patrycja; Piątek, Katarzyna (2015). Collective memory as a tool for the reconstruction of the past in Central and Eastern Europe. Baldys, Patrycja; Piątek, Katarzyna (eds.). *Alternative Memory – Alternative History. Reconstruction of the Past in the Central and Eastern Europe*. Gdynia – Bielsko – Biala, pp. 23–36.
- Baldys, Patrycja; Piątek, Katarzyna (eds.) (2015a). *Alternative Memory – Alternative History. Reconstruction of the Past in the Central and Eastern Europe*. Gdynia – Bielsko – Biala, p. 8.
- [Bez aut.] (1928). J. Prikuļa mēbeļu veikals, Rīgā, Aspazijas bulv. 8. *Latvijas Tirgotājs*, Nr. 7.
- [Bez aut.] (1940). Rīkojums par linu centrālno-liktaļu saimniecības ēkas jaunbūves un veco ēku nojaukšanas darbiem Rīgā, Gaujas ielā 11. *Brīvā Zeme*, 05.08.
- [Bez aut.] (1967). 2000 dolaru ģen. Goppera fonda godalgās. *Laiks*, 05.04.
- Briekmane, Andra (2020a). Rīgas stāsti: Brīvības iela. Delfi, 10.06. Pieejams: <https://www.delfi.lv/turismagids/rigas-marsruti/pilsetas-galvena-ass-brivibas-ielas-stasts.d?id=50114941> [sk. 10.06.2019.].
- Briekmane, Andra (2020b). Rīgas stāsti: Dieva pasaule Ķeizarvalde. Delfi, 10.06. Pieejams: <https://www.delfi.lv/turismagids/rigas-marsruti/grezno-villu-pasaule-mezaparks-kas-slepjas-priezu-ena.d?id=50070183> [sk. 10.06.2019.].
- Briekmane, Andra (2020c). Rīgas stāsti: Centrāltirgus. Delfi, 10.06. Pieejams: <https://www.delfi.lv/turismagids/rigas-marsruti/rigas-pilsetas-veders-centraltirgus-kas-izmitinats-vecajos-cepelinu-angaros.d?id=49927359> [sk. 10.06.2019.].
- Damir-Geilsdorf, Sabine, Hartmann, Angelika, Hendrich, Béatrice (Hg.) (2005). *Mental maps – Raum – Erinnerung: Kulturwissenschaftliche Zugänge zum Verhältnis von Raum und Erinnerung*. Münster: LIT.
- Eigler, Friederike, Kugele, Jens (eds.) (2012). *“Heimat”: At the Intersection of Memory and Space*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- Fuge, Janina, Hering, Rainer, Schmid, Harald (Hg.) (2014). *Gedächtnisräume: Geschichtsbilder und Erinnerungskulturen in Norddeutschland*. Göttingen: V & R unipress.
- Gulbis, Aivars (2011). Rīga, Brīvības iela 33. Redzet.eu, 09.05. Pieejams: <https://www.redzet.lv/?code=V-621-11> [sk. 09.05.2019.].
- Johansons, Andrejs (1966). *Rīgas svārki mugurā*. Bruklina: Grāmatu draugs.
- Johansons, Andrejs (1958). Sarakste ar klasesbiedru Rihardu Lapsu. Andreja Johansona kolekcija Rakstniecības un mūzikas muzejā (turpmāk RMM). Inv. Nr. 481703, Stokholmā, 18.08.
- Johansons, Andrejs (1968a). Sarakste ar rakstnieku Kārli Zariņu. Andreja Johansona kolekcija RMM. Inv. Nr. 481707, Segelorpā, 14.07.
- Johansons, Andrejs (1968b). Sarakste ar rakstnieku Kārli Zariņu. Andreja Johansona kolekcija RMM. Inv. Nr. 421251, 04.02.
- Johansons, Andrejs (1970). Sarakste ar rakstnieku Kārli Zariņu. Andreja Johansona kolekcija RMM. Inv. Nr. 421238, 01.05.
- Johansons, Andrejs (1971). Sarakste ar rakstnieku Kārli Zariņu. Andreja Johansona kolekcija RMM. Inv. Nr. 421225, 02.12.
- Johansons, Andrejs (1970). *Visi Rīgas nami skan*. Bruklina: Grāmatu draugs.
- Johansons, Andrejs [bez dat.]. Sarakste ar klasesbiedru Rihardu Lapsu. Andreja Johansona kolekcija RMM. Inv. Nr. 481689.
- Johansons, Andrejs [bez dat.]. Sarakste ar klasesbiedru Rihardu Lapsu. Andreja Johansona kolekcija RMM. Inv. Nr. 481691.
- Johansons, Roberts (1935). Rīga. Brīvības iela pie Miera ielas. Zudusi Latvija. Pieejams: <http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/28249/> [sk. 09.05.2019.].
- Lutwack, Leonard (1984). *The Role of Place in Literature*. Syracuse: New York.
- Maźmierska, Kaja (2015). Biographical memory and collective memory in urban space. In: Baldys, Patrycja; Piątek, Katarzyna (eds.). *Alternative Memory – Alternative History. Reconstruction of the Past in the Central and Eastern Europe*. Gdynia – Bielsko – Biala, pp. 107–117.
- Piatti, Barbara (2009). *Die Geographie der Literatur. Schauplätze*,

Handlungsräume, Raumphantasien. Göttingen: Wallstein Verlag, 2. Aufl.

Reichel, Norbert (1987). *Der erzählte Raum. Zur Verflechtung von sozialem und poetischem Raum in erzählender Literatur.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Rudzītis, Jānis (1970). *Visi Rīgas nami skan. Latvija*, 27.06.

Schlögel, Karl (2003). *Im Raume lesen wir die Zeit: Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik.* München, Wien: Hanser.

Sywenky, Irene (2015). *Memories of Displacement and Unhomely Spaces: History, Trauma and the Politics of Spatial Imagination in Ukraine and Poland.* Mitroiu, Smiona (ed.). *Life Writing and Politics*

of Memory in Eastern Europe. Alexandru Ioan Cuza University, Romania: Palgrave macmillan, pp. 25–44.

Weigel, Sigrid (2002). *Zum 'topographical turn'. Kartographie, Topographie und Raumkonzepte in den Kulturwissenschaften.* *KulturPoetik*, Heft 2, S. 151–165.

Westphal, Nicola (2007). *Literarische Kartographie:*

Erzählter Raum in den Romanen Uwe Johnsons. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Riga on Andrejs Johansons' Map

Inguna Daukste-Silasproģe

Keywords: Andrejs Johansons, Riga, literary geography, mapping, memory space

This article focuses on the collections of essays *Rīgas svārki mugurā* (A Riga Jacket on My Back, 1966) and *Visi Rīgas nami skan* (Riga Houses Resound, 1970) by the cultural historian and scholar Andrejs Johansons (1922–1983), which were written during the author's exile in Stockholm. On one hand, they involve a very personal (biographical) layer of memories, and on the other, they present an opportunity for the reader to view them in the context of collective memory, for they are a reflection of the memories of many Second World War refugees, focusing on their lost home.

For Johansons, the feeling of belonging to a place is essential and is emphasized through the invocation of Riga in the titles of both books. Riga forms an intersection between memory and place (space and environment). The urban environment of Riga and its people, the events and sensations experienced have formed, impacted, and stimulated the personality of the author, also fostering his interest in Riga's cultural history. Johansons' works urge the reader to look at these texts from a new angle and to analyse them with the help of digital tools available in the 21st century to give shape to the space of Riga as seen by the author involving several layers of time: historical, cultural, and personal. In both books, Johansons lets the reader visualise the places where he had lived, walked, and studied as if plotting them on a map and supplementing them with a broader context. At the same time, the memories of Riga represent the author's youth and the unfulfilled longing and lost paradise of a wise and academically educated individual. Johansons' Riga and its changing times are something more than memories. His books allow the reader to feel and even visualize Riga from the late 1920s to the early 1940s.

Sabiedrības iesaistes akcija “Lasi skaļi”: estētiskie un izglītojošie dzejas ieskaņošanas aspekti

Eva Eglāja-Kristsons
Signe Raudive

Raksts sagatavots LU LFMI realizētā ERAF projektā
“Stiprinot zināšanu sabiedrību: starpdisciplināras
pieejas sabiedrības iesaistei digitālā kultūras
mantojuma radīšanā” (1.1.1.1/16/A/040).

Atslēgvārdi: skaļš lasīšana, sabiedrības iesaiste, dzejas ieskaņošana, Veidenbaums, bērnu dzeja

Raksta mērķis ir analizēt sabiedrības iesaistes faktoros un ieguvumus ciklā “Lasi skaļi”, ko piedāvā LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts (LU LFMI). Sīkāk analizētas divas akcijas – “Skandē Veidenbaumu” (2017) un “Lasīsim dzejiņas” (2008). Tā kā ar šo akciju ciklu sabiedrībai tika sniegta iespēja gan iepazīt latviešu kultūras mantojumu radošā veidā, gan radīt jaunus kultūras datus un digitālo audio korpusu, rakstā izsekots skaļš lasīšanas un sabiedrības iesaistes teorētiskajiem un praktiskajiem uzstādījumiem un pieredzei, veidojot un realizējot konkrētās dzejas lasīšanas akcijas. Raksts strukturēts četrās apakšnodaļās. Pirmajā sniegts ieskats idejas aizkulisēs un digitālo rīku izmantošanas praksēs. Otrajā – teorētiskā šķērsgrīzumā aplūkotas dzejas skaļš lasīšanas priekšrocības un dzeja kā tekstuāla un atskaņojama māksla. Trešajā apakšnodaļā dots ieskats akciju literārā materiāla atlases principos un popularitātes kritērijos. Savukārt pēdējā apakšnodaļa veltīta sabiedrības iesaistes analīzei, apskatot akcijas dalībnieka portretu, raksturojot veikto audioierakstu kvalitāti un uzsverot šādu akciju nozīmi un ieguvumu izglītošanās procesā.

Idejas apraksts projekta kontekstā

Straujā tehnoloģiju attīstība piedāvā jaunus veidus, kā nodrošināt sabiedrības līdzdalību. Rakstā analizēta viena no pieejām – līdzdalība sabiedrības iesaistes akcijā, kurā tiek apvienota dzejas audio korpusa veidošana sazobē ar izglītojošu saturu, kā arī iezīmēta šī pieeja kā viens no iespējamiem veidiem mūsdienīgai, uz sabiedrību un atsevišķām tās grupām (bērni, skolēni, studenti) orientētai izglītības metodei.

Dažādu institūciju un zinātnisko institūtu veidotās sabiedrības iesaistes akcijas ļauj apvienot kultūrmantojuma izziņāšanu ar indivīda līdzdalību. Kā piemērs analizētas pirmās divas LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta aizsāktā cikla “Lasi skaļi” sabiedrības iesaistes akcijas “Skandē Veidenbaumu” (<https://lasi.literatura.lv>) un “Lasīsim dzejiņas” (<https://berni.literatura.lv>), kuru laikā interesentiem bija iespēja ieskaņot akcijas rīkotāju atlasītus dzejoļus gan īpašā audioierakstu kabīnē Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB)¹, gan ierakstīt dzejoļi no sava datora vai mobilās ierīces un augšupielādēt akcijas vietnē (sk. 1., 2. att.)².

- 1 Latvijas Nacionālā bibliotēka bija akcijas sadarbības partneris. Finanšiāli akciju atbalstīja Valsts kultūrkapitāla fonds un Rīgas dome.
- 2 Šāds princips tika izmantots arī trešajā “Lasi skaļi” akcijā “Dzejas rats 1919”, kas tika sagatavota kā veltījums Latvijas Nacionālās bibliotēkas simtgadei 2019. gada augustā. Tā kā akcija notika raksta tapšanas laikā, tā sīkāk analizēta netiks.

The screenshot shows the website iesaisties.lv with the following content:

- Header: IESAISTĪES.LV
- Navigation: LU LFMI | Literatūra.lv | Skaņotāji | Viedotne | Dzejoļu rādītājs | Par projekta
- Main Content:
 - Section: LASISIM DZEJINĀS
 - Text: "LASISIM DZEJINĀS" by Eriks Adamsons. The text is arranged in a circular pattern around a central illustration of a deer. The text includes: "Ierakstis ar mikrofonu nav iespējams, izmanto augšpusēdes iespēju! / h0k4k0w0e0f0r".
 - Author: Eriks Adamsons
 - Title: Tauriņš pār ielceju
 - Text: "Tauriņš zila pār ielceju / Vēlpi šūnā. / Tā vien lētas, ka tas tu / Aizņemsi mēlīti. / Māja puķu kōpostos / Jaukās sēnī pāriem: / Kad būs plūkūti, tad tos / Līmēsi ar prieku. / Gudri ova sūtiņi. / Pīna mēlēm jāņem. / Zilas būrnē dēļiņi / Un ap abiem bērēm. / Bet tad rāki, ūk, dāimavnieki, / Zibos rīpe vica. / Tauriņam īr šādas prieks / Tūriņi tam ar prieku. / Dārdi baltās mēlu vīti: / — Nodvēru es vīpū — / Bet tas atāgē — negāis tū — / Prot pār ābūliņi. / Jā, to novert nav vā nēks, / Šāds to kairi maugiņi: / Lēns un smāgs īr dāimavnieki, / Māts un vīgls tauriņi."
- Right Sidebar:
 - REDAKTORU IZLAISE
 - YouTube
 - TOP 10 DZEJOJI:
 - Kalveča = 26
 - Ziemeļu rīdīti = 24
 - Tāvis = 23
 - Kārtis = 22
 - Finančes = 21
 - Sniega dēca = 19
 - Mīļa = 18
 - Franciņi = 19
 - Tūta zvānēns = 18
 - Nobēde = 17
 - TOP 10 SKANDĒJUMI:
 - Kārtis = 3
 - 2018-09-13 16:24:47
 - MC 1416
 - Kārtis = 2
 - 2018-09-13 10:51:14
 - māts
 - Zēla maģiņi = 2
 - 2018-09-13 14:00:45
 - PATRICIJA
 - Mīļa var gētiņi = 2
 - 2018-09-25 12:49:29
 - ANNA
 - Kas šāka pār balu = 2
 - 2018-12-02 22:31:13
 - Gidona Ormberg
 - Franciņi = 2
 - 2018-09-13 14:09:46
 - sniegs
 - Māts kōrtimēles atkārtina = 1
 - 2018-09-11 18:19:23
 - svētiņi
 - Sēta un Dāimavni = 1
 - 2018-09-13 13:14:45
 - Māts un Ewensone
 - MC 1416
 - Tāvis = 1
 - 2018-09-13 13:14:45
 - Māts un Ewensone
 - Čer = 1
 - 2018-10-15 14:51:50

Ekrānuzņēmums no LU LFMI izveidotās vietnes
<https://iesaisties.lv>. Akcija "Lasīsim dzeiņas",
<https://berni.literatura.lv/>.

Akciju organizēja LU LFMI Eiropas Reģionālā attīstības fonda (ERAF) finansētajā projektā "Stiprinot zināšanu sabiedrību". Projekta mērķis bija izstrādāt virtuālu pētniecības un sabiedrības iesaistes laboratoriju un virtuālus informācijas analīzes rīkus pētījumu veikšanai digitālajās humanitārajās zinātnēs, iesaistīt sabiedrību kopīgu zināšanu radīšanā un padarīt publiski brīvi pieejamu, ērti lietojamu apjomīgu kultūras datu kopumu pētniecībai un vispārējai izziņai. Šobrīd visas LU LFMI piedāvātās iespējas līdzdarboties ir apkopotas un sabiedrībai pieejamas platformā *iesaisties.lv*.

Sabiedrības iesaistes akcijas (angliski – *crowdsourcing*) ir prakse, kas izmanto tiešsaistes kopienas ieguldījumu, lai veiktu konkrētu uzdevumu, izveidotu saturu vai apkopotu idejas. Šīs pieejas attīstība ir uzskatāms piemērs rezultātam, ko devis pavērsiens interneta tehnoloģiju izmantojumā. Pēdējā desmitgadē vērojams sabiedrības iesaistes akciju skaita pieaugums tieši kultūras un tās mantojuma jomā. Mākslas galerijās, bibliotēkās, arhīvos un muzejos ir vērojama sabiedrības locekļu līdzdalības vēsture. Sabiedrības iesaistei parasti ir institucionāli mērķi – popularizēt savas kolekcijas un piesaistīt pēc iespējas plašāku auditoriju.

IESAISTIES.LV

LU LFM | Literatura.lv | Latviešu dzejas | Dzejas rāts 1919 | Par projektu

Laiks ātrāki steigdas kā vagona rats

LU LITERĀURĀ FOLKLORĀ UN MĀKSLAS INSTITŪTĀ

REDAKTORU IZLAISE

YouTube

TOP 10 DZEJOLI

Kā gūtni balti pasabediēt + 47
Tumsa un migla + 43
Ba domāšu, ka pasaulē + 42
Viss ir joks, par visu smieles + 40
Gūtni, kaizars + 39
Iedzies, brāļi! + 37
Jau ziediem rotātas pļavas + 26
Pa laukiem un ziedoņos dālo + 26
Ista floca, nav pašmērā + 26
Ja tev pasaulē jūties acis + 26

TOP 10 SKANDĒJUMI

Iedzies, brāļi! + 33
2017-09-20 23:33:38
PoberteiQQPovostova
Viss zarnas nav tālās + 21
2017-08-01 17:23:57
Dace Melbarte
Ar šīs zarnas varietiem + 17
2017-10-28 02:20:10
andris leiss
Es domāju, ka pasaulē + 16
2017-08-08 16:10:09
Melnkalnietis
Viss ir joks, par visu smieles + 14
2017-10-03 18:33:53
Contra
Es un domas šīs pēc naidas + 14
2017-09-28 17:48:48
Sims
Par vēl ir mēģināt garšos atļaus + 14
2017-08-08 17:22:53
Valdis Mēlkalnietis
Pēc šķaidēm cerēts šīs gar + 14
2017-10-02 18:06:25
Rita Otravale
Pa ietiem dzejaiem šīs lietas, vēl šķo + 12
2017-10-11 14:17:31
Viktors Huusmans
Jau ziediem rotātas pļavas + 10

Laiks ātrāki steigdas kā vagona rats

Laiks ātrāki steigdas kā vagona rats,
Nes sāpes, nev priekus, kā kuram,
Man uzskatāt, baidī, man dārgais acis,
Man sūdzis varās kā buram.

Tu pasaulē cūku mizu mēģina burt
Ar mūžīgām rīpēm vien kaujas,
Caur rīpēm šīs esam mēdā šķaities stam,
Un kāpā gūtni cerības straujas.

Un izšādā galā, ka viss bija nieka,
Ko nerītu pētīt tu mēģina jēga,
Ka darbs, ko tu strādāji, – mūžīgs un lieks,
Viss beidzies un pūstis šīs galā.

Tad atdarīti acis un šķaidīties, maļ
Bez rīšanas izkāpi šīs
Dienas tālā starp dārgajiem, šīs tev nav,
Ka nemirsi šķaidēs vai rītu.

Vēl diena ir galā, vēl ziedos laiks,
Lai iedzies, sen jau mums šķaidēs
Un dzersim, šīs kapotās dzīvības beigās
Mums atdarīti pūstis šīs galā.

Novērtē ierakstus!

1 2 3

Kā piedalīties

JAUŅĀKIE IERAKSTI

Pēc pēdē, pēc varas, pēc
maļ
2020-10-14 23:44:48
nāš šķaidēs

Viss ir joks, par visu
smieles
2020-10-14 23:18:17
nāš šķaidēs

Bez pēdē, pēc varas,
pēc maļ
2020-10-14 23:33:33
nāš šķaidēs

Kur šķaidēs nāš šķaidēs
nāš šķaidēs

Ekrānzņēmums no LU LFM izveidotās vietnes
<https://iesaieties.lv>. Akcija “Skandē Veidenbaumu”,
<https://lasi.literatura.lv>.

Kultūras mantojuma jomā sabiedrības iesaistes projekti lielākoties nav saistīti ar anonīmu cilvēku masu, jo akcijas aicina iesaistīties tos, kas ir ieinteresēti, un parasti galarezultātā veidojas nelielas entuziastu grupas, kas jūt aicinājumu izmantot digitālos rīkus, kā to redzam mūsu kolēģu – Latviešu folkloras krātuves (turpmāk – LFK) – veidotajās tiešsaistes akcijās, kas būtiski papildina LFK digitālo arhīvu *garamantas.lv* (Reinsons 2018; 2020; Daugavietis 2019). Tomēr ar savu nelielu pienesumu piedalīties ir ieinteresēti daudzi. Ar iesaisti nav jāsaprot brīvais “darbaspēks” – tas ir nozīmīgs veids, kā indivīdi var mijiedarboties, izpētīt un saprast kultūrvēsturiskās liecības vai arī sniegt savu interpretāciju.

Kultūras un tās mantojuma nozares tīmekļa vietņu klāsts un sabiedrības iesaistes akciju izplatība turpina pieaugt. Latvijā arvien lielāku iniciatīvu izrāda institūcijas, piedāvājot apstrādāt savus materiālus un kolekcijas, kā arī veidot jaunas; ziņošanai kļūst akciju dalībnieki. Kā dažas no pēdējā laikā notikušajām akcijām Latvijā var minēt LU Latviešu valodas institūta rīkoto “Vietvārdu talku” (ikviens bija aicināts apzināt, pierakstīt un datubāzē reģistrēt vietējos vietvārdus), LFK rīkoto akciju “Simtgades burtņieki”, kuras laikā dalībnieki aicināti atšifrēt folkloras materiālus, *Electrum* rīkoto akciju “Izdziedam 100”, kur sabiedrība tika

aicināta iedziedāt dažādas latviešu dziesmas. Ir vērojamas arī privātas iniciatīvas, piemēram, dzejnieka Māra Čaklā dēls Ingmārs Čaklais uzrunā sabiedrībā pazīstamus cilvēkus ieskaņot viņa tēva dzeju. Plānojot LU LFMI akcijas, tika izvērtēta arī ārvalstu pieredze. Piemēram, Krievijā popularitāti guva vairākas sabiedrības iesaistes akcijas, kas ikvienam iedzīvotājam piedāvāja piedalīties konkursā, lai līdz ar slaveniem aktieriem, māksliniekiem u. c. ielasītu krievu literatūras klasikas darbus. 2014. gadā tika uzsākts tiešsaistes projekts *Karenina. Live Edition* (Zvegintsev 2015). Līdzīga veida akcijās tika ielasīts arī Bulgakova romāns “Meistars un Margarita” (2016) un Puškina romāns vārmās “Jevgeņijs Oņegins” (God-literary 2017). Šie projekti paredz ne tikai audio ierakstu, bet arī video, tātad filmētie romāna fragmentu lasījumi kopā veidoja veselu ielasītu videogrāmatu. Dzejas ielasīšanas platformās vērojama cita tendence, tās ne tik daudz vērstas uz plašu sabiedrību, bet gan uz konkrētu ielasītāju un potenciālo klausītāju loku. Piemēram, sociālais medijs *Anchor* tiek ieteikts dzejniekiem: “Ja jums patīk dzeju lasīt skaļi un nepatīk, ka tiek filmēta jūsu seja, šī ir ideālā vietne.” (Adams 2019) Dažādi kanāli (piemēram, šāda veida kanāli *youtube.com*) veido dzejas lasījumu video, ko ieskaņojuši paši autori vai aktieri, lai tos varētu izmantot radošajās darbnīcās, skolās, bērnudārzos. Skaļās lasīšanas konkursi skolēniem un studentiem notiek visā pasaulē, arī Latvijā, taču tiem pārsvarā netiek izmantotas digitālās tehnoloģijas. Atsevišķi jāizceļ kopā radītās dzejas (*crowdsourced poetry*) platformu attīstība.

LU LFMI realizētās skaļās lasīšanas akcija “Skandē Veidenbaumu” tika atklāta sabiedrībai 2017. gada 1. septembrī un noslēdzās decembrī, līdzīgi akcija “Lasīsim dzejiņas” uzsākta 2018. gada septembrī un noslēdzās decembra beigās. Akcijas piedāvāja ikvienam skaļi nolasīt un ierakstīt kādu no gandrīz septiņdesmit Eduarda Veidenbauma dzejoļiem un simts bērnu dzejoļiem.

Dzejas skaļās lasīšanas prakses

Dzejas skandēšana jeb teksta deklamēšana bieži ir centrāla daudzu kultūru izglītības un sociālajā praksē. Gan reliģiskos rituālos, gan laicīgās mākslas kontekstā deklamēšana arvien bijusi aktuāla. Līdz ar to būtiska un izceļama ir estētiskā un literārā dzejas skandēšanas nozīme. Pols Zumtors (*Paul Zumthor*) pētījumā “Mutiskā dzeja” (*Oral Poetry*, 1990) min, ka rakstītā dzeja ir pievilcīga “iekšējai” ausij, fonētiskās lasīšanas praksei. Katram runātājam vajag savu klausītāju, katrai balsij vajag ausis, un drukātajam vārdam jāiztēlojas tā klausītājs, adresāts, tāpēc ka tas ir komunikatīvs akts starp diviem cilvēkiem, kuri lielākoties nav fiziski klātesoši viens otram (Zumthor 1990: 127). Tātad tiek tekstualizēta tā balss, kas ir reprezentēta rakstītajā valodā, atdzīvināta caur skaņu. Garets Stjuarts (*Garrett Stewart*) šo komplicēto aktu – atsaukšanos rakstītās dzejas “lasošajām balsīm” – dēvē par evokalizācijas zonu (Stewart 1990: 26). Kad kāds deklamē dzejoļi, dzejolis sevi atskaņo caur šo cilvēku. Dzejnieki visbiežāk – apzināti vai neapzināti – savus dzejoļus raksta, lai tie tiktu lasīti skaļi,

jo dzeja jau no tās agrākajām formām līdz šodien rakstītajiem dzejoļiem ir cieši saistīta ar runāšanu un dziedāšanu. Tiek pat uzskatīts, ka dzeju pilnībā izbaudīt iespējams, ja to lasa skaļi, sajūtot tās skaņu un ritmu. Tāpēc vienmēr bijis populāri dzeju skandēt, deklamēt, izjūtot to arī ķermeņiski caur lasīšanas gaitā nodarbinātajiem orgāniem. Kā dzejniekiem un dzejas lasītājiem veltītā vārdnīcā skaidro Edvards Hiršs (*Edward Hirsch*), balsis ir aktīvs, fizisks instruments dzejas lasījumā. Tam ir nepieciešams runātājs un klausītājs, izpildītājs un auditorija. Tā ir ķermeņiska radišana, kas izpaužas dzīvā izpildījumā (Hirsch 2014: 687). Balsis ir mehānisms, ar kura palīdzību “dzejnieka balsis” ir dzīva. Līdzīgu domu pauž arī amerikāņu dzejnieks, literatūrkritiķis un tulkotājs Roberts Pinksis (*Robert Pinsky*) grāmatā “Dzejas skaņas” (*The Sounds of Poetry*, 1999) skaidrojot, ka “dzeja ir vokāla, proti, ķermeņa māksla. Dzejas starpnieks ir cilvēka ķermenis: gaiss krūtīs pārtop par skaņu, kas nāk no balsenes caur muti. Šajā ziņā dzeja ir tikpat fiziska māksla kā deģa.” (Pinsky 1999: 8)

Tā kā dzeja ir vokāla māksla, runātājs parāda savu pieredzi, mainot izteiksmi, intonāciju, skaņas pēc savas sajūtas, dzejoļi ir pilni ar neredzamiem uzsvāriem un kontrastiem, ko katrs dzejas lasītājs veido pēc savas pieredzes un gaumes. Dzejas lasīšana izceļ arī “pauzi” kā dzejas elementu. Skaņas un ritma galvenais mērķis ir dot cilvēkam sajūtas, visbiežāk prieku (jo cilvēkiem dabiski patīk mūzika un dzejoļu ritms) un saikni ar dzejoļa autoru. Arī gramatiskās zīmes, kā komats, atstarpes starp vārdiem, daudzpunktes, var liecināt par melanholiķu, vilcināšanos vai kaislību. Pieņemot, ka lasītājs sapratis un atcerēsies vairāk, ja nolasīs dzejoļi skaļi, iegūtās zināšanas būs iespējams izmantot kā atspērienu, lai vairāk izprastu dzejas pasauli.

Dzeja kā tekstuāla un atskaņojama māksla sniedzas pāri gramatikai un sintaksei, lai radītu kaut ko jaunu, veicinātu iztēli un reizē nodrošinātu piedzīvojumu prātam. Šī pozitīvā ietekme attiecināma arī uz pieaugušajiem, bet jo īpaši uz bērniem. Jau iepriekš pieminēts, ka starptautiskā skaļā lasīšanas prakse ienākusi arī Latvijā, vairākās skolās un bibliotēkās realizējot LNB iniciatīvu. Pasaulē pat tiek atzīmēta *Read Aloud Day* jeb skaļās lasīšanas diena, kad daudzviet tiek rīkotas akcijas, kurās veidoti priekšnesumi izceļas ar katra vienreizējību un neatkārtājamo raksturu.

Daudzi skolotāji vēlas piedāvāt skolēniem dažādus piekļuves veidus (dzejas) tekstam, un digitāla “lasi skaļi” iespēja skolēnam ļauj it kā iesaistīties tekstā ar savu individuāli inscenēto audio priekšnesumu. Tā savā veidā ir dzejas (vai jebkura teksta) otrā dzīve digitālajā laikmetā, kuras daudzveidība aplūkota raksta apakšnodalā “Sabiedrības iesaistes analīze”. Tā kā abās LU LFMI akcijās procentuāli liels dalībnieku skaits bijuši bērni un skolēni, vērts īsi atzīmēt, kādus galvenos (dzejas) skaļās lasīšanas ieguvumus uzsver lasītprasmes un bērnu attīstības eksperti. Pētījumos un praksē pierādīts, ka dzeja un rīmes palīdz attīstīt ritma izjūtu, fonēmisko izpratni, iegaumēšanas prasmes, tāpat arī pašizausmi un ķermeņisko izpratni (sk., piem., Lenz 1992; Peskin 1998). Lasot ritmisku dzeju skaļi, jaunākiem bērniem ir vieglāk apgūt jaunus vārdus, ritmiskā struktūra palīdz radīt zināmu kontekstu jauniem un nezināmiem vārdiem, tāpat tiek iepazīti līdzīgi vārdi ar atšķirīgu nozīmi. Viena no vadošajām bērnu lasītprasmes ekspertēm Mema Foksa (*Mem Fox*) tam veltījusi daudzus rakstus, un hrestomātiska ir grāmata “Lasīšanas maģija, jeb kāpēc skaļā lasīšana izmaina mūsu bērnu dzīvi uz visiem

laikiem” (*Reading Magic: Why Reading Aloud to Our Children Will Change Their Lives Forever*), tostarp balstoties savu pētījumu rezultātā gūtajā atziņā – ja bērni pēc četrus gadu vecuma no galvas zina astoņus bērnu pantiņus, viņi parasti ir starp labākajiem lasītājiem līdz astoņu gadu vecumam. Dzejas deklamēšana palīdz uzsvērt skaņas un valodas ritma nozīmi, tādējādi veidojot bērna fonēmisko apziņu un palīdzot nostiprināt lasīšanas spēju pamatu. Tā ir pašizpaušmes forma – izmantot vārdisku un emocionālu radošumu, lai pārraidītu ziņu klausītājiem.

Var secināt, ka dzejas skandēšana jeb deklamēšana pati par sevi ir sava veida literārs darbs, kurā idejas un jūtas akcentētas publiskas runas formātā ar atšķirīga stila un ritma izmantošanu un kurš koncentrējas uz ritmu, aliterāciju un atkārtošanos.

Literārā materiāla atlase

Abas LU LFMI organizētās literatūrai veltītās sabiedrības iesaistes akcijas atšķirās gan pēc to rīkošanas motīva, gan paredzamās mērķauditorijas un literārā materiāla izvēles. 2017. gadā apritēja 150 gadi kopš Eduarda Veidenbauma dzimšanas, tāpēc, iesaistoties plašajās un daudzveidīgajās jubilejas norisēs (Eduarda Veidenbauma daiļradei veltīta zinātniskā konference “... kaut šaubās un šaubīsies cilvēka prāts..”, dzejnieka dzejas izlase “Par spīti grūtiem laikiem” (2017), jubilejas gadā iestudētā Veidenbauma darbam “Apcerējumi iz mekānikas” (1894) veltītā vēsturiskā fantāzija “Mehāniskais Veidenbaums” u. c.), pirmā “Lasi skaļi” akcija tika rīkota, aktualizējot dzejnieka literāro mantojumu sabiedrībā, sekmējot jaunu radošu izpildījumu, aranžējumu un interpretāciju tapšanu dziedājumos, deklamācijās, skandējumos. Tā kā saglabājies vien nepilns simts Veidenbauma dzejoļu, lasītājiem skandēšanai tika piedāvāti tie visi, tādējādi gan aicinot iepazīt mazāk zināmos tekstus, gan ar nolūku izzināt, cik bieži dalībnieki izvēlēšies ierunāt reti dzirdētus dzejoļus. Kā liecina akcijas noslēgumā apkopotie dati, līdzās plaši pazīstamiem un komponētiem Veidenbauma darbiem, piemēram, “Kā gulbji balti padebeši iet” un “Reiz zaļoja jaunība, cerības plauka”, cilvēki labprāt ierunājuši arī plašāk nezināmus dzejoļus³.

Sabiedrības izvēlē nav nolasāma kādas konkrētas tematikas vai intonācijas izvēle. Līdzās pesimistiskas ievirzes, dzīves jēgu apšaubošiem tekstiem izvēlēti arī hēdonisma slavinājumam veltītie dzejoļi. Īpaši jauniešu auditorijā bieži izpildīts dzejolis “Iedzer, brāli!”.

3 Desmit visbiežāk ierunātie dzejoļi: “Kā gulbji balti padebeši iet” (47 reizes), “Tumsa un migla” (41), “Es domāju, ka pasaulē” (39), “Grāmatu kaudzes” (36), “Viss ir joks, par visu smeļies” (36), “Iedzer, brāli!” (35), “Jau ziediem rotātas pļavas” (33), “Pa laukiem jau ziedonis dvašo” (29), “Ists filozofs nav pesimists” (26), “Reiz zaļoja jaunība, cerības plauka” (24). Dati 09.06.2019.

Pirmajā akcijā visvairāk piedalījās bērni un viņu vecāki, tāpat skolu jaunatne un skolotāji. Atsaucoties uz sabiedrības lūgumu, otrai dzejas lasīšanas akcijai “Lasīsim dzejiņas” tika izraudzīta bērnu dzeja, pamatā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā tapušie dzejoļi bērniem, kuru autori ir gan labi zināmi un visās paaudzēs mīlēti (Fricis Bārda, Aspazija, Rainis, Vilis Plūdons, Rūdolfs Blaumanis u. c.), gan arī mazāk zināmi latviešu dzejnieki (Ārija, Vensku Edvarts, Augusts Saulietis, Fallijs u. c.). Literārais materiāls tika atlasīts nejauši, redaktoriem atmiņā pārcilājot gan skolā apgūto, gan pārlapojot savus mīļākos bērnu dzejas krājumus; atlasītajos 100 dzejoļos visplašāk bija pārstāvēts Rainis (19 dzejoļi) un Vilis Plūdons (14 dzejoļi). Izstrādājot šīs akcijas tīmekļa vietnes un audiokabīnes vizuālo veidolu, akcijas rīkotāji centās saglabāt dzejas tapšanas laikmeta šarmu, kas jūtams gan izvēlēto dzejoļu izteiksmē, seno vārdu lietojumā un, gan ilustrācijās, gan akcijas nosaukumam izvēlētajā bērniem veltītās dzejas apzīmējumā “dzejiņas”, kas 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs ticis izmantots grāmatu virsrakstos (sk., piem., Klasons 1921; Freijs 1907). Populārākie dzejoļi izrādījušies Viļa Plūdoņa “Ziemassvētku rūķītis” un Raiņa “Kaķenīte” (katrs ierunāts 24 reizes), tiem seko Jāņa Poruka dzejolis “Tracis” un Raiņa “Kārlītis”, “Mikla”, “Sniega diena”, “Mākonīts un mākonīte”, Antona Austriņa dzejolis “Pavasārī”, Aspazijas dzejolis “Pavasārī” un Rūdolfa Blaumaņa “Pienenītes”.

Dzejas lasīšanas akcijai atlasītā tekstu korpusa nozīmība nav pārvērtējama. Tieši pretēji, konkrētu, plaši pazīstamu, sabiedrībā iemīļotu dzejnieku izvēle bieži vien var būt izšķiroša pasākuma veiksmei. Pēc pirmās akcijas “Skandē Veidenbaumu” beigām aptaujātie dalībnieki nereti atzina, ka jau tas vien, ka akcijai izvēlēta dzejnieka Eduarda Veidenbauma dzeja, mudinājis iesaistīties akcijā. Atmiņas par dzejnieka dzejas lasīšanu sekmējušas personisko piesaisti, bijušie un pašreizējie literatūras skolotāji, muzejnieki un muzeju draugi dalījušies atmiņās par Veidenbauma muzejā “Kalāči” pieredzētajām ekskursijām, vasaras praksēm, darba gadiem, dalību Veidenbauma Cēsu tautas teātrī.

“Skolā – literatūras stundās. No grupas “Pērkons” dziesmām. Tāpat viņa “Kalāčos”. Esmu no Cēsu puses. Kad mācījos ģimnāzijā, atceros, Veidenbauma māju saimnieks Krieviņa kungs organizēja dzejas pasākumus jaunajiem dzejniekiem, tas bija ļoti interesanti. Tāpat reiz draudzenes vecāki paņēma līdzi nolikt ziedus uz viņa kapa Eduardu dienā. Parasti šim jauneklīgajam dzejniekam nes studentu narcises.”

“Vienu vasaru strādāju Veidenbauma muzejā. Manas dzimtas pārstāvji pazīstami ar Veidenbauma dzimtu no 19. gadsimta beigām. Ar pēdējo Veidenbauma radinieci Birutu Leiti biju draudzīgās attiecībās līdz Birutas tantes nāvei. Glabāju Birutas tantes vēstules.”

“Veidenbaums tika iemīļots skolā kā ļoti brīvdomīgs dzejnieks, viss “Pērkona” periods un J. Kulakova dziesmu cikls ir atstājis, liekas, neizdzēšamas pēdas mūsu paaudzē un vēl, jo mēs stāstām to saviem bērniem. Mēs citējam Veidenbaumu. Mēs fascinējamies par viņa dzīves gājumu un daudz paveikto īsajā mūžā. Un par viņa atļaušanos, brīvības izjūtu un fascinējošo talantu. Kā *Mozart!!!*”

Gandrīz katrs dalībnieks pēc akcijas jutās mudināts pastāstīt par savu iepriekšējo pieredzi, ar ko viņam asociējas vai nu konkrētais ierunātais dzejolis, vai Veidenbauma dzeja kā kultūras tradīcija, teksts, kas vairāku atmodas notikumu dalībnieku atmiņās pilnīgi jaunu skanējumu un vēstījumu ieguvis laikā, kad popularitāti gūst Jura Kulakova 1987. gadā ierakstītais astoņu dziesmu cikls ar populārā dzejnieka vārdiem. Šīs akcijas dalībnieku atmiņas ir papildu vērtība, kas atklāja katra indivīda iesaisti un nozīmi Latvijas kultūras procesu un atmiņas veidošanā.

Sabiedrības iesaistes analīze: lasītājs, lasījums

Ierunāšanas situācija

Akcijas piedāvāja iespēju veikt par klasiku kļuvušās dzejas lasījumus netradicionālās vietās un neierastā formātā. Cilvēkiem bija iespēja iesaistīties akcijā no jebkuras vietas, kur vien pieejams interneta pieslēgums, kā arī veikt dzejas lasījuma ierakstu un augšupielādēt to sev pieejamā laikā. Lai gan sākotnēji tika domāts, ka interneta vietni ar augšupielādes iespēju pamatā cilvēki izmantos mājās, patīkamā, drošā mājas vidē, akcijas dalībnieki bija izmantojuši iespēju audioierakstu veikt arī nestandarta apstākļos. Piemēram, 2018. gada 12. septembrī Ventspils jaunāko klašu skolēni, dodoties dzejas braucienā “Lasīsim dzejiņas” ar kuģīti “Hercogs Jēkabs”, ielasīja piedāvātos dzejoļus, vēlāk augšupielādējot audioierakstus akcijas vietnē ([Anon.] 2018).

Audioierakstus bija iespējams veikt, arī apmeklējot LNB ātrijā uzstādīto audiokabīni. Nedaudz vairāk nekā divus kvadrātmetrus lielā telpa akcijas “Skandē Veidenbaumu!” laikā bija ieturēta piesātināti melnā tonī⁴, no LNB ātrija nodalīta ar tumšiem aizkariem. Telpā iebūvētais sensors reaģēja uz norisēm kabīnē, ārpusē gaidītājus uzraksts “Ienāc” vai “Uzgaidi” informēja par cilvēka atrašanos kabīnē. Telpas interjers askētiski minimālistisks – skārienekrāns, austiņas ar mikrofonu, uz sienas piestiprināta instrukcija. Uzstādīta LNB jaunajā ēkā, kas jau no pirmās dienas saista ekskursantu un tūristu uzmanību, ļauj patīkamā vidē mācīties skolēniem, studentiem un mūžizglītības ieguvējiem, kļūst par satikšanās un domu apmaiņas vietu visplašākajai sabiedrībai, audiokabīne bija pieejama visām personu grupām.

Akcijas “Lasi skaļi” audiokabīnes viesi vairumā gadījumu apzināti neapmeklēja bibliotēku, lai veiktu audioierakstu. Audiokabīne visbiežāk izrādījās par neplānotu papildu atrakciju, brīvā laika pavadīšanas veidu ģimenēm un draugiem. Izņēmums bija skolēnu grupas, kas nereti

4 Akcijas “Lasīsim dzejiņas!” laikā audiokabīne tika vizuāli pārveidota, iedvesmojoties no bērnu dzejas, ieguvusi dzīvespriecīgi sārta veidolu.

mācību ekskursiju laikā plānoto LNB apmeklējumu apvienoja ar dalību akcijā, – zinošu pedagogu vadībā skolēni jau iepriekš bija sagatavoti, apguvuši deklamējamus dzejoļus.

Kā secinājām jau pēc akcijas beigām, tieši audiokabīnē izdarītie ieraksti veidoja vairākumu no visiem akcijas laikā iegūtajiem ierakstiem. Kabīne fiziski netika uzraudzīta (audioierakstu noklausīšanās un apstiprināšana tika veikta attālināti), un tajā pavadītais laiks netika limitēts, nedz arī kādā veidā tika ierobežota apmeklētāju uzturēšanās tajā, tādējādi arī šajā ziņā apmeklētāji varēja brīvi eksperimentēt un izpausties tik ilgi, cik ilgi uzdevums – dzejoļa ierakstīšana – radīja viņos interesi un noturēja uzmanību.

Līdzīgi kā izlaušanās spēlēm, arī audioierakstu akcijai būtiski sagādāt dalībniekiem gandarījuma prieku. Nokļūstot audiokabīnē, apmeklētāji nonāk situācijā ar ne vienmēr tūlītēji skaidri saprotamiem spēles noteikumiem (mēģinot ielasīt dzejoli, vērojama mēģinājumu un kļūdu (*trial and error*) prakse, akcijas dalībnieki, dažkārt neiedziļinoties instrukcijā, mēģina dzejoli ierakstīt vairākkārt). Spējuši tikt galā ar nedaudz komplicēto ierakstīšanu, dalībnieki pēc sekmīgas ieraksta saglabāšanas tika gandarīti ar iespēju vērot priecīgu vizualizāciju, kurā pats Eduards Veidenbaums viņu priekšā nocēļ cepuri, pateicoties par ieguldījumu savas dzejas iedzīvināšanā. Abas akcijas aicināja dalīties savā balsī, atstāt tās ierakstu nākamajām paaudzēm, kļūt par vēstures un kolektīvās atmiņas daļu, un tieši šī akcijas dāvātā pieredze dalībnieku vērtējumā visbiežāk kļuva par galveno gandarījuma iemeslu.

Akcijas dalībnieka portrets

Pēc akcijas “Skandē Veidenbaumu” beigām tās dalībniekiem tika izsūtītas anketas⁵, kurās tika apzināta viņu motivācija piedalīties šādā akcijā, pieredze, novērojumi un vēlmes turpmākām literatūrai veltītām akcijām. Pavisam tika saņemtas 269 pilnībā aizpildītas anketas (nepilnīgas un neiesūtītas ir vēl 103). Aptauja bija plaša un izvērstā, tāpēc rakstā analizēti tikai atsevišķi jautājumi, kuros sniegtās atbildes vislabāk ļauj izdarīt secinājumus par akcijas sasniegtās mērķauditorijas pieredzi un turpmākajām vēlmēm.

No visiem respondentiem 79 % jeb 213 anketas aizpildītājas bija sievietes, savukārt vīriešu bija vien 21 % jeb 56 cilvēki. Akcijas sasniegtā auditorija bija salīdzinoši jauna – dalībnieku vidējais vecums bija 32,8 gadi. Divi jaunākie akcijas dalībnieki bija septiņus, savukārt vecākais dalībnieks – 86 gadus vecs. Vecumgrupu sadalījums kopumā apliecināja jau gaidīto: tehniskā platforma, lai arī veidota iespējami vienkārša, pieejamāka šķitusi gados jaunākiem dalībniekiem. Vidējā, bet jo īpaši vecākā gadagājuma interesentiem bieži vien nepieciešama palīdzība

5 Anketas tika izsūtītas arī pēc akcijas “Lasīsim dzejiņas” beigām. Atšķirībā no pirmās akcijas, bērnu dzejai veltītās akcijas anketā netika saņemts pietiekams skaits atbilžu, lai varētu izdarīt objektīvus secinājumus par dalībnieku skaitu un motivāciju. Atbilžu skaita deficīts galvenokārt skaidrojams ar vecuma ziņā ļoti jauno auditoriju, pārsvarā sākumskolas vecuma bērniem, kuri, domājams, nav bijuši ieinteresēti sniegt kādu sīkāku vērtējumu vai arī nav izpratuši aptaujas mērķi un nozīmi. Atbilžu kvoruma trūkuma dēļ sīkāk tās izlems neanalizēt.

ieraksta veikšanā. Bez klātienē nodrošinātas palīdzības iespēja iegūt viņu balsu ierakstus nereti gājusi secen, kaut tieši šo paaudžu pārstāvju izpildījums izceļams kā emocionāli piepildītākais un mākslinieciskākais.

Lielākā respondentu daļa norādīja, ka ir garīga darba darītāji – viņu bija 48 % no visiem dalībniekiem. Tā kā vairākās skolās literatūras mācību stundās akcija tika izmantota mācību nolūkos, ievērojama dalībnieku daļa bija tieši skolēni. Viņi ir otra lielākā grupa, veidojot 27 % (79) no visiem dalībniekiem. Vēl 14 % jeb 43 respondenti bija studējošie. Mazāku interesi par akciju izrādīja fiziskā darba darītāji, maznodrošinātās sabiedrības grupas. Vairums respondentu norādīja, ka ir ar augstāko izglītību vai šobrīd apgūst pamata vai vidējās izglītības programmu. Iespējams, rezultāti būtu atšķirīgi, ja audiokabīne tiktu novietota vietā, kas pulcē visdažādākā vecuma, izglītības un nodarbošanās cilvēkus, piemēram, Rīgas Centrālajā dzelzceļa stacijā.

Akcijas dalībniekiem tika uzdots jautājums arī par līdzšinējo dzejas lasīšanas pieredzi. Lielākā daļa respondentu atbildēja, ka dzeju lasīt viņiem patīk – to norādījuši 77 % akcijas dalībnieku. Protams, vietā ir aizrādījums, ka tie, kuriem dzeju lasīt skaļi nepatīk, šajā akcijā, visticamāk, nemaz nav iesaistījušies. 13 % jeb 51 akcijas dalībniekam dzeju patīk lasīt vienatnē, savukārt vēl 10 % atzinuši, ka viņiem dzeju lasīt skaļi nepatīk. Šiem respondentiem uzdevām jautājumu, kāpēc tomēr viņi piedalījušies akcijā. Daļa atbildētāju godīgi un atklāti atzina, ka dalība akcijā bijusi piespiedu brīvprātīga mācību procesa daļa – visbiežāk tie bija skolēni, kuriem par dzejas lasīšanu šajā akcijā ticis solīts labāks vērtējums.

85 % jeb 228 no akcijas dalībniekiem, kas atbildēja uz anketas jautājumiem, atzina, ka dalība akcijā sniegusi gandarījumu. Plašākai atbildei atvēlētajā komentāra daļā tai nereti veltīti cildinoši epiteti – “silta un patīkama sajūta pakrūtē”, “labi padarīta darba sajūta”. Atzinīgi vērtēta akcija kā iespēja vienot dažādu vecumu cilvēkus. Cilvēki patiesi sajutušies kā daļa no vienota veseluma, vienu kultūras tekstu runājošas un saprotošas sabiedrības. Dalībniekus priecējusi iespēja “kļūt par Veidenbauma balsi”, ideja atstāt savu balsu ierakstu vēsturē. Vidējā un vecākā paaudze dalījās atmiņās par savu neklātienes saskari ar Veidenbaumu – dzejā, tekstos, viesojoties muzejā.

Lai gan dažādās vecumgrupās motivācija dalībai akcijā bijusi atšķirīga, vienojusi ideja atstāt savu balsu ierakstu vēsturē – piedalīties akcijā tā mudinājusi 40 % respondentu. Nedaudz vairāk nekā piektā daļa respondentu uzsvērusi akcijas izziņas aspektu – iespēju atklāt vēl nezināmus Eduarda Veidenbauma dzejoļus. Proporcionāli mazāku daļu veido citi atbilžu varianti. 13 % atzina, ka priecājušies par iespēju izkopt savu dzejas skandēšanas prasmi un radīt interesantu priekšnesumu, 9 % vēlējušies ar savu lasījumu iespaidot arī pārējos, 6 % – dalīties ar savu lasījumu ar draugiem, paziņām, ģimeni, vēl 4 % gribējuši nokļūt 10 labāko skandētāju sarakstā.

Aptaujātie respondenti aicinājuši nākotnē veltīt akcijas konkrētiem latviešu literatūras autoriem, visbiežāk minot dzejniekus Imantu Ziedoni, Aleksandru Čaku, Klāvu Elsbergu,

Ojāru Vācieti un Raini⁶. Kopumā izvēlēto autoru loks norāda uz noturīgu patiku pret pārbaudītiem, labi pazīstamiem autoriem, kuri gan tiek visbiežāk apgūti skolu programmās, gan ieņem nozīmīgu vietu latviešu kultūras kanonā. Diezgan bieži pausts aicinājums veikt akciju kādam mazāk zināmam vai nezināmam rakstniekam, tā paplašinot sabiedrības redzesloku un aktualizējot aizmirstos talantus. Akcijas dalībnieki pauduši vēlmi pēc jauniem pasākumiem, kas domāti īpaši bērniem un jauniešiem, sevišķi bērnu dzejai.

Audioierakstu kvalitāte

Kad akcijas dalībnieks bija veicis dzejoļa audioierakstu, tas tika automātiski nosūtīts redaktoriem apstiprināšanai. Tiesa, ne visi ieraksti tika apstiprināti. Pirmajā dzejas ierunāšanas akcijā “Skandē Veidenbaumu” no pavisam 1600 ierakstiem neapstiprināta palika teju ceturtdaļa jeb 370 ieraksti. Līdzīga proporcija bija arī akcijā “Lasisim dzejiņas”. Aplūkojot un izvērtējot akcijas “Skandē Veidenbaumu” dalībnieku veiktos audioierakstus (gan redaktoru apstiprinātos, gan neapstiprinātos), var raksturot dzejoļu skandējumu kopīgās īpatnības, kā arī noteikt iemeslus, kādēļ daļa audioierakstu netika publicēta.

Pieņemamam un publiskojamam audioierakstam tika izvirzīti vairāki kritēriji: tika akceptēti visi audioieraksti, kuros ierunātais dzejolis bija saprotams (neraugoties uz ierunātāja akcentu, izrunas īpatnībām u. tml.), atpazīstams, saistāms ar oriģināltekstu, bez lieliem tekstuāliem izkropļojumiem. Redaktoru uzdevums nebija vērtēt ierunātāju vokālo vai tehnisko izpildījumu. Radoši bija izmantotas dažādas izpildījuma iespējas – dzejoļi ierunāti dažādās izteiksmēs, lomās, deklamēti ar uzspēlētu teatralitāti, brīvi un muzikāli interpretēti daudz balsīgos dziedājumos, duetos, izmantojot repa elementus, audioieraksts apdarināts ar dažādām digitālām skaņu programmām vai papildināts ar pašu sacerētu muzikālu pavadījumu. Dalībnieki aktīvi izmantoja iespēju radīt jaunu apdari jau komponētiem dzejoļiem.

Dziļākai analīzei saistoši ir neapstiprinātie ieraksti⁷, kas raksturo gan sabiedrības tehnisko prātību, spēju izmantot jaunas tehnoloģijas, pielāgoties novatoriem risinājumiem, gan atklāj arī pašu akcijas organizatoru pārdomātās un neiedomātās kļūdas un traucēkļus, kas var rasties ieraksta veikšanas laikā, – apskaņošanas grūtības, audiokabīnes skaņas izolāciju no LNB ātrija, kvalitatīvas audiotehnikas izvēli u. c.

6 Imants Ziedonis (19% no visiem atbildētājiem, 18 cilvēki), Aleksandrs Čaks (12%, 11 cilvēki), Klāvs Elsbergs (10%, 9 cilvēki), Ojārs Vācietis un Rainis (katrs 6%, 6 cilvēki). Citu vēlamāko autoru vidū minēti Aspazija, Inese Zandere, Ārija Elksne, Māris Melgalvs, Knuts Skujenieks, Anšlavs Eglītis, Vizma Belševica, Austru Skujiņa u. c.

7 Šie gadījumi sīkāk analizēti 2018. gada 22. maijā Latvijas Nacionālajā bibliotēkā notikušajā LU LFMI starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Meklējumi un atradumi. Digitālā kultūras mantojuma forums”, kur par šo jautājumu referēja abu “Lasi skaļi” akciju redaktore Madara Eversone un Signe Raudive ziņojumā “‘Atstāt Latvijas kultūras mantojumā mazu daļiņu sevis’: sabiedrības iesaistes akcija ‘Skandē Veidenbaumu’”.

Par vienu no raksturīgākajiem iemesliem ieraksta neapstiprināšanai kļuva iesākts, līdz galam nepabeigts dzejoļa lasījums. Šādi ieraksti veidoja vairāk nekā ceturtdaļu no visiem neapstiprinātajiem ierakstiem. Nereti akcijas dalībnieks zaudēja interesi par konkrēto izvēlēto dzejoli, saprotot, ka tas ir par grūtu, sarežģītu vai garu, un pārtrauca dzejoļa lasījumu. Kā nozīmīgs vērtējams arī apstāklis, vai akcijas dalībnieks kabīnī apmeklēja viens vai kopā ar kādu. Tieši kolektīvā vai individuālā pieredze bieži vien noteica attieksmi pret audioieraksta veikšanu kā tādu, to, vai audioieraksts tiks sekmīgi izpildīts. Dažkārt dzejoli līdz galam nolasīt liedza kabīnē klātesošie bērni, draugi, dzīvesbiedri, kuri pārtrauca personu pie mikroфона. Audioierakstos uzskatāmi dzirdams, cik nozīmīga ir komandas izvēle: entuziastiski, aizrautīgi, ar humora izjūtu apveltīti cilvēki visbiežāk radījuši unikālus, radošus ierakstus. Un pretēji – audiokabīnē pārāk liels cilvēku pulks, savstarpēja konkurence, pieredzes vai pārliecības trūkums atklājas paralēli dzejoļa ierunāšanai izskanējušos komentāros, kur jaušama frustrācija, nepatika pret pasākumu, neērtības vai kauna izjūta par pārlasīšanos, izteiksmības trūkumu u. tml.

Tā kā vairāki akcijās iekļautie dzejoļi bija salīdzinoši gari (sastopami arī 16 pantus gari dzejojumi), klausoties ierunātos ierakstus, bija iespējams klātienē pārliecināties par lasīšanas un informācijas apguves un uztveres tendencēm mūsdienu sabiedrībā – tendenci lasīt īsus, lakoniskus tekstus, intereses trūkumu, uzmanības difūziju, sastopoties ar garāku, sarežģītāku tekstu. Nepieciešamība pēc iekšējas motivācijas, vēlēšanās gūt jaunu pieredzi kļūst par atslēgas faktoriem sekmīgai, uz pozitīvu rezultātu virzītai dalībai. Ātri gaistošā interese un uzmanības deficīts, nereti arī neveiksmīga, bieži tieši gados jaunākajiem dzejas ierunātajiem nesaprotama – sarežģīti izrunājama vai simboliski piesātināta – ielasāmā dzejoļa izvēle bija biežs iemesls, kādēļ audioieraksts nav pabeigts. Nereti bija dzirdami nepacietīgi starpsaucieni, dalībnieki ieraksta laikā spēlējās ar pieejamo tehniku – austiņām un mikrofonu. Sekmīgāk ar ieraksta veikšanu veicās pamatskolas pēdējo klašu un vidusskolas vecuma jauniešiem, kuri aizrautīgi atsaucās uz dzejoļos nolasāmo vēstījumu un emocionālo intonāciju un saredzēja kabīnē pieejamo audioieraksta tehniku un piedāvāto dzejas tekstu kā iespēju pašizpausties.

Vēl kāda savdabīga neapstiprināto ierakstu grupa ir ieraksti ar komentāriem. Arī šī veida ieraksti veidoja aptuveni ceturtdaļu visu ierakstu. Audioierakstā dzirdamie komentāri, piezīmes, paustās emocijas un izteikumi ir dažāda rakstura un intensitātes, tos atšķir arī tas, vai akcijas dalībnieks apzinās, ka šie komentāri jau ir daļa no audioieraksta, vai pieņem, ka ieraksts vēl nav sācies (šādos gadījumos pārsvarā dzirdami organizatoriska rakstura jautājumi: “kas notiek?” “kur man jāspiež?” “obligāti jālasa?” u. tml.). It sevišķi pamatskolas vecuma jauniešu ierakstos manāma ākstīšanās, ļoti rupjas, pat necenzētas leksikas lietojums, arī konkrētā dzejoļa izkropļots, neētisks lasījums. Dažkārt audiokabīne izmantota ne tiem nolūkiem, kam sākotnēji domāta, – audioierakstos dzirdamas bērnu sarunas, smieklī, cits citam adresēti izteikumi, sveiciens draugiem, tiek atskaņota vai dziedāta kāda no tābrīža populārākajām dziesmām. Reti šī “brīvā mikroфона” izmantošana pārvēršas radošā nodarbē, kad ierakstā dzirdamais priekšnesums, lai arī nesaistīts ar kādu no akcijā iekļautajiem dzejoļiem, tomēr kļūst par savdabīgu pašizpaušmes formu. Sevišķi bērnu dzejas skandēšanas akcijā cilvēki izmantojuši iespēju ierunāt vai iedziedāt arī citus, akcijā neiekļautus un sev tuvus bērnu dzejoļus un tautasdziesmas – “Kur tad tu nu biji, āzīti manu”, “Kur tu teci, gailīti mans”, Viļa Plūdoņa dzejoli “Traucējums”, Raiņa dzejoli “Lācis” u. c.

Slikta dikcija un ieraksti ar neuztveramu (neskaidru) lasījumu veidoja aptuveni 10 % no visiem ierakstiem. Bieži dzejoli traucēja uztvert fona trokšņi, ieraksta kvalitātei traucēja mobilā telefona iezvanīšanās, kabīnē klātesošie, kas neievēroja klusumu. Dažkārt ieraksts veikts ļoti klusu, vai nav izmantots mikrofons. Vēl daļa interesentu acīmredzot nebija īsti izpratuši, kā veicams dzejoļa ieskaņojums, šos kabīnes testēšanas ierakstus pavada neskaidras fona skaņas, klusums, komentāri par to, kā būtu veicams ieraksts. Vairumā šādu gadījumu cilvēki domājuši, ka pirms pašu ieraksta veikšanas būs dzirdams izpildījums (“paraugs”), kas jāatdarina, taču šāds nav bijis abu dzejas ierunāšanas akciju mērķis.

Atsevišķa savdabīga neapstiprināto ierakstu kategorija ir t. s. “atkārtotie mēģinājumi”. Visbiežāk atkārtotus viena dzejoļa ierunājumus veikuši paši mazākie lasītāji, kuri tiecas izkopt lasījumu līdz pilnīgai izteiksmībai un precīzai izrunai. Nereti perfektu ieskaņojumu no jaunā skandētāja paģēr līdzī atnākušie vecāki. Šajā audioierakstu grupā vērojami arī daži savdabīgi rekordi. Piemēram, kāda meitene no Balvu bibliotēkas Viļa Plūdoņa dzejoli “Kaķēns un pele” ierunājusi 18 reizes; dzejoļa ierunāšanu sarežģījuši tajā bieži izmantotie onomatopoētismi, kuru izruna jaunajai deklamētājai sagādājusi grūtības.

Īeguvums izglītošanās procesā

Viens no galvenajiem jautājumiem mūsdienās ir atrast veidus, kā piesaistīt izglītojamo uzmanību un iesaistīt tos mācību procesā. Tehnoloģijas var kalpot kā aizraujošs saistošs papildinājums izglītības programmas standartam, to daudzveidīgās lietojuma metodes piedāvā nodrošināt skolēnu un studentu iesaistīšanos un darbu klasē un auditorijā – vai ārpus tām. Spēlē balstīta mācīšanās var kļūt par alternatīvu mācību metodi. Tehnoloģijas var līdzēt kā vidutājs starp bērniem un viņu vecāku un vecvecāku paaudzi, ļaujot tām pamīšus ieņemt skolotāja un skolēna lomas, no vienas puses, ierādot, kā lietot jaunākos sasniegumus, no otras puses, daloties savās zināšanās un pieredzē.

Līdzdalība tiešsaistes sabiedrības iesaistes akcijās var būt viens no veidiem mūsdienīgai, uz skolēnu orientētai izglītības metodei. Iekļaujot sabiedrības iesaistes akcijas skolēnu mācību procesā, tiek dažādotas literatūras apguves iespējas, padziļināta skolēnu izpratne par rakstniecības darbiniekiem un to atstātā tekstuālā mantojuma radošas izmantošanas un interpretācijas veidiem. Kļūšana no apmācāmā par aktīvu līdzradītāju un tekstu interpretētāju spēj saistīt skolēnu uzmanību, ļauj izjust katram savu individuālo nozīmību kultūras mantojuma patērēšanā un radīšanā.

Bez īpaši metodiskas skolu un skolēnu iesaistes akciju “Skandē Veidenbaumu!” un “Lasīsim dzejiņas” gaitā tika novērots, ka tieši skolas, skolotāji un skolēni ir viena no monolītākajām akcijas dalībnieku grupām. Vairākās skolās literatūras mācību stundās akcija tika izmantota mācību nolūkos. Skolotāji, apveltīti ar pašiniciatīvu, bija izvēlējušies šo akciju darbam klasē un arī kā ārpusklases darbu, lai popularizētu dzejas deklamēšanas un performatīvas interpretācijas praksi. Teju trešdaļa (28 % jeb 63) respondentu par akcijas norisi vispirms uzzinājuši no saviem skolotājiem vai pasniedzējiem. Informācijas apmaiņa sekmējusi arī vecāku un

bērnu līdzdalību akcijā. Dažkārt jaušams, ka vecāki izraudzījušies sev zināmu dzejoļi un iesaka to nolasīt bērnam. Nereti vecāki ieskatījuši dzejas lasīšanas akciju kā vēl vienu iespēju, kā bērnam trenēties lasīšanā, – audioierakstos dzirdamas dažādas burtošanas un zilbju likšanas stratēģijas. Tā ir arī iespēja tuvināties paaudzēm, vecākiem daloties stāstos par bērniībā lasītiem dzejoļiem, jaunākajiem akcijas dalībniekiem palīdzot izrunāt dzejoļi vai skandējot to kopīgi, paskaidrojot mazāk zināmu vārdu nozīmi.

Vairākums skolēnu pēc akcijas beigām atzina, ka dalība akcijā devusi gandarījumu. Lai gan sākumā stimulēti akcijā piedalīties tikai atzinības dēļ, liela daļa skolēnu norādīja, ka pēc dalības skandēšanā jutās ieguvuši arī cita veida gandarījumu. Savās atbildēs skolēni pauž uzskatu, ka iespēja šādā veidā ierunāt dzeju bijusi jauna pieredze, kas gan devusi lielāku pašpārliecātību un bijusi kopumā iedvesmojoša, gan ļāvusi neierastā veidā uzzināt dažādus nezināmus Veidenbauma dzejoļus. Vairāki skolēni atzinuši, ka viņiem nozīmīga bijusi iespēja “kļūt par Veidenbauma balsi”, kā arī iespēja ierakstu atstāt nākamajām paaudzēm audio arhīvā. Atzinīgi vērtēta akcija kā iespēja vienot dažādu vecumu cilvēkus. Vairākiem skolotājiem, kuri uz akcijas kabīni bija atveduši savu klasi, gandarījumu sagādājusi apjauta, ka skolēniem patīcis un izdevies viņus šajā norisē iesaistīt.

Ceturta daļa skolēnu (39 respondenti) norādīja, ka piedalīties akcijā visvairāk viņus motivējusi ideja atstāt vēsturē savas balsis ierakstu. Šis motivācijas iemesls pārliecinoši dominē visu aptaujāto anketās, veidojot 40 % no visiem akcijas dalībniekiem.

Taču tikpat lielai daļai skolēnu sākotnēji bijis nepieciešams arī kāds ar akcijas norisi pastarpināts motivētājs – iespēja par dalību iegūt kādu atzinību vai novērtējumu.

Skolēni novērtējuši akciju kā iespēju pašizpausties un pašapliecināties, izkopt savu dzejas skandēšanas prasmi un radīt interesantu priekšnesumu – šādu viedokli paužusi 16 % jeb 25 skolēni. Vērojams, ka pasākuma neierastais izpildījums, formāts un norise palielinājusi skolēnu un studentu pozitīvo priekšstatu par mācību materiālu – izglītojamie atzinuši, ka akcija veicinājusi viņos interesi par literatūru, jo šī bijusi negaidīta un jauna pieredze, kā strādāt ar tekstu. Gandrīz piektdaļu jeb 19 % skolēnu motivējusi arī iespēja atklāt vēl nezināmus Eduarda Veidenbauma dzejoļus.

Secinājumi

Dzejas lasīšanas akcijas kļuva par iespēju, kā laikmetīgā formā aktualizēt latviešu literatūras, īpaši latviešu klasiskās dzejas, skanējumu mūsdienās. Ar akciju sabiedrībai tika sniegta iespēja gan iepazīt mūsu kultūras mantojumu radošā veidā, gan radīt jaunus kultūras datus, savu versiju sev tuviem dzejoļiem. Radoši izmantotas dažādas izpildījuma iespējas – dzejoļi ierunāti dažādās izteiksmēs, lomās, tie iedziedāti vai ierepoti, apdarināti ar dažādām digitālām skaņu

programmām. Dalībnieki aktīvi izmantojuši iespēju radīt jaunu apdari jau komponētiem dzejoļiem. Galvenie iemesli, kādēļ ieraksts varēja netikt apstiprināts, bija dalībnieku ākstīšanās vai necenzētas leksikas lietojums ieraksta laikā, līdz galam neierunāts dzejolis. Visi ieraksti tika saglabāti digitālajā arhīvā, kurā pēc abām akcijām šobrīd ir vairāk nekā 4500 audioierakstu. Divi identiski audioieraksti nepastāv, katrs izceļas ar savu unikalitāti, ierunātāja bals tembru un toņkārtu, balsī jaušamo attieksmi pret dzejoli, pārteikšanos, vārdu vai rindu pārslāpējumiem vai izlaidumiem. Ierunājumu korpuss potenciāli varētu ieinteresēt valodniecības, sociolingvistikas un datorlingvistikas pētniekus, jo sniedz unikālu valodas izrunas fiksējumu konkrētā laika periodā dažādu vecumu, dzimumu un pat tautību pārstāvju izpildījumā.

Digitālā “Lasi skaļi” platforma iecerēta kā turpināma akcija, kuru ērti pielāgot konkrēta autora, žanra vai tematikas darbiem, piedāvājot atlasītu konkrētu teksta korpusu un digitālo platformu, tādējādi ikvienam ir iespēja ieskaņot savu teksta lasījumu balsī, kā arī to saglabāt ierakstu arhīvā un plašākā nozīmē arī nacionālajā kultūratmiņā.

- [Anon.] (2018). "Hercogs Jēkabs" jau atkal kļūst par dzejas kuģi. Ventspils brīvostas pārvalde, 12.09.2018. Pieejams: <http://www.portofventspils.lv/lv/jaunumi-un-notikumi/hercogs-jekabs-jau-atkal-klust-par-dzejas-kugi/> [sk. 10.06.2019.].
- Adams, Kristina (2019). Social Media for Writers: Which Platforms You Need to be on, Based on What You Write. *The Writers Cookbook*, 21.05. Available: <https://www.writerscookbook.com/social-media-writers-platforms/> [Accessed 19.10.2020.].
- Daugavietis, Jānis (2019). Motivācija iesaistīties digitālajā kopradē: Veidojot sintētisku psiholoģiski-socioloģisko modeli. *ResearchGate*. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/334426366_Motivacija_iesaistities_digitalaja_koprade_veidojot_sintetisku_psihologiski-sociologisko_modeli [sk. 19.10.2020.].
- Fox, Mem (2001). *Reading Magic: Why Reading Aloud to Our Children Will Change Their Lives Forever*. San Diego, CA: Harcourt.
- Freijs, J., A. (1907). *Uz ziemas svētkiem*. Stāstiņi, dzejiņas ar bildēm. Rīga: Apg. un druk. J. A. Freijs un biedri.
- Godliterary (2017). Onegin, dobryj nash prijatel'. *Godliterary.ru*, 04.01. Dostupno: <https://godliterary.ru/projects/onegin-dobryj-nash-priyatel> [sk. 19.10.2020.].
- Hirsch, Edward (2014). *Voice – A Poet's Glossary*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Klasons, J. (sast.) [1921]. *Sniega pārslīņas: jauki stāstiņi un dzejiņas bērniem*. Liepāja: Klasona un Priednieka izdevums.
- Lenz, Lisa (1992). Crossroads of literacy and orality: Reading poetry aloud. *Language Arts*, No.69(8), pp. 597–603.
- Peskin, Joan (1998). Constructing meaning when reading poetry: An expert-novice study. *Cognition and Instruction*, No. 16(3), pp. 235–263.
- Pinsky, Robert (1999). *The Sounds of Poetry: A Brief Guide*. Farrar, Straus: New York.
- Reinsone, Sanita (2018). Participatory practices and tradition archives. Kjus, Audun, Skott, Fredrik et al. (eds.). *Visions and Traditions. Knowledge Production and Tradition Archives*. Helsinki: FF Communications, Suomalainen Tiedeakatemia, pp. 279–296.
- Reinsone, Sanita (2020). Searching for deeper meanings in cultural heritage crowdsourcing. Hetland, Per, Pierroux, Palmyre, Esborg, Line (eds.). *A History of Participation in Museums and Archives*. Routledge, pp. 186–207.
- Stewart, Garrett (1990). *Reading Voices: Literature and the Phonotext*. University of California Press: Berkeley, Los Angeles, Oxford.
- Zumthor, Paul (1990). *Oral Poetry: An introduction*. University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Zvegintsev, Michael (2015). Karenina. Live Edition. *Behance.net*. Available: <https://www.behance.net/gallery/29913625/GOOGLE-KARENINA-LIVE-EDITION> [Accessed 19.10.2020.].

Public Engagement Action “Read Aloud”: the Aesthetic and Educational Aspects of Recording Poetry

Eva Eglāja-Kristsons, Signe Raudive

Keywords: children’s poetry, public engagement, reading aloud, recording of poetry, Veidenbaums

The development of public engagement technologies has provided new ways of ensuring societal participation. Public engagement events developed by various institutions provide ways to combine learning about cultural heritage with individual participants. Poetry readings serve as one of the ways the sound of Latvian literature and particularly Latvian classical poetry can be updated. The authors of this article analyse the first two public engagement actions, “Skandē Veidenbaumu” and “Lasīsim dzejiņas”, of the series “Lasi skaļi” (Read Aloud) launched by the Institute of Literature, Folklore, and Art of the University of Latvia. During these events, participants were given the opportunity to record thematically-selected poems in the audio recording booth of the Latvian National Library or, as an alternative, to record a poem on their computer or mobile device and upload them to the action site.

The events combined the creation of a recorded body of poetry readings with related educational content and represent one of the newer educational methods for reaching the general public and some of its subgroups (children, pupils, students, etc.). Through these events, the public was given the opportunity to become acquainted with Latvian cultural heritage while simultaneously creating new cultural artifacts. The participants creatively used different approaches of performance, recording the poems in a variety of voices, singing, or even incorporating digital sound processing programmes. They actively seized on the opportunity to create new versions of poems that had already been set to music. The main reasons for rejecting any particular recording were buffoonery or cursing during the recording process, or having left the recording unfinished.

Both events resulted in more than 4,500 audio recordings which were then stored in the digital archive of the Institute. The set of recordings could be of interest to researchers in the fields of linguistics, sociolinguistics and computer linguistics, as it provides a unique representation of pronunciation during a specific period of time performed by people of different ages, genders, and nationalities.

Interesešu pārstāvniecība. Vēlētāji apspriež Saeimas darbu Latvijas Televīzijas raidījumā “Tautas panorāma”

Sergejs Kruks

Raksts ir tapis ar Valsts pētījumu programmas
INTERFRAME-LV finansiālo atbalstu.

Pētāmā problēma un pētījuma metode

Saeimas vēlēšanās pilsoņi balso par politisko partiju sarakstiem, taču to cilvēkresurs ir visai zems: partijās darbojas vien 0,7 % Latvijas iedzīvotāju¹. Uzticība Saeimai ir tradicionāli zema. Gadu pēc 2018. gada vēlēšanām vien 13 % respondentu pauduši uzticību parlamentam². Jau dažus gadus desmitus kritisks valsts pārvaldes vērtējums iet kopsolī ar pilsoņu sabiedriski politisko pasivitāti, ko gan paši politiķi, gan politologi un sociologi uzskata par problēmu. Tā, piemēram, politikas plānošanas dokumenti “Stratēģija 2030”, “Nacionālās attīstības plāns”, “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes” pieprasa no indivīdiem obligāto socializēšanos kā līdzdalību politiskajā dzīvē un atbildību par kopējo labumu. Šis raksts meklē politiskās pasivitātes skaidrojumu indivīdu priekšstatos par politiku.

Sociālantropologs Klāvs Sedlenieks jautājis informantiem: ko viņi saprot ar jēdzienu “valsts”? Pilsoņu atbildes iezīmē divas izpratnes. Ideālā latviskā valsts objektīvi pastāv pati par sevi, pāri indivīdu ikdienišķajām problēmām, tā ir gandrīz tautas sinonīms. Valsts ir kopīgs īpašums vai resurss, kas jāsadala līdzīgi, taču politiķi to vada sava labuma gūšanai. Ar otro valsti respondentiem ir grūti identificēties. Bieži tā ir netaisnīga vai atklāti ļauna organizācija, taču pilsoņiem nav saprotams, kas jādara, lai labotu situāciju. Ja arī indivīdi veido valsts ķermeni, tomēr tā pastāv visai neatkarīgi no viņiem un to nav iespējams ietekmēt, tāpēc pilsoņi nevēlas iesaistīties politiskajā rīcībā (Sedlenieks 2018). Sedlenieka apkopotie priekšstati ieskicē politiskās pārstāvniecības jeb reprezentācijas problēmu. Politikas zinātnē jēdzienam ir pretrunīga semantika (Vieira, Brunciman 2008). Reprezentācija ir redzama klātbūtne – valsts prezentācija. Simts deputāti prezentē valsti jeb “stāv pāri valstij” – viņi ir valsts redzamā izpausme. Bet vienlaikus reprezentācija ir klāt neesamība – deputāti aizvieto vēlētajus. Kādā veidā aizvietošana notiek? Liberālajā politiskajā kultūrā deputāti pauž indivīdu un grupu konkurējošās intereses un saskaņo tās. Likumdevēja darba rezultātu nevērtē kā pareizo vai nepareizo – tam jābūt godīgam. Proti, sarunās deputāti pārstāv visas problēmjautājumā ieinteresētās puses, un pieņemtais lēmums atspoguļo šo pušu

1 SKDS reprezentatīvā aptauja 2019. gada oktobrī, aptaujāts 1014 respondenti.

2 Vērtējums no 7 līdz 10 ballēm uzticības vērtējuma skalā no viens līdz desmit. SKDS reprezentatīvā aptauja 2019. gada oktobrī, aptaujāts 1014 respondenti.

relatīvo stiprumu. Citu pieeju iezīmē Žana Žaka Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*, 1712–1778) politikas koncepcija: “Kamēr vairāki kopā sanākuši cilvēki uzskata sevi par vienotu ķermeni, viņiem piemīt tikai viena vienīgā griba, kas saistās ar izdzīvošanu un vispārīgo labklājību... [K]opīgais labums vienmēr ir acīmredzams, lai to uztvertu nepieciešams tikai veselīgs saprāts.” (Rousseau 1782: 310) Parlaments nevis apkopo dažādu indivīdu un grupu intereses, bet gan balsojumā atklāj faktu – vispārīgo gribu (Rousseau 1782: 310). Roberts Dāls (*Robert A. Dahl*, 1915–2014) apvieno pretrunīgos centienus uz pragmatisko diferenciaciju kā interešu daudzveidības atzīšanu un uz simbolisko integrāciju kā valsts vienotības demonstrāciju. Sapulce pārstāv valsts veselumu, savukārt atšķirīgas privātās intereses izpaužas sapulces dalībnieku mijiedarbībā, kuri aizstāv daudzveidīgo grupu intereses, raksta Dāls (Dahl 1971; 1991). Vēlētāji piešķir mandātu savu privāto interešu pārstāvjiem un uzrauga, lai tās tiktu ievērotas politiķu mijiedarbībā.

“Latviešu literārās valodas vārdnīca” (LLVV) vārdu “pārstāvniecība” definē šādi: ‘stāvoklis, attiecību kopums, kas rodas, kad kāda persona, personu grupa, valsts institūcija u. tml. pārstāv (piemēram, citu personu, personu grupu, savu valsti)’. Taču vārda “parlaments” definīcija pārstāvniecības jēdzienu vai nu sašaurina, vai nu aizēno politikai būtiskas konotācijas: ‘pilnīgi vai daļēji ievērojama augstākā valsts pārstāvniecības institūcija ar, parasti konstitūcijā noteiktām, piemēram, varas, likumdošanas, funkcijām’ (LLVV). Interpretācija ir atkarīga no neskaidras vārda “valsts” nozīmes citētajā definīcijā: 1) institūcija, kas pārstāv valsti; 2) institūcijas, kas pilsoņus pārstāv valsts līmenī (pretstatā pilsētas, novada domei). Pirmā interpretācija paredz vispārīgās gribas pārstāvēšanu, otrā pieļauj daudzveidīgo interešu saskaņošanu.

Valsts jēdziens top konkretizēts Saeimas priekšvēlēšanu periodā, kad katram vēlētājam pašam jāizvēlas viņa un valsts intereses pārstāvošo deputātu amata kandidātu saraksts. Šis pētījums noskaidro elitei nepiederošo pilsoņu priekšstatus par politisko pārstāvniecību: kā Saeimas deputāti, pieņemot lēmumus, izzina vispārīgās intereses un atklāj vispārīgo gribu un/vai meklē kompromisu starp privātajām interesēm? Pirms 13. Saeimas vēlēšanām Latvijas Televīzija (LTV) izveidoja izveidoja četras līdz sešas minūtes garo interviju raidījumu sēriju “Tautas panorāma” – kopā pāri par simtu. Žurnālisti apciemoja 109 novadu centrus un deviņas lielas pilsētas, lūdzot pilsoņiem vērtēt aizejošā parlamenta sasaukuma darbu un dot uzdevumus jaunajam. Par intervijas vietu un laiku LTV informēja savlaicīgi, tāpēc var uzskatīt, ka, nākot uz tikšanās vietu, pilsoņi apzinājās diskursa noteikumus un viņiem bija publiski paužams vēstījums, turklāt, uzdodot atvērtos jautājumus, žurnālisti neierobežoja problēmjautājumu klāstu. Reizēm intervētāji nāca klāt garāmgājējiem, taču viņiem bija iespēja atteikt sarunu, un daži šo iespēju izmantoja. Visus “Tautas panorāmas” raidījumus pētnieks ir skatījis vietnē *lv.lsm.lv*, pierakstot intervijas vietu, izteikuma tematu (sociālā drošība, emigrācija, korupcija utt.) un iespēju robežās runātāja identitāti (dzimums, vecums, nodarbošanās); apkopojot biežāk pieminētos tematus, pētnieks vēlreiz noskatījis attiecīgos fragmentus un atšifrējis tos, lai analizētu, kā runātāji formulē problēmjautājumus un politiķu kā interešu pārstāvju funkcijas parlamentā. Analīzes metode ir semiotiska – pētnieks meklē saskaņotu nozīmes organizāciju, cenšoties intervijās teiktajam piešķirt jēgu pārstāvniecības demokrātijas koncepcijās.

Vēlētāju intereses

Sociālā drošība ir populārākais pilsoņu nosauktais problēmjautājums: stāsti par mazajām pensijām, ienākuma nodokli no pensijām, veselības pakalpojumu un zaļu dārdzību, bērnu pabalstiem ir vaļširdīgi un emocionāli, cilvēki detalizēti izklāsta neveiksmīgo personisko pieredzi.

- Ārsts izrakstījis man to recepti, tāpat man naudas nav, ko tās zāles nopirkt, es nepērku. Man vajag *Forsteo* – 25,99 [eiro]. Es nevaru to atļauties. (Jaunpiebalga)
- Es esmu otrās grupas invalīds jau no bērnības, un ir baigi maza pensija. Un es esu nestrādājošais invalīds. Un man ir ļoti grūti atrast kādu darbu, kurā mani pieņem ar manu grupu. Un man nepatīk tas, ka valdība to nespēj saprast. Un ļoti grūti izdzīvot ar 128 eiro uz visu mēnesi. (Mārupe)

Divas olainietes pauž sašutumu par veselības aizsardzības kvalitāti (šeit un turpmākajos citātos žurnālista replikas ir slīprakstā).

- Gribētos, lai medicīna būtu labāka.
- *Kādā ziņā – rindas vai kvalitāte?*
- Kvalitātes ziņā. Ziniet ko, es tikai neteikšu savas ģimenes dakteres uzvārdu, bet man ģimenes daktere ne visai. Es visur – man ir 81 gads – es visur gāju, tagad mums Olainē ir *Olainmed*, un tur brauc no Rīgas speciālisti. Es izgāju kardiogrammu pa naudu, *Holter* pa naudu izgāju un analīzes pa naudu, lai man noteiktu, kas man ir ar sirdi.
- Nu, pa tiem ģimenes ārstiem es nemaz runāt negribu, es nemaz runāt negribu.
- Malacis, ka jūs tā sakāt par viņiem.
- Nē, es tiešām runāt negribu. Jo es labāk neēju pie viņiem, nekā es eju. Vot tā. Tāda ir mums medicīna. (Olaine)

Par ekonomiku pilsoņi runā darba emigrācijas kontekstā. Ģimenes locekļu un paziņu aizbraukšana darba meklējumos ir emocionālā personiskā pieredze. Apelējot pie jūtām, runātāji pievērš uzmanību savas dzīves faktam kā tādām, kas raksturo vispārīgās, nevis privātās intereses, tāpēc verbāla un neverbāla emociju izpausme (ekspresīva leksika, balss intonācija, mīmika) darbojas kā *ad misericordiam* arguments. Priekulē pilsētas svētkos ir satikusies ģimene: sarunā piedalās māsa ar bērnu, viņas Zviedrijā dzīvojošais brālis un Priekulē dzīvojošā māte.

- ...lai uzlabo valsti, lai es varu atgriezties ar savu ģimeni savā valstī.
- *Jūs esat...*
- Jo mēs esam šobrīd ārzemnieki.
- Re ku Vitiņai brālis, kurš arī atbraucis no citām, no Zviedrijas, lai satiktos divi bērni pēc trīs gadiem, viņiem jābrauc uz Latviju, lai satiktos.
- Es neprasu miljonus, jā. Es prasu pietiekošu darbu, lai mēs varētu nodrošināt savas ģimenes, lai jaunie cilvēki varētu veidot savas jaunas ģimenes.
- Trīs reizes mēģināju un trīs reizes es arī atgriezos atpakaļ ārzemēs. Zviedrijā jā, mums lielie nodokļi, bet tai pašā laikā es tur redzu, kur tā nauda aiziet. (Priekule)

Saruna Jaunpiebalgā.

- Man ir pieci bērni un 16 mazbērni. Vecākam dēlam ir četri bērni – viņam gribot negribot ir jābrauc projām darbs meklēt. Viņš jau sesto gadu strādā, nedēļu nostrādā, eee vai divas nedēļas un brauc atpakaļ mājās.
- *Kur?*
- Krievijā.
- Teiksim, mans dēls pabeidza augstskolu un gribēja šeit strādāt pagastā – viņš piedalījās konkursā, viņam atteica. Motivācija: nav pieredzes, jā. Tātad, jautājums, kāds šiem jauniem speciālistiem, jā, no kurienes viņi lai ņem šo pieredzi, jo viņus neviens darbā neņem, un viņam gribot negribot ir jābrauc kaut kur citur.
- 23 gadu bija manam jaunākam dēlam Jānim, kad viņš aizgāja prom uz Angliju. Viņam šogad palika 37. Četrpadsmit gadi tik vien es lūdzos to, dēls, vai manas acis redzēs, kad tu atgrieziesīsi Latvijā? (Jaunpiebalga)

Retoriskie jautājumi, ciešanu un bezizejas situācijas apraksti veido *ad misericordiam* argumentu, apelējot pie politiķu empātijas un morālas atbildības.

- Es nepiedodu mūsu valdībai, ka viņi to pieļāva, ka netika kontrolētas bankas... Katru cilvēku gandrīz ar raušanu rāva iekšā, lai ņemtu kredītus. Kad cilvēki saprata, ka nevar, šajā valstī strādādams, to kredītu atdot, tad – padomā! – pusmiljona ir aizbraucis no Latvijas. Un neviens par to neuztraucās, un pat nerunāja. Nu un šobrīd kas notiek? Vai kāda ražošana notiek? (Limbaži)

Intervējamie stāsta par ārzemēs strādājošiem radiem un paziņām, viņu apmierinātību ar dzīvi svešumā. Kadrā ir bijuši arī latvieši, kas atbraukuši uz Latviju atvaļinājumā; viņi arī atzīst, ka mītnes zemēs iespējas atrast darbu un nopelnīt iztiku ģimenei ir daudz lielākas; viņi mēdz uzsvērt, ka svešumā var sakārtot dzīvi, bet dzimtenē tas nav iespējams.

- *Kas ir nepieciešams, lai jūs atgrieztos? Kāds atbalsts no valsts?*
- Nu, es domāju, personīgi nekāds atbalsts nav vajadzīga, ir vajadzīgs kaut kāda sistēmas maiņa. Šobrīd pēc pēc 20 cik gadiem... pieciem, kopš mēs dzīvojam neatkarīgā valstī, sadzīve ir mainījusies ļoti maz... (Sēja)

Pēc brīža šis kungs konkrētizē “sistēmas maiņu” kā algas palielinājumu.

- Jāpaceļ minimālās algas. Tas ir vienīgais un galvenais jautājums. Minimālai algai jābūt minimums 1000 eiro un vairāk, lai kāds vispār, kas šobrīd atrodas ārpus Latvijas, dzīvo un strādā, lai sāktu domāt par tādu lietu kā atgriešanos. (Sēja)

Seniori prasa sekmēt uzņēmējdarbību, lai radītu darba vietas: šī interese izriet no emigrējošo bērnu pieredzes. Gados jaunie darba ņēmēji ir neapmierināti ar nodokļu politiku, birokrātiju, sliktajiem ceļiem, taču kopumā viņi ir mazāk emocionāli, izvairās no ekspresīvas leksikas, runā īsi.

- Darba vietu ir maz. Pēc skolas braukšu prom no Alsungas. (Alsunga)
- [Risinājums ir] uz ārzemēm braukt, jo šeit nav, nav, ko darīt. Nu, ja ir, tad pa to mazo atalgojumu tas... nu nē. (Priekule)
- Es tepatās strādāju zivju rūpnīcā. Nu, pa minimālo algu mēs cīnāmies [smejas].
- *Bet nu vismaz kaut kāds darbs ir, jā?*
- Ne nu darbs ir, jā, protams. Tur jau ir vēl gateris ir tepatās ir, zivju fabrika ir tepatās. Viss kas jau ir. Nav jau tā, ka nav nekā.
- Vienkārši ir jāizbrauc uz ārzemēm ir jāsapelna kau kas, ko vajag. Tur var krietni ātrākā laikā visu, kā teikt, saņemt kau ko.
- *Iekrāt un tad ņemt?*
- Jā. (Nīca)
- Darbs ir, un tad es uzskatu, ka viss ir kārtībā. Un nu es uzskatu to, ka tas ir tikai paša ziņā, vai... cik tev labi klājas un un un vai tu gribi nopelnīt vai tu negribi, un vai tu gribi strādāt šeit, vai tu gribi braukt projām. (Iecava)

Pielāgošanās apstākļiem ir galvenā senioru rīcības stratēģija.

- *Uz vēlēšanām iesiet?*
- Katru reiz eju.
- *Un ko jūs gaidāt no tiem, ko jūs ievēlēsiet šoreiz? Ko lai viņi pamaina?*
- Tas ir grūts jautājums. Tikai ne jau mums, pensionāriem, par labu... Jāiztiek ar to, kas tev ir. Un es iztiek: mans velis [velosipēds] iet, un es esmu priecīgs. Tiešām priecīgs. (Nīca)
- Kas jau kaut ko grib darīt, un un un, pieradis visu mūžu strādāt, tam nekas tik briesmīgi nešķiet. Bet kas tā domā, ka viss viegli nāk, un uz kādiem pabalstiem tikai cerēt un tā, tiem jau ir grūtāk. Ir jau, kam ir grūti, un bērni vairāk un tā. (Dundaga)
- Būtu labi, ja būtu vairāk darba vietas katrā ziņā, bet citādāk... Manuprāt, kas jau grib strādāt, tad kaut ko atrod, ko darīt. (Jaunjelgava)

Gados jaunie darbaņēmēji nevispārina savu personisko pieredzi un neizvirza konkrētas prasības lēmējvarai. Iespējams, ka iekšējā vai starpvalstu migrācija ir pieejamāks un reālistiskāks rīcības resurss nekā pilsoniska rīcība sociālo pārmaiņu labā. Būdami ciešāk integrēti vietējā struktūrā (uzņēmējdarbības materiālie resursi, kā arī produktu un pakalpojumu ražošanas un realizācijas sociālie tīkli), darba devējiem ir grūtāk izšķirties par emigrāciju. Kritizējot valsts politiku (pabalsti “ir diezgan smieklīgi”, “mēs izdzīvojam”), šis vīrietis ekonomiski aktīvā vecumā tomēr piemeklē attaisojumu, kāpēc palicis Latvijā. Emocijās balstītu patriotismu viņš nevispārina, pieļaujot, ka darbaņēmējiem privātajā sektorā “varbūt būtu grūti”.

- Nu mums ir trīs bērni, un un par trešo bērnu, man liekas, ir piemaksa 33 eiro, un tas jau ir diezgan smieklīgi. Bet nu nē, mēs izdzīvojam, bet tas droši vien tāpēc, kad paši

darbojamies, nevis privātā sektorā, bet pašam savs bizness. Savādāk varbūt būtu grūti... Es esu priecīgs, Latvijā dzīvojot, nekur citur man negribas dzīvot. Mūsu dzimtenē mājas. Nav jau arī viss tik slikti, ka visi raud. Tā kā man patīk, nekur citur es neplānoju dzīvot. (Sēja)

Uzņēmēji saista politiku ar ekonomiku un cenšas vispārināt savu pieredzi, taču ar tās verbālizāciju neiet raiti. Šo izteikumu par nodokļu politiku var saprast, tikai vairākkārt to pārlasot.

– Es kā veikala varbūt kā īpašnieks varu paslavēt, ka tā nodokļu politika, nu, tā kā mainīta, tā reforma bija respektīvi. Bet varētu viņa būt savādāka, mazliet elastīgāka, bet tieši maziem uzņēmumiem. Tas PVN ir vienlīdz ar tiem pašiem lieliem uzņēmumiem. Pieņemsim, viņu ieviesto to reinvestēto to nodokli – tas vēl pozitīvi ir. Tas veicina attīstību, tas nāk par labu uzņēmumiem. Tas pozitīvais, ka viņi veic to reformu. (Valka)

Vispirms uzņēmējs uzslavē nodokļu reformu, bet pēc tam kritizē ar mīkstināšo modalitāti (“varētu” būt savādāka, “mazliet” elastīgāka), šauboties par tiesībām kritizēt lēmējvaru. Diskursīvās prasmes negarantē arī kultūras kompetence: tas ir redzams publiskajā sektorā nodarbinātās dundadznieces teiktajā.

– Nu, droši vien kā dažādi, ir jau protams lietas, kas gāžas uz labo un, teiksim tā, ir daudz ko var vēlēties vairāk.

– *Piemēram?*

– Ai, nu tā kā es pati esmu ļoti saistīta, tieši konkrēti saistīta te gan ar izglītības sistēmu, gan ar kultūras sistēmu, tad tur ir ārkārtīgi daudzas lietas, ko var vēlēties. Gan tāpēc, lai varētu radoši aktīvāk, labāk, varbūt vairāk izdarīt... Finansiālais jautājums – tas skar visu. (Dundaga)

Dzīvošana perifērijā vai centrā neietekmē diskursīvo kompetenci. Šo aktīvā darba vecuma vīrieti žurnāliste ir sastapusi Pierīgas reģionā Ozolniekos, viņam kopā ar mazo bērnu vizinoties ar riteņiem. Vīrieša ārējais izskats norāda uz labu ģimenes labklājības līmeni, bet, spriežot pēc saskaņotības trūkuma teikumos un nespējas formulēt domu, ikdienā viņš nemēdz sarunāties par politiku.

– Laiks iet, nāk jauni cilvēki. Un nu jā, kamēr varbūt tie 40 gadi Latvijā, jaun... jaundzimušajā Latvijā nebūs pagājuši, tikmēr varbūt, tad nu... Pagaidām vēl tā kā tas izmaiņas briest. Kopumā mums, mēs, var teikt, dzīvojam vienā, teiksim, no tādām labākajām valstīm vispār pasaulē, kur vispār var būt, jā. Ja tā skatās, kopumā ņemot. Jā, nu varbūt ir kaut kas, kādam kaut kas nepatīk, tas vairāk varbūt tāds nu, nu otršķirīgas problēmas par ko, par ko mēs vienkārši, par ko mēs vienojamies, kā mēs naudu sadalām, kam mēs dodam vairāk, kam mēs mazāk dodam, jā. Svarīgākais jau primārais jautājums ir, ka mums ir sava valsts ir un tā. Ka mums nav karš, nebraukā tanki apkārt un nenogalina cilvēkus mūsējos, jā. Un tas, ko mēs varbūt, pārsvarā nu tā kā liekam, mums liekas, ka tas pašsaprotami ir, nu tādas lietas īstenībā varbūt tā kā nespējam novērtēt. (Ozolnieki)

Runātājs atzīst problēmas, taču piemeklē kontekstu, kurā tās izskatās nebūtiskas, lai nekritizētu valsts varas rīcību. Solidaritāti ar tiem, kuriem “kaut kas nepatīk”, viņš neizrāda, paužot, ka problēmas ir risināmas, pārdalot finanses. Turpretī uzņēmējs, kurš darbojas tālu no Rīgas, prasa

nevis resursu pārdali, bet spēles noteikumu ievērošanu: ekonomikas politika neatbilst esošajiem apstākļiem, lēmējvara nepiedāvā saprotamas un realistiskas uzņēmējdarbības normas.

– Valstij vajag naudu, bet tad, kad paziņo, nu piemēram, ka es kā mikrouzņēmums nu principā esmu nekas, jā, lūdzu, piedāvāriet citu modeli, jo valstī nav tāda situācija, ka... Man darbinieks, tagad mēs pieci esam, ja man pie pilnās noslodzes man darbiniekam jāmaksā, izmaksā ideālā ir 12 eiro stundā tāpat, lai es vispār nodrošinātu to algu, kā tagad ir mikro, parādiet, lūdzu, kur es varu, kādi ir tie apstākļi, kad es varu to izdarīt. Parādiet matemātisku modeli. (Amata)

Nākamajos citātos negatīvas modalizācijas (“pilnīgi dzen projām”, “gremdē nost”) veido *ad misericordiam* argumentu, kas darbojas tāpat kā izteikumos par sociālo drošību: izmisums, nevis gatavība ietekmēt politikas veidošanu.

– Man ir sava uzņēmējdarbība, un ir tā, ka tevi pilnīgi dzen projām no šejienes... neļauj strādāt, cenšas visu piegriezt. (Beverīnas novads)

– Un otrs, kas ir... Mazos uzņēmumus... Pieņemsim, te ir tāds krodziņš [rāda ar roku]. Viņus tak gremdē nost, visus šos mazos uzņēmumus. (Līgatne)

– Es Saeimai novēlu: negremdējiet mazos uzņēmējus. Mazie uzņēmēji mūs pacels, mūsu valsti – mums būs nodokļi, mēs varēsim maksāt un saņemt pensijas, un viss būs okei. (Roja)

Uzņēmēji uzsver, ka valsts vara neizzina viņu viedokli, taču nekonkretizē, kāda iestāde kavē darbu un ko parlaments varētu izdarīt lietas labā.

– Tuvāk tautai vajag nākt un prasīt uzņēmējiem: vai tas ir iespējams? Ko runā uzņēmēji? Ja es pateikšu šodien, ko runā mani eee padotie pa to diferencēto nodokli, ta mati celtos vienam otram tur stāvus. Jo neviens jau ar mums nerunā. (Carnikava)

Atsauce uz interpersonālo pieredzi pamato vispārinājumu kā tādu, kas ir balstīts saskaņotā viedoklī, tomēr kundze neizmanto LTV doto iespēju publiskot problēmjautājumu, par kuru politiķi “ar mums nerunā”. Jāsaka, ka atsauču uz interpersonālo pieredzi “Tautas panorāmā” bijis maz, runātāji neizmanto savas interešu grupas pieredzi un viedokli.

Ja pensionāri un invalīdi vaļsirdīgi izklāsta privātās dzīves detaļas, tad uzņēmēji un viņu klienti ir skopi savas pieredzes faktos, nesaista ekonomikas politiku ar privāto pieredzi, neformulē prasības lēmējvarai. Bieži izskanējušais nodokļu politikas negatīvais vērtējums varētu pretendēt uz racionālā argumenta statusu, tomēr arī tas prasa iztīrījumu (kurš nodoklis? kāda nodokļu administrēšana?), no kura uzņēmēji izvairās. Skaidri formulētu priekšlikumu par ekonomikas politiku “Tautas panorāmā” nav bijis daudz. Šis kungs rosina ļaut iesācējiem biznesā uzkrāt starta kapitālu.

– Kādai jābūt nodokļu politikai, lai cilvēki nebrauktu prom? Jauniem uzņēmējiem vispār vajag atlaides. Iestrādājas, kaut ko sapelna un tad sāk maksāt.

Birokrātiju min kā šķērslī uzņēmējdarbībai.

- Mums taču ir aģentūra aģentūras galā, kam visiem ir labas algas un kas saņem priekšnieku un vietnieku, viss. Un man liekas, ka puse Latvijas ir birokrāti. (Brocēni)

Ekonomiku pretstata kultūras nacionālismam kā dominējošai ideoloģijai.

- Es personīgi uzskatu, ka politika ir koncentrētā ekonomika un ir jārūnā par ekonomikas lietām: par ceļiem, par hesiem [acīmredzot par hidroelektrostacijām, HES – S. K.], par visu pārējo. (Cesvaine)
- Mēs ģeopolitiku nevaram mainīt. Atrašanās vieta Latvijai vienmēr būs tur, kur viņa ir, un tā ir starp šeit blakām mums Krievija kā kaimiņš, kas īstenībā... ar ko īstenībā vajadzēja būt noteikti krietni krietni labākām attiecībām, kaut vai biznesa, biznesa dēļ. (Carnikava)

Pilsoņi uzskata, ka visiem deputātiem jābūt ar augstāko izglītību (sevišķi ekonomikas un tiesību zinātnēs), kā arī pieredzi uzņēmējdarbībā. Vairākos “Tautas panorāmas” raidījumos skanējuši priekšlikumi reformēt likumdevēja institūciju: balsot par personām, nevis partiju sarakstiem, samazināt deputātu skaitu, nemaksāt viņiem kompensācijas par transportu un Rīgas dzīvokļa īri, aizliegt balsojumu “atturos”, atņemt mandātu partiju pametušajiem deputātiem, iecelt ministru amatos profesionāļus. Propozīciju gramatiskā uzbūve ir teicama: intervējamie runā raiti, teikumi ir saprotami un saistīti; tomēr argumentācija ir trūcīga, pamatojumu, kā priekšlikumi varētu uzlabot likumdevēja darbu, nav. Šajā sarunā kundze izvairījās no žurnālistes lūguma pamatot domu: vispirms viņa apjuka, runāja lēnāk, bet tad uzreiz pārslēdzās uz citu iepriekš sagatavoto (uz to norāda propozīcijas ievadvārds “otrkārt”) apgalvojumu.

- Nesaprotu tomēr, kāpēc mums uz uz tagad nepilniem eee pusotra miljona cilvēkiem, kāpēc mums vajag tās 100 gudrās galvas, kas tur atsēž atsēž to to laiku, vai ne? Katrā ziņā to mmm to būtu jāmaina nu mmm nenoliedzami.
- *Bet tas ir viens no mazākajiem deputātu skaitiem Eiropā. Piemēram, Igaunijā, kas ir mazāka, ir 101 deputāts, Lietuvā 144.*
- Nu jā, viens tas vēl tā ir sākums, vai ne, viens cilvēks. Bet bet nu tur kaut kas kaut kas notiek, bet pie mums jau nekas nenotiek. Un otrkārt eee nu vajadzētu skatīties no tiem deputātiem, lai viņiem būtu vismaz tiešām augstākā izglītība, lai lai nav tur tur eee šoferi un viss kaut kas, kas galīgi nav izglītības. Vajadzētu augstāko izglītību un vajadzētu arī katrā ziņā kaut kādu juridisko izglītību vai ne, un ekonomisko. (Carnikava)

Lūgti paskaidrot domu, intervējamie izmanto *ad misericordiam* vai *ad hominem* argumentus: “mēs taču paši maksājam par autobusu, lai nokļūtu darbā Rīgā”, “deputāti guļ sēdes laikā”. Tādējādi “Tautas panorāmā” pilsoņi runā par savām privātajām interesēm, pārmetot Saeimas deputātiem, ka viņi tās ignorē. Nākamajā apakšnodalā skaidrosim priekšstatus par to, kā lēmumu pieņemšanas procesā deputātiem vajadzētu pārstāvēt un samierināt dažādās privātās intereses un/vai atklāt vispārīgo gribu.

Interešu pārstāvniecības procedūra

Katrs “Tautas panorāmas” raidījums sākas ar atgādinājumu par novada balsstiesīgo pilsoņu aktivitāti iepriekšējās Saeimas vēlēšanās 2014. gadā. Žurnālisti liek saprast, ka piedalīšanās vēlēšanās ir pienākums, un intervētie pilsoņi cenšas apliecināt politisko rīcību vai vismaz paskaidrot pasivitātes iemeslus. Šis jauniešu garāmgājējs piekrita runāt par politiku, taču uzreiz atzinās, ka tā viņu neinteresē, un meklēja attaisnojumu.

– *Kāpēc nepiedalīsieties?*

– Nu... It kā nezinu, nevaru pateikt. Kaut kā vienalga principā. Tas pats jau arī paliks. Gan jau vecāki mani ies, bet es kaut kā pagaidām ne, ka students vēl. Kad varbūt vēl bišku vecāks būšu, tad jau skatīšos jau.

– *Bet 18 gadu tev ir?*

– 21.

– *Vēl ne reizi neesi balsojis?*

– Nē. Ne reizi. (Sigulda)

Divu jaunu sieviešu dialogā Preiļos skan pretēji viedokļi: pirmā noraida pienākumu, otrā akceptē (“vajag katram”); arī žurnāliste uzsver pienākumu (“vajadzēs iet”).

– *Vajadzēs izvēlēties, par ko balsot. Kā jūs izvēlēties?*

– [Pauze.] Man nav komentāru par politiku vispār nekādu.

– *Bet balsot taču vajadzēs iet.*

– Aaa. Nē.

– *Kādēļ?*

– Tāpēc, ka kāpēc iet, ja es nezinu, par ko.

– Es uzskatu, ka vajag aiziet nobalsot katram, bet man īstenībā nav tādas pārliecības, par ko. Bet aiziet es aiziešu. Droši vien līdz pēdējam mirklim.

– Ej vienkārši...

– Nu jā, es saprotu.

– Pati ar sevi sastrīdējies tikko. Tu iesi balsot, bet nezini, par ko, bet iesi, tāpēc, ka ir jāiet. Nu smieklīgi. (Preiļi)

Tiem pilsoņiem, kuri skeptiski attiecas pret savas balss varu, vēlēšanas ir vienīgais veids pierādīt savu līdzdalību sabiedrības dzīvē, tāpēc piedalīšanās tajās kļūst par formālu pienākumu.

– *Kas ir tās lietas, ko jūs sagaidāt no šīs Saeimas, no rudens vēlēšanām?*

– Droši vien, ka neko. Jo es vairs neticu. Solīt sola, bet nekas jau netiek mainīts.

– *Bet balsot iesiet?*

– Iešu, jo tas ir pienākums. (Sēja)

Labprāt atsaucoties uz žurnālista aicinājumu spriest par parlamentāro politiku, pilsoņi tomēr nepauz konkrētu viedokli. Lūgti novērtēt 12. sasaukuma darba rezultātus, intervējamie mēdz izvairīties no atbildes vai nosauc pašvaldības kompetencē esošās lietas.

– Pozitīva ir ļoti daudz. Jaunatnes centrs un jaunatnei laukumi mums, tagad skolai stadionu Eiropas standartiem taisa. Dziesmu svētki pagājušgad. Tas bija ļoti skaisti. Paldies televīzijai, ka daudz rādījāt! (Cibla)

– Nezinu, mēs esam tik priecīgi un apmierināti ar mūsu mēru, kad mēs galīgi neko negribam sacīt, un nav ko teikt sliktā. Nu, pa visu pa lielo politiku, nu ko mēs zinām tur daudz spriest? (Rūjiena)

Dīvas kundzes pensijas vecumā pozitīvi vispārina valsts ekonomisko situāciju, taču visaptveroša argumenta vietā min gadījuma piemēru no ģimenes dzīves.

– Viss iet pamazām uz priekšu. Es nezinu.

– *Ko jūs jūtat, kas uzlabojas?*

– Es zinu, maniem jaunajiem iet labi: maniem bērniem, maniem mazbērniem iet labi. Viņi dzīvo, un viņiem iet labi. Bērniņus var audzināt, viņus atbalsta dome, es nevaru sliktu neko teikt. (Olaïne)

– Nav jau nu nemaz tik briesmīgi slikti, ka dažam nu rādās vai... ir jau kaut kas arī labs.

– *Kas ir tas labais, kas jums šķiet labs?*

– Nu piemēram, jūs... te saka, kad aizbrauc prom uz ārzemēm un nebrauc vairāk atpakaļ. Man arī mazmeita aizbrauca un atbrauca atpakaļ. Viņa saka: “Es labāk strādāju savā zemē, bet es citur negribu.” (Mērsrags)

Ja likumdevēja darbu intervējamie vērtē negatīvi, viņi tomēr nevar formulēt uzdevumus 13. Saeimas sasaukumam.

– *Ko jūs gribētu sagaidīt no nākamās Saeimas?*

– Smags jautājums... Lai strādā!

– *Konkrētāk.*

– Tā, lai visiem ir labāk. (Mālpils)

– *Kas ir tas, ko jūs gribat, lai tie deputāti izdara? Nu, lai par ko nobalsotu?*

– Mmmm, ko lai viņi izdara?

– *Jā.*

– Nu, lai sakārto visu beidzot. (Dobeļe)

– Nu principā visu vajag samainīt mūsu valstī, lai citi cilvēki būtu pie vadības.

– *Un tad, kad tie citi būs, ko lai viņi izdara?*

– Nu, nezinu, lai labāk dzīvotu, man liekas, Latvijā.

– *Jā, un kādu piemēru, ko jūs gribētu tieši?*

– Algu pacelt. (Engure)

– Par cilvēkiem lai bišķ' sāk vairāk domāt. (Līgatne)

– *Kas ir tie darbi, ko jūs gaidāt no Saeimas?*

– Nu kā, grūti pateikt, no Saeimas ko sagaida. No Saeimas ir ļoti liela runāšana, bet darbu nav. (Stalbe)

Politisko pasivitāti pilsoņi attaisno ar aizņemtību un kompetences trūkumu, kas neļauj uzstāties ar vērtējošiem spriedumiem.

– Mums, es domāju, ka mums ir daudz kas nezināms, un tāpēc ir grūti. Protams, visi laukos runā: izglītība, veselība, darba vietas. Bet vai tas ir tik vienkārši? Varbūt, ka nemaz nav. (Priekuļi)

– Nevar jau pateikt, ka kaut kas neapmierina.

– *Viss apmierina?*

– Nu, neteikšu arī, ka viss.

– *Nu, kas neapmierina?*

– Nu, tā nevar jau izšķirt labo no sliktā, tur tā... Vienkārši nu vidēji. (Salaspils)

– Pašlaik trūkst mazlietiņ tās uzticības visam, varbūt valsts pārvaldei. Bet, bet, gan jau viņa būtu, ja mēs vienkārši palektu mazliet malā no savas ikdienības un apskatītos, kā tas viss izskatītos. (Ērgļi)

Neiejaukšanos politikā skaidro morālās dabas pārmetumi par pilsoņu rakstura trūkumiem.

– Man rodas iespaids, ka mēs esam čīkstētāju tauta. Nekas mums nav labi, viss ir slikti, bet tā taču nav. Dzīve attīstās, dzīve kļūst labāka... Un es dedzīgi atbalstu mūsu eksprezidentes Vairas Viķes-Freibergas teikto: Latvija pastāvēs 100, 200, 500 gadus, ja mēs visi ļoti mīlēsim savu valsti, ja mēs kopsim un sargāsim savu latviešu valodu. (Ogre)

– Mums pašiem jāmainās ir, cilvēkiem sevī. Eee, es uzskatu, ka mēs neko nevaram gaidīt no Saeimas, kamēr mēs nemaināmies paši. (Rauna)

Rezonēšana ļauj apliecināt informētību par politiku un vēlmi rīkoties saskaņā ar vispārīgo gribu. Korupcija ir biežākais rezonēšanas temats.

– Kur nodokļu maksātāju nauda pazūd? Miljoni... Tiltus ceļ par miljoniem, miljoni pazūd, un viss. Parunā, un nav neviens vainīgais, nevienu netiesā, lai dabūtu atpakaļ to naudu. Vienreiz tas ir jābeidz! (Līgatne)

Pēdējais teikums implicē, ka piedalīšanās vēlēšanās ar mērķi nomainīt politisko eliti ir politikās rīcības modelis. “Tautas panorāmas” intervētie nevērtē politiķus saskaņā ar sociālai lomai atbilstīgiem pienākumiem un atbildību, bet uzskata, ka ir kompetenti spriest par rakstura un morālajām īpašībām. Morālisms ir pieņēmums, ka sociālie pienākumi ir atkarīgi no morālām prasībām, tādējādi politiķiem ir jāuzlabo raksturs. Šajā gadījumā morālisms ir *ad hominem*

arguments: politiķim var/nevar uzticēties, jo viņš ir labs/slikts. Nacionālā kultūra, kristietība, tikumība nodrošina morālismam diskursīvo saskaņotību.

– Mums Latvija ir skaista, protams, un ja tie deputāti tā smuki paskatītos “caur sidraba birzi gāju, ne zariņa nenolauzu”. Un šī tautas dziesma ir tik ļoti iekodēta, un ja vienreiz kaut viens cilvēks, nonākot Saeimā, būtu tik skaisti godīgs kā mūsu kādreiz senči: Valdemārs, Barons gāja nesavtīgi... Jurjānu Andrejs, tepat Blaumaņu Rūdolfs un [nopūšas]. Kā gribētos, ka Latvija būtu tik skaista un mīļa, ka viņa tiešām ir. Tad druscītiņ politiķi bojā. Druscīņ, nu druscīņ tā godīgāk. Simtprocentīgi godīgāk, tad būtu viss skaisti. Druscīņ. (Ērgļi)

– Kad katram deputātam ir jāpaņem, jāuzliek šeit uz sirds savu roku [liek roku uz kreiso krūtī] un jāpadomā, vai es varu būt deputāts, vai es godam nesišu tautas vēlēto varu, jā, ka viņš dabūs. Un vai man ir pienākums, ja es kaut ko kā šodien ir izdarījuši deputāti daudz ko, jā, varētu piecelties un teikt. Ziniet, kā mācītājs saka? Mana vaina, mana vaina. (Carnikava)

– Jaunā Saeimā es gribētu vienīgais vot godaprātu. Lai katram, kas ir Saeimā, tas ir ļoti svarīgs vārds “godaprāts”. Ko nozīmē cilvēkam? Ja viņš to nevar izpildīt – ej projām. (Roja)

Morālisms samierina ar problēmām un attaisno pasivitāti: ir pacietīgi jāgaida, kamēr politiķis uzlabo savu raksturu, un tad politika uzlabosies pati par sevi. Pilsoņu attiecības ar politiku raksturo verbālsustantīvi “ticība”, “uzticība”, “cerība”.

– *Jūs pati piedalīsieties vēlēšanās?*

– Noteikti, es katru gadu vēlu.

– *Nesat zaudējusi uzticību? Vai šoreiz par kaut ko jaunu un svaigu?*

– Es esmu komunismu pārdzīvojusi, tad es šitos laikus arī ceru pārdzīvot, tur es nezaudēju ticību. Nu taču gribas kaut ko labāku, un būs, un tur nav ko šaubīties.

– *Jūs sacījāt, ka būs, tad cerība jau nav zudusi.*

– Jā, jā... Nē, nē – nekādā veidā nē. Tagad jau arī visi kaut ko dara, vai ne. Nu tik pastāstiet mums! (Salacgrīva)

– Laiks iet, nāk jauni cilvēki. Un nu jā, kamēr varbūt tie 40 gadi Latvijā, jaun... jaundzimušajā Latvijā nebūs pagājuši, tikmēr varbūt, tad nu... Pagaidām vēl tā kā tas izmaiņas briest. (Ozolnieki)

Morālisms pretstata divas paaudzes: vecā politiskā elite esot komunisti un čekisti, savukārt jaunieši ar moderno rietumu izglītību un “citu domāšanu” esot morāles nesēji – tāpēc tieši viņi jāievēlē. Lūk, jaunieši apliecina žurnālistei, ka vēlēšanas ir iespēja rīkoties politiski, tomēr neprot konkrētēt, kas būtu jāmaina un kādas īpašības piemīt jauniešiem, lai pārmaiņas īstenotu:

– Katram Latvijas iedzīvotājam ir tomēr jāiet balsot, jo, ja tādas tiesības ir dotas, teiksim, mūsu varā ir, kā saka, ņemt un mainīt kaut ko. Jo, sēžot mājās, nekas nemainīsies. Īpaši ar jauniešiem, jo jauniešiem, teiksim... Jaunieši ir tie, kas var mainīt Latviju. (Daugavpils)

Pilsoņi rupji kaunina tos politiķus, kuru morāli vērtē zemu.

– Šķēle, dzirdi? Tavas vējdzirnavas... Cik tu saņēmi haļavas? A ja atdot? Savāca, aizveda, bet saņem laikam līdz šo balt' dienai. (Dagda)

– Nu kā tas var būt, ka viena kalpone aizsūtīja no... padzina no viņiem un aizsūtīja siltā vietnā. Viņai biezs kažoks, viņai vajadzēja būt nevis Itālijā, bet Jakutijā. (Jaunpils)

Un ir parliecināti, ka no partiju sarakstiem spēj atlasīt godīgus kandidātus.

– Partiju listes ir dotas visas cilvēkam, un tos simts cilvēkus varēja izvēlēties, jo katrā partijā ir labi profesionāli, bet, bet, bet diemžēl ir arī negodīgi. (Ikšķile)

– Bordāns un Pabriks, teiksim, jā, katram sava partija. Es gribētu ir Bordānu, ir Pabriku, vai ne.

– Tieši tā.

– Bet es to nevaru. Man tikai vienam vajag, priekš vienam es varu dot to listi.

– Vienu listi tikai izmantot. (Olaine)

Parlamenta vēlēšanās pilsonis atbalsta noteiktu politisku ideoloģiju, kas ir formulēta kādas partijas programmā, tikmēr citētie intervējamie vēlas paši sastādīt varavīksnes sarakstu. Atšķirīgo ideoloģiju apvienošana vienā sarakstā nerada problēmu morālisma loģikā: ja rīcību nosaka morāle, kuras nesēja ir kultūra, tad kultūras homogēnums garantē politisko plurālismu pārvarošo vienotību.

– Kāpēc vienai tautai ir viens saraksts un tur ir tāds blīvums? Bet šeit latviešus šķaida pa entajiem un nekādas jēgas beigās nebūs? Tas ir... Mēs neesam vienoti – tur tā nelaime... (Olaine)

Tā nav vienīgā intervija, kurā latviešu sašķeltība vairākās partijās ir pretstatīta krievu saliedētībai sociāldemokrātiskajā partijā “Saskaņa”. Runātāji ignorē, ka “Saskaņas” sarakstā ir arī latvieši, un tas apliecina latviešu politisko plurālismu par spīti piederībai pie vienas etniskās kultūras. Intervējamie nespriež par partiju ideoloģiju (sociāldemokrātija, liberālisms, konservatīvisms, kultūras nacionālisms), bet partiju daudzveidību izprot kā šķērsli ceļā uz kādu etniskajiem latviešiem vienotu mērķi. Daži norāda, ka partijas ir ekonomisko interešu, nevis politisko ideoloģiju grupas. Politika sākas tieši tur, kur saduras dažādās intereses, toties “Tautas panorāmas” intervētie piedāvā mehāniski sašaurināt interešu paleti, palielinot partijas reģistrācijai nepieciešamo biedru skaitu un paaugstinot vēlētajū balsu skaitu, kas ir nepieciešams iekļūšanai Saeimā.

Intervējamie min algas lielumu kā priekšnoteikumu apmierinātībai ar dzīvi; implicīti vai eksplīcīti viņi norāda, ka Saeimai ir pienākums celt darba ņēmēju algas. Darba ņēmēju kolektīvā rīcība savu interešu aizstāvībā ne reizi nav nosaukta kā resurss. Vienīgais kolektīvās rīcības veids ir masu protesti, kuru metaforiskais modelis ir “janvāra barikādes”, kad 1991. gadā cilvēki no visas Latvijas ieradās Rīgā, lai aizsargātu valsts varas institūciju ēkas no gaidāmā PSRS militārpersonu uzbrukuma. Tā bausšķenieki aicina uz masu mobilizāciju, paužot neapmierinātību ar korupciju.

- Tie kas tiek iekšā pie siles – ģimeni līdzi, tuvākie draugi. Un viss: “un jūs mūs liekiet mierā, nekā jūs mums neizdarīsiet”. Kamēr nebūs savesta kārtībā tā tiesu sistēma... Es piekritu runātājam, ka jābrauc uz uz Rīgu kaut vai un un jāceļas augšā tā, kā cēlāmiem barikādēs. Bet šitā mēs turēt nevaram.
- Tautas sapulce.
- Pilnīgi pareizi. (Bauska)

Sabiedrības viedokli “Tautas panorāmas” intervētie nevērtē kā savu interešu aizstāvības instrumentu. Stāstot, ka deputāti neuzklausa viņu viedokli, intervējamie neizmanto Latvijas Televīzijas sniegto augšupejošās komunikācijas iespēju.

- Mēs šitos deputātus ļoti ļoti maz redzam, ļoti. Vai viņi baidās iznākt ārā, jeb viņi lielos kungus tagad spēlē? Agrāk mēs ar viņiem tikāmies, bet tagad jau nu nē. (Dobeļe)

Prasība pēc interpersonālās komunikācijas ar deputātiem izskan vairākās intervijās.

“Tautas panorāmas” žanra ierobežojumi

Pirmsvēlēšanu “Tautas panorāma” atbilst sabiedriskās televīzijas uzdevumam izzināt un publiskot sabiedrības viedokli, taču Latvijas Televīzijas producentu izvēlētais žanrs šos centienus ierobežo. Jau raidījuma nosaukums pretstata “tautas” viedokli politiķu un ekspertu viedoklim vakara ziņu raidījumā “Panorāma”. Žurnālisti neuzrunā intervējamos vārdā un nenorāda personu vārdus titros. Žanru klasifikācijā tās ir “ielu intervijas” (pastāv arī apzīmējums “tautas balss” – *vox pop*) ar nejaušiem sastaptiem garāmgājējiem. Ielu interviju būtība ir parādīt daudzveidīgās mediju auditorijas portretu un apliecināt “vienkāršo” pilsoņu līdzdalību satura veidošanā, taču saturs ir pavisms, jo žurnālisti meklē emocionālo reakciju paleti, bet ne izvērstus spriedumus par pilsoņu personisko pieredzi. “Tautas panorāmas” mērķi izklaidēt skatītājus apliecina vienotā filmēšanas stila trūkums, dominējot nievājošai attieksmei pret “vienkāršo tautu”. Daži operatori neveido labu kadru kompozīciju, filmē banālos skatus (cilvēku ikdienišķa uzvedība ciematā, kur nav pierasts pie publiskās novērošanas; naivie kadri ar mājdzīvniekiem), kameras lejupvērstais leņķis (skats no augšas uz leju) pauž žurnālista pārākumu, ko pastiprina familiāra uzruna.

Secinājumi

Latvijas pilsoņu sacītais “Tautas panorāmā” apliecina galveno problēmu: vēlēšanu pārstāvji Saeimā ignorē individu un grupu (maznodrošinātie, cilvēki ar īpašām vajadzībām, mazie un vidējie uzņēmumi, darba ņēmēji, ekonomiski mazāk veiksmīgi reģioni) privātās intereses. Pēc formas intervijas ir iedalāmas divās grupās. Prasība reformēt likumdevēja institūciju un sociālās politikas kritika ir pausta ar gramatiski pareiziem un saprotamiem teikumiem. Propozīcijas par Saeimas deputātu skaitu samazināšanu, atteikšanos no balsošanas par partiju sarakstiem ir aizgūtas no jaundibināto populistisko partiju priekšvēlēšanu diskursa; stāstījumi par sociālo neaizsargātību balstās personiskajā pieredzē, aprakstot, piemēram, ārsta vai aptiekas apmeklējumu. Toties uzņēmējiem ir grūti izklāstīt profesionālās darbības pieredzi, jo šajā gadījumā ir nepieciešams nevis aprakstīt, bet gan konceptualizēt savas ikdienas aktivitātes un formulēt intereses, kuru īstenošana ir atkarīga no citu cilvēku pieņemtajiem lēmumiem. Zināšanas, kas balstās personiskajā pieredzē, ir mentālie modeļi, nevis teikumi; lai tās izteiktu verbālajās propozīcijās, ir nepieciešama zināma piepūle, bet ne katram piemīt atbilstīgā diskursīvā kompetence. Publisks diskurss veidojas sociālajā mijiedarbībā, saziņas dalībniekiem kognitīvi apstrādājot sabiedrības locekļu sociāli koplietotās zināšanas, ideoloģijas un personu mentālos modeļus (Van Dijk 2008; 2009; 2014). Praktiski tas notiek nevalstiskajās organizācijās un neformālajās tikšanās reizēs ar kolēģiem, paziņām, domubiedriem. Ja arī retumis intervējamie saka, ka ir apsprieduši problēmjautājumu ar darba biedriem, viņi neizmanto žurnālistu sniegto iespēju dalīties ar koplietotajām zināšanām, lai veidotu sabiedrības dienaskārtību. Kā jādarbomas pārstāvniecības demokrātijai, ja netiek artikulētas interešu grupu intereses? Privātās intereses tiek izprastas kā atbilstīgas vispārīgai gribai, kura politiķiem savukārt ir jāatklāj kā objektīvs fakts un jāīsteno likumdošanas praksē. Šī prasme ir atkarīga no rakstura īpašībām, tāpēc vēlētajī apelē pie politiķu sirdsapziņas, kauninot viņus, un aicina uz iejūtību, raisot žēlumu pret sevi. Pašiem vēlētajiem nav jāformulē uzdevumi saviem pārstāvjiem un nav jāuzrauga viņu darbs; par politisko rīcību paliek piedalīšanās vēlēšanās kā pienākums, jo augsta vēlētajū aktivitāte apliecina, ka likumdevēja institūcija pārstāv visu valsts ķermeni un līdz ar to tai piemīt arī vispārīgā griba. Valsts ķermeņa integritāti apdraudošs privāto interešu konflikts ir risināms, politiķim uzlabojot raksturu, kas ļaus viņam atklāt vispārīgo gribu un saskaņā ar to privātās intereses atšķirt no vispārīgām. Cita cilvēka iekšējo pasauli vēlētais nevar ietekmēt, tāpēc Sedlenieka informanti atzīst, ka neiesaistās politiskajā rīcībā, jo šobrīd valsts ķermenis pastāv neatkarīgi no viņiem. Lai gan politiskās rīcības uzdevums nav nekas cits, kā meklēt kompromisu, samierināt atšķirīgās intereses.

Raksta mērķis nav bijis ieskicēt Latvijas sabiedrības portretu, jo “Tautas panorāmā” nav intervējusī visu sociāli demogrāfisko grupu pārstāvjus un katras parādītās intervijas fragmentārais raksturs neļauj izdarīt secinājumus par konkrētā pilsoņa priekšstatiem par politiku. Pētnieks uzstādījis sev semiotisko uzdevumu atklāt iekšēji saskaņotu priekšstatu par pārstāvniecības demokrātiju, un iegūtie dati ļauj formulēt reprezentatīvās iedzīvotāju aptaujas jautājumus, kas ļaus pārbaudīt priekšstatu izplatību sabiedrībā un iespējamo korelāciju ar sociāli demogrāfiskiem rādītājiem (dzimums, vecums, izglītība, ienākumu līmenis, dzīves vieta). Intervijas ar politiski pasīviem un aktīviem pilsoņiem uzrādīs, vai pastāv cēloņsakarība starp priekšstatiem un rīcību.

- Dahl, Robert (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Dahl, Robert (1991). *Democracy and its Critics*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- [LLVV]. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejama: <https://tezaurs.lv/llvv/>.
- Rousseau, Jean-Jacques (1782). *Du contrat social. Collection complète des oeuvres*. Vol. 1. Genève.
- Sedlenieks K. State to Love, State to Hate (2018). *Pluralism Anxiety: Acting Socially in Latvia*. Kruk, Sergei (ed.). Rīga: Rīga Stradiņš University, pp. 153–170.
- Van Dijk, Teun (2008). *Discourse and Context. A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk, Teun (2009). *Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk, Teun (2014). *Discourse as Knowledge. A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vieira, Monica, Brito, Brunciman, David (2008). *Representation*. Cambridge: Polity.

Representation of Interests: the “Tautas Panorāma” programme of Latvian Television voters discuss the work of the Saeima

Sergei Kruk

Keywords: discourse analysis, general will, Latvian politics, political representation, Saeima

Latvian citizens are characterised by a very low level of political activism. How can this be explained through an understanding of politics? Prior to the 2018 Saeima (Latvian parliament) election, voters were interviewed on Latvian television discussing the pronouncements of various members of parliament. The researcher explores the relationship between the comments of these voters and the way they feel their interests are being represented by the state’s law makers. Throughout the interviews, voters are critical of Saeima, yet they fail to clearly explain their interests. The generally agreed upon duty of MPs is to discover the general will of the people, and attempt to fulfil this will through law making. In Latvia, the concept of forming interest groups representing the desires of various groups of citizens to create public expressions of their opinions is not considered a viable resource for political action. The citizens being interviewed believe that they cannot expect to have their interests represented by Saeima and prefer individual strategies focused on non-political action.

Mācību grāmata kā nozīmīgs terminoloģijas resurss: Luda Bērziņa “Ievads latviešu tautas dzejā”

Anita Helviga

Raksta pamatā ir Krišjāņa Barona konferencē “Folklorā un izglītībā” 2019. gada 30. oktobrī nolasītais referāts “Folkloristikas terminoloģija Luda Bērziņa grāmatā “Ievads latviešu tautas dzejā” (1940)”. Pētījums izstrādāts Liepājas Universitātē VPP projektā “Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002) sadarbībā ar zinātnisko asistenti Elzu Ozolu.

Luda Bērziņa (1870–1965) personību latviešu kultūrā visprecīzāk raksturojusi Māra Viksna – “dvēselē dzejnieks, pēc izglītības teologs, pēc aicinājuma pedagogs, pēc sūtības zinātnieks” (Viksna 2007: 11). Šī pētījuma ieroses pamatā ir Bērziņa pedagoga un zinātnieka darbības jomas, kā rezultātā ir radusies mācību grāmata, kas vienlaikus ir arī nozīmīgs latviešu folkloristikas (it īpaši daīnolģijas) terminolģijas resurss. Šis pētījums ir veltīts Bērziņa 150 gadu atcerei un 80 gadu jubilejai, kopš izdota monogrāfija par tautasdziesmu metriku un stilistiku “Ievads latviešu tautas dzejā. Metrika un stilistika” (Bērziņš 1940).

Raksta mērķis ir raksturot Bērziņa grāmatu “Ievads latviešu tautas dzejā” (1940) kā nozīmīgu folkloristikas terminolģijas resursu, veicot šādus uzdevumus: iezīmējot laikmeta un nozares terminolģisko situāciju, akcentējot autora pētnieciskā un pedagogiskā darba pieredzes spēku, pamatojot izdevuma būtību un skatot to kā mācību grāmatu, izceļot grāmatas galvenās iezīmes un aprakstot autora meklējumu ceļus terminolģisko risinājumu aspektā.

Ieskats problemātikā un pētniecības pieejas pamatojums

Latvijas kultūrvidē nekad nav bijusi izstrādāta lietošanai pieejama folkloristikas terminu vārdnīca. Tas apgrūtina gan zinātniskās domas virzību, gan pētniecības rezultātu pēctecības nodrošināšanu, gan pedagogisko darbību, gan kvalitatīvu speciālās literatūras tulkojumu veikšanu, apgūstot cittautu folkloras pētniecības skolu pieredzi.

Ne paši pirmie latviešu valodas terminolģiska rakstura izdevumi 19. gadsimta beigās, ne arī pirmās terminu vārdnīcas 20. gadsimta 20.–30. gados (piemēram, “Zinātniskās terminolģijas vārdnīca” (1922); “Zinātņu terminu krājums” (1937)) tādas humanitāro zinātņu jomas kā literatūrzinātne un folkloristika neaptvēra, kaut gan pētnieciskā darbība šajās sfērās bija ļoti aktīva, publikāciju daudz, arī augstākajā izglītībā šiem jautājumiem veltīta liela uzmanība. Vienīgais apjomīgais terminu resurss, kas atspoguļo tā laikmeta jēdzienu izpratni un terminu lietojumu, ir “Latviešu konversācijas vārdnīca” (1927–1940), kurā ļoti apjomīgus šķirkļus folkloristikā, t. sk. daīnolģijā (kā dainas, dainu metrika, dainu stilistika, dainu zinātne u. c.) izstrādājis Ludis Bērziņš. Protams, mūsdienu skatījumā par nozīmīgu laikmeta liecību folkloristikas praktiskajos un teorētiskajos jautājumos, kur skarts arī terminolģijas aspekts, uztverama arī “Latviešu literatūras vēsture” (1935–1937) sešos sējumos Bērziņa redakcijā, kur 1. sējumā ir virsredaktora veidots ļoti plašs tautasdziesmu apskats (Bērziņš 1935a: 133–324). Līdz ar to var

sacīt, ka, nepastāvot kādam vienam terminogrāfijas izdevumam, tomēr latviešu folkloristikas terminoloģijas pamati 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs jau bija izstrādāti, un ļoti ievērojama loma šajā procesā bija Bērziņam.

Pavisam neveikls mēģinājums radīt folkloristikā kaut ko terminogrāfiski noderīgu ir bijis 20. gadsimta vidū, kad Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (LZA) Terminoloģijas komisija (TK) izstrādāja terminu projektus un publicēja tos kā TK biļetenus. 8. biļetenā “Bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminu projekti”, kas publicēts “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” 1950. gada 3. numurā (TK 1950a), ir iekļauts pavisam neliels folkloristikas terminu saraksts, kas nekādi neaptver visas folkloristikas tēmas, nesniedz terminu skaidrojumu un nedrošina tās prasības, kas būtu jāveic terminogrāfiskam izdevumam. Kā liecina LZA arhīvā pieejamie TK sēžu protokoli (TK 1949a; TK 1949b; TK 1950b), šo terminu apspriešanas un pieņemšanas procesu pavadījuši gan ideoloģiskie spaidi, gan vadošo speciālistu pārlieku diktatoriskie centieni, gan sabiedrības neizpratne, gan laika trūkums. Rezultātā no apspriešanai nodotajiem 103 terminiem biļetenā publicēti 89 (kaut gan apstiprināti 94), sakārtoti četrās kopās: vispārīgie, tautas dziesmu termini, brahioloģismi (mīklas un pārējie brahioloģismi), mūzikas folklorā un dažādi. Piemēram, nodaļā “Vispārīgie termini” ir tādi termini kā folklorā, tautas daiļrade, bērnu folklorā, ieražu folklorā, medicīnas folklorā, mūzikas folklorā, folkloristika, folklorizēšanās, folklorizācija, folkloras literārizācija, teicējs, variācija, variants, versija. Atsauces uz šo izdevumu terminoloģiskā aspektā folkloristikas pētnieku darbos ir vērojamas visai maz vai gandrīz nemaz. Paliekošākais iespaids ir bijis saistīts ar vārdu “daina” (arī “dainoloģija”), ko TK nolēmumā uzskatīja par nevēlamu, un 20. gadsimta otrās puses lielākajos leksikogrāfiskajos izdevumos uz šo faktu dota netieša norāde, apgalvojot, ka vārds “daina” savu terminoloģisko nozīmi zaudējis 20. gadsimta 50. gados (sk. LME 1967: 334; LPE 1982: 387).

Folkloristikas saskarnozaarē literātūrzinātnē 20. gadsimta 50.–60. gados tika izdotas no krievu valodas tulkotas (dažviet arī tulkotāja Jāzepa Osmaņa papildinātas) nelielas terminu vārdnīciņas (ĪLTV 1957; MLTV 1965), kas tikušas izmantotas vēl līdz pat gadsimta beigām, jo citu terminogrāfisku resursu nav bijis. Tajās atrodamajos šķirkļos “tautas daiļrade”, “biļinas”, “tautasdziesmas”, “mīts”, “paruna”, “tautas pasaka”, “sakāmvārds” u. c., protams, ir atrodama folkloristikā noderīga informācija, taču tā neatspoguļo folkloristikas terminu sistēmu latviešu valodā. Šīs vārdnīciņas latviešu leksikogrāfijā ir kā skaudrs atgādinājums, ka ne literātūrzinātnē, ne folkloristikā joprojām nav mūsdienīgas terminu vārdnīcas.

Daudzu folkloras jēdzienu izpratnē 21. gadsimta lasītājs atbildes meklē un atrod Janīnas Kursītes leksikogrāfiskajos izdevumos (piemēram, Kursīte 2002), kur tomēr sistēmisku terminoloģisko risinājumu nevar meklēt, bet plašu informatīvu, izzinošu materiālu klāstu un bagātīgu piemēru slāni gan.

Ilggadēja pieredze filoloģisko pētījumu veikšanā un vadīšanā rāda, ka par vienu no uzticamākajiem avotiem jēdzienu izpratnes veidošanā un terminu nozīmes skaidrošanā uzskatāma mācību literatūra. Situācijā, kad nav atbilstošas terminu vārdnīcas, mācību grāmatas u. c. mācību materiāli nodrošina jēdzieniskās sistēmas izpratni un terminoloģisko skaidrību.

Šādu pieeju balsta mūsdienu latviešu terminoloģijas speciālisti, uzsverot, ka par terminoloģijas resursu uzskatāms ikviens avots, kas ir noderīgs “nozārē lietotās terminoloģijas precīzai izpratnei” (Baltiņš 2008: 19). Lai gan Latvijas izglītības sistēmā nav paredzēts tāds mācību priekšmets kā folklorā, galvenie pamatjēdzieni tiek skatīti latviešu valodas un literatūras stundās (nenoliedzot, ka tas notiek arī citos priekšmetos, piemēram, mūzikā, vizuālajā mākslā, sociālajās zinībās, dabaszinībās, mājturībā).

Folkloras mācīšanās, studēšana un pētniecība izgaismo problēmu loku, kas saistīts ar folkloristikas piederību pie konkrētas zinātnes nozares. Zināms, ka laika gaitā tā ir mainījusies, atkarībā no pētnieciskās pieejas ir dominējusi gan filoloģiskā, gan vēsturiski ģeogrāfiskā, gan etnogrāfiskā skola. Kā atzīst “Nacionālā enciklopēdija” (NE), folkloristikas vieta mūsdienu zinātnes nozaru sistēmā ir strīdīga. Tā ieņem starpstāvokli starp humanitārajām un sociālajām zinātnēm, un “nav iespējams definēt robežas starp folkloristiku, etnoloģiju, antropoloģiju un kultūras studijām; šīs robežas vairāk nosaka zinātnes politikas apsvērumi un institucionālās stratēģijas nekā epistemoloģisko principu specifika” (Bula 2019). Pēc 2018. gada 23. janvāra Ministru kabineta noteikumiem (“Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm”) folkloristika tiek iedalīta šādi: zinātņu grupa – humanitārās un mākslas zinātnes; zinātņu nozare – mūzika, vizuālā māksla un arhitektūra; apakšnozares – latviešu folkloristika, salīdzināmā folkloristika, cittautu folkloristika (MK 2018).

Lai gan Rietumu pasaules pieredzes ietekmē ir veikta akcenta pārnese no filoloģiskās skolas, kur galvenais izpētes objekts ir teksta poētika (plašāk sk. Krogzeme-Mosgorda 2014), uz etnoloģijas skolu (sk. Bula 2019), latviešu kultūras pieredzē folkloristika (vismaz tās tekstuālā daļa) ir saistāma tieši ar šo filoloģisko pieeju un ciešo saikni ar valodu un literatūru. Tam ir vairāki iemesli. Pirmais no tiem ir jau ieskicēts, runājot par folkloras tēmu aptvērumu (tautasdziesmas, vēstītājfolklorā, brahioloģismi u. c.) literatūras mācību stundās. Otrs iemesls šādam skatījumam saistās ar vienota terminoloģiska resursa trūkumu, kas liek izvēlēties literatūras (arī kulturoloģijas) mācību līdzekļus, lai rastu noderīgu informāciju folkloristikas terminu skaidrības un izpratnes aspektā. Un kā trešais iemesls ir jāpiemin atsevišķas filoloģisko terminu grupas – piemēram, tādas kā stilistika (tropi, figūras, tēlainie izteiksmes līdzekļi u. c.), metrika (ritms, pēdas mēri, akcents, strofa u. c.), semantika (tēli, sižeti, motīvi, simboli, zīmes, formulas u. c.), žanristika (pasakas, teikas, anekdotes, nostāsti u. c.), kas bieži vien tiek iepazītas, apgūtas un praktiski nostiprinātas tieši ar folkloras tekstu palīdzību.

Visi šeit pieminētie folkloristikas specifiskie aspekti ļauj apgalvot, ka jebkura mācību literatūra ir uzskatāma par ļoti būtisku nozares terminoloģijas resursu, kas dod iespēju izsekot, kā laika ritumā mainījusies tā vai cita jēdziena izpratne un lietotā termina skaidrojums. Skatoties plašāk, tas ļauj ieraudzīt nozares attīstību tās pastāvīgumā un mainībā dažādu lingvistisku un ekstralingvistisku faktoru ietekmē.

Šī raksta pētnieciskās pieejas būtību raksturo vienas konkrētas mācību grāmatas aplūkojums saistībā ar autora personību, atsevišķu grāmatas elementu raksturojums un analīze laikmeta un nozares kontekstā, iezīmējot terminoloģisko meklējumu un risinājumu ceļus. Katra šādi atsegta lappuse palīdz veidot nozares terminoloģijas vēstures kopainu.

Luda Bērziņa pedagoga un zinātnieka darbības rezultāts – mācību grāmata

No visa plašā un ilggadējā Luda Bērziņa dzīvesstāsta šīs tēmas aprakstā akcentējami tikai daži fakti, kas palīdz iezīmēt kontekstu, jo plašāki apraksti lasāmi gan autora pašapcerēs (Bērziņš 1935b; 1965), gan laikabiedru atmiņās (“Zvaigžņu sega”, 1967), gan folkloristikas vēstures pētnieku darbos (Vīksna 2007: 11–40; 2014: 408–435 u. c.). Aiz muguras jau bija Irlavas, Tērbatas, Smiltenes, Jēkabpils, Limbažu gadi, arī Krievijā un Vācijā pavadītais laiks, kad 1922. gadā Bērziņš sāka strādāt Latvijas Universitātē, kur viņu kā mācībspēku bija “proponejis” Jānis Endzelīns, kas zinātnes lietās bija stipri kritisks (Draviņš 1967: 147). Bērziņam bija 52 gadi, kad viņš jau kā nobriedusi personība, kā pieredzējis pedagogs ar ļoti ilgstošu un noturīgu interesi par latviešu literatūru un folkloru ierodas Rīgā. Vienlaikus viņš vadīja Rīgas Skolotāju institūtu (1922–1934). Darbs izglītībā noritējis ne tikai ar profesionāliem panākumiem (1933. gadā – goda doktors, 1934. gadā – Izglītības departamenta direktors, 1935. gadā – profesors), bet arī ar studentu cieņu un mīlestību (kā to apliecinājis Kārlis Draviņš, Velta Rūķe-Draviņa u. c.; sk. “Zvaigžņu sega”, 1967).

Studenti viņu atceras kā pasauli redzējušu, rūdītu un gudru vīru brieduma gados ar milzīgu personības garīgo spēku, kam bijusi solīda, mierīgi nosvērta uzstāšanās, kas nekad nenokāvējies un nezaudējis paškontrolī, apvaldīts un korekts (Draviņš 1967). Ar folkloristiku cieši saistīti bijuši vairāki Bērziņa vadītie kursi un semināri, piemēram, “Ievads latviešu tautas dzējā”, “Tautasdziesmu metrika un stilistika”. Nevienas mācību grāmatas folklorā nav bijis, tāpēc klausītāju skaits katrā nodarbībā bijis milzīgi liels un katrs no viņiem sajutis, ka dainoloģija ir profesora īstā sirdslieta. V. Rūķe-Draviņa atceras: “Stāstot par tautasdziesmām, [Bērziņš] ir savās īstajās mājās. Te viņam nav nepieciešami nekādi sīki konspekti, visi piemēri – ir no senajiem tautasdziesmu krājumiem.”¹ (Rūķe-Draviņa 1967: 186)

Taču vēl pārākās par lekcijām bijušas semināru un prosemināru² nodarbības. Studenti atceras, ka smalkjūtīgā, saudzīgā, audzinošā uzmanība rosinājusi strādāt, pētīt, patstāvīgi spriest, apsvērt vienu vai otru uzskatu un teoriju, profesors vienmēr vedinājis pētīt tālāk un dziļāk. Viņš uzskatījis par absolūti nepieciešamu dot studentiem iespēju klausīties autentisku dziedājumu, tāpēc uz nodarbībām aicinājis dziedātājus no dažādiem Latvijas novadiem. Mazu ieskatu šajā procesā var gūt no viņa meitas Irēnes Bērziņas-Ēberšteines atmiņām: “Tētiņš importēja no laukiem uz Rīgu īstās, vecās dziedātājas. Atceros suitenieces viņu krāsainajos tērpos, kuras tēte iztaujāja mūsu mājā viņu dziesmu mākā. Es centos nodziedāto pierakstīt notīs. Pēc tam tētiņš veda dziedātājas demonstrēt universitātē. Es gāju līdz. Pēkšņi, auditorijas priekšā, vecās mātes apjuka un nekā vairs nezināja. Smējās un mīdījās. Labi, ka jau mājās biju iepazinusies ar attiecīgajām dziesmām. Nekas cits neatlika kā man iesākt. Biju maza, sīka augumā un man

1 Šeit un turpmāk visos citātos rakstībā ievērota mūsdienu ortogrāfija.

2 “Prosemināri bija zemākas pakāpes praktiskas nodarbības. Studentiem bija papriekšu jāpiedalās prosemināros, kur profesors viņus apmācīja un iedrošināja, kā uzstāties, un tikai tad varēja piedalīties īstajā seminārā.” (Draviņš 1967: 139)

nebija arī suiteņieču kuplo brunču, bet māmiņas, lai rastu drosmi, pieķērās manām svārku vilēm un tad pamazām sāka savu tipisko vilkto dziedāšanu. Arī tēte piedziedāja vai iedziedāja pa starpu, parasti ar rokām takti līdzī sirdams. Kad mūsu ansamblis bija labi iestrādājies, tad tikām aicināti pie paša Valsts prezidenta. Tai reizē bijām pie Zemgala.” (Bērziņa-Ēberšteine, Bērziņa-Keggi 1967: 112) Izvēlēties tos, kurus aicināt uz Rīgu, nav bijis grūti, jo Bērziņš intensīvi iesaistījās tautasdziesmu vākšanas ekspedīcijās visā Latvijā. Piemēram, dziedātāju vidū bijuši arī rucavnieki ar pašu Pīlēntēvu priekšgalā, un zināms, ka Rucavā Bērziņš viesojies vairākkārt (1894., 1923., 1935. gadā). Bijušie studenti šos “istos dainu svētkus” paturējuši ne-izdzēšamā atmiņā. Draviņš rakstījis: “Luda Bērziņa dainoloģijas kursus klausoties, man vedās domāt, ka blakus visizcilākajiem mūsu tautasdziesmu interpretiem – Krišjānim Baronam un Pēterim Šmitam – jāstāda arī mūsu profesors.” (Draviņš 1967: 159)

Nenoliedzami Bērziņa folkloristikas darbam universitātē stingru un zinātnisku pamatu palīdzēja veidot arī viņa ieguldītais darbs krājuma “Latvju dainas. Pamatzdziesmas” (1928–1932, sešos sējumos) sakārtošanā un izdošanā, ko Māra Vīksna nosaukusi par Bērziņa “pirmo kapitāldarbu”³.

Pēc šī nelielā ieskata Bērziņa profesora darbā ļoti pēctecīgs solis ir viņa grāmatas “Ievads latviešu tautas dzejā” (1940) izdošana. Dažviet pētnieciskajā literatūrā lasāmi izteikumi, ka šī grāmata jāuzskata par zinātnisku traktātu, par monogrāfiju, par iepriekš publicēto darbu izlasi vai apkopojumu u. tml. Autors neslēpj, ka grāmatā nonākušas iepriekš rakstītas vienības, ka tās nav bijis viegli sakausēt vienveidībā (Bērziņš 1940: 3). Turklāt, kad grāmata izdota, autoram bija jau 70 gadu, bet pirmie raksti folkloristikā publicēti 1892. gadā⁴, kad pats bijis vien 22 gadus vecs jauneklis.

Šajā rakstā autore vēlas nostiprināt pārliecību, ka “Ievads latviešu tautas dzejā” ir un paliek mācību grāmata. Pierādījumam kalpo vairāki argumenti. Pirmkārt, jāatgādina autora paša rakstītais grāmatas ievadā, kur viņš izsaka cerību, ka “darbs sasniegs savu mērķi, nebūdamas sausa skolas grāmata, bet patstāvīgu pārdomu un pētījumu rezultāts, kas arī lasītāju ierosina uz patstāvīgu spriešanu tautas dzejas lietās. Sevišķi tā domāju attiecībā uz topošajiem filologiem un latviešu valodas skolotājiem, folkloras un dzejas draugiem. Ceru, ka grāmata sniegs viņiem atbalstu kā mācoties, tā mācot, tāpat arī tautas dzejas baudīšanā un folkloras materiālu vākšanā.” (Bērziņš 1940: 3)

3 Vīksna par otro Bērziņa kapitāldarbu nosauc “Latviešu literatūras vēsturi” (1935–1937) sešos sējumos, bet par trešo – šī raksta pētījuma avotu “Ievads latviešu tautas dzejā” (1940) (Vīksna 2014: 408–435).

4 Ar parakstu “Pabērzis” laikrakstā “Baltijas Vēstnesis” turpinājumos (1892. gada novembrī un 1893. gada janvārī) publicēts raksts “Ko tagad zinām par latviešu tautas dziesmām”. Sk. Baltijas Vēstnesis, Nr. 269, 1892, 26. nov., 1. lpp.; Nr. 270, 1892, 27. nov., 1.–2. lpp.; Nr. 8, 1893, 12. janv., 1. lpp.; Nr. 23, 1893, 29. janv., 1.–2. lpp. Turklāt 19. gadsimta beigās publicēta Bērziņa rakstu sērija “Latviešu tautas dziesmu metrika” žurnālā “Austrums” par tautasdziesmu metrikas jēdzienu sistēmu un atbilstošās terminoloģijas lietojumu, sk. Austrums, Nr. 1, 1894, 91.–95. lpp.; Nr. 2, 1894, 196.–199. lpp.; Nr. 5, 1896, 371.–373. lpp.; Nr. 6, 1896, 450.–454. lpp.; Nr. 7, 1896, 528.–532. lpp.

Otrkārt, grāmatas titullapa liecina, ka tā izdota Latvijas Universitātes sērijā “Latvijas Universitātes mācību grāmatas” (Nr. 22). Līdz mūsdienām saglabājusies un filoloģijas studijās tiek lietota arī šajā sērijā izdotā Jura Plāža “Indoeiropiešu valodu salīdzināmā gramatika” (Nr. 5, 1938).

Treškārt, grāmatas saturā gan nav jautājumu un uzdevumu, kas rosinātu uz pašpārbaudi, bet ir ļoti bagātīgs ilustratīvais materiāls, kas praktiski caurvij teorētisko skaidrojumu. Izklāsta veids vedina domāt, ka autors cenšas visu izskaidrot un aprakstīt tā, lai lasītājs ne tikai uzzina, bet arī apgūst un iemācās. Par to liecina tādi teksta izveidē lietotie izteikumi kā “nedrīkstam noklusēt”, “te var būt darba diezgan”, “esmu mēģinājis”, “lasītājs būs iegaumējies”, “jāpatur vērā”, “nav ko brīnīties”, “atliek tikai pārbaudīt”, “bez vērības nevar atstāt” u. tml.

Šie un vēl citi raksturojumi ļauj apgalvot, ka “Ievads latviešu tautas dzejā” tomēr ir uzskatāma par mācību grāmatu, turklāt grāmatā nav nevienas nejaušas rindas – viss ir rūpīgi pārdomāts, vairākkārt izklāstīts un aprakstīts, tātad – šis mācību līdzeklis ir aprobēts. Viksna secinājusi: “Nevienā latviešu folkloristā nav tik organiski apvienojies praktiķis un teorētiķis.” (Viksna 2014: 412)

Grāmatai autors bija iecerējis arī 2. daļu “Tautas dziesmu poētika”, taču tā netika izdota⁵, jo Bērziņš 1944. gadā emigrēja uz Vāciju, vēlāk uz ASV, tādējādi viņš iekļuva tajā sarakstā, ko padomju gados dēvēja par “buržuāziskajiem darbiniekiem”. Neparasti, ka šī viņa mācību grāmatā netika iekļauta aizliegto grāmatu sarakstā, kā tas notika ar daudzām vērtīgām zinātniskajām, populārzinātniskajām un daiļliteratūras grāmatām. Līdz ar to turpinājās iespēja to izmantot arī padomju laika filoloģiskajās studijās, tikai tās pieejamība bija apgrūtināta, jo eksemplāru bija palicis visai maz. Taču šis mācību grāmatas ietekme uz turpmākajiem pētījumiem folkloristikā nav vairs īpaši jāpierāda, to apliecina gan Bērziņa audzēkņu (piemēram, Jāņa Bičola, Krišjāņa Anciša, Jāņa Rudziša, Vilmas Grebles, Elzas Vasariņas, Jāņa Oskara Freimaņa, Artura Ozola) darbības atspoguļojums publikācijās, gan arī padomju laika folkloristikas izdevumi, kuros bieži tika norādītas atsaucis uz šo aplūkojamo Bērziņa grāmatu (piemēram, Ozols 1961; Ozols 1968; Kokare, Darbiniece 1977).

Grāmatas nozīme terminoloģijas aspektā

Ludis Bērziņš šo mācību grāmatu veidojis, ievērojot zinātnisku un didaktisku pieeju, tāpēc jēdzieniskajai precizitātei pievērsta liela uzmanība. Kaut arī vēlākajos gados par atsevišķiem teorijas jautājumiem, lietotajiem terminiem, to piemērotību un skaidrojumu ir izteiktas arī kritiskas piezīmes (piemēram, Bičolis 1946: 272; Ozols 1961: 116; 211–212; 398; Kursīte 1996: 140), tie tomēr rāda zinātniskās domas virzību un attīstību.

5 Viksna norāda, ka par 2. daļu jeb “poētiku šaurākā nozīmē” uzskatāms izdevums “Greznas dziesmas”, jo “abas grāmatas ir cieši saistītas savā vēsturiskajā skatījumā un pamatīgumā” (Viksna 2014: 432).

Sniedzot nelielu kopskatu par grāmatu, jāuzsver, ka abas daļas – “Metrika” un “Stilistika” – atšķiras ne tikai aplūkoto tēmu ziņā, bet arī izklāsta veidā. Pirmā daļa, kas veltīta metrikas jautājumiem, ir vairāk tehniskas dabas ar stipru didaktikas ievirzi. Metrikas daļā ir aprakstīta rituma būtība un pazīmes, trohajs un jamba kā raksturīgākie pēdas mēri, akcents, strofa un tautasdziesmu metri, lāpāmais vokālis, elizija un hiāts, heteroze un refrēns. Autors iekļāvis arī sadaļu “Mērķis un metodiskā pieeja”, kurā skaidro, ka “metrika būs mācība, kas noskaidro, ar kādiem valodas līdzekļiem var radīt ritumu” (Bērziņš 1940: 44), vienlaikus norādot: “Gribēdami l. [latviešu] t. [tautas] dz-u [dziesmu] metriku celt ne no augšas, izejot no kādiem aizgūtiem jēdzieniem, bet no apakšas, pieredzes ceļā, induktīvi, mēs cenšamies ieklausīties, kā tauta eksekūtē šīs dziesmas.” (Bērziņš 1940: 45) Tieši “Metrikas” daļa tikusi uzskatīta par “spožāko daļu”, jo tai bijis “visvairāk priekšdarbu” (Bičolis 1946). Savukārt stilistikas daļā autors vairāk lāvis tautasdziesmu teksta valdzinājumam, suģestijai, atklājot tos mākslinieciski tēlainos izteiksmes līdzekļus, kas dod iespēju saklausīt vairāk, nekā pasaka vārdi. Aprakstīti dažādi atkartojumi (aliterācija, ķēde, divkārošojums, pakare, anafora, epifora, atskaņas), dažādi epitetu veidi, dažādi tropu veidi (paralēlisms, personifikācija, metafora, alegorija, perifrāze, salīdzinājums), un pēdējā nodaļā autors runā par citiem dažādiem jēdzieniem, kas palīdz saprast, kā tiek darbināta zemapziņa: prēgnance, zeugmats, elipse, onomatopoēze, anticipācija, rētorika, ironija, hiperbola, kāpinājums, hiasms, vārdu rotaļas u. c. Savu izvēli autors pamato šādi: “[...] suģestīvā dzejas iedarbība uz mūsu psihi nav prāta analīzei pieejama, bet dažus dzejas līdzekļus, kas šo iedarbību atbalsta, varam tomēr uzrādīt.” (Bērziņš 1940: 217) Bičolis norādījis, ka “Stilistikas” daļai nav bijis tik pamatīgu priekšdarbu kā “Metrikas” daļai, secinot, ka par metaforu un paralēlismu “varētu vēlēties vairāk” (Bičolis 1946: 272). Un tomēr jāsecina, ka grāmatā “Ievads latviešu tautas dzejā” atrodams plašs un visaptverošs stilistikas jautājumu izklāsts, kas nekur citur tā laika literatūrā vienkopus nav skatīts. Turklāt autors uzsvēris, ka, nosakot gleznainās izteiksmes veidus un paveidus, “robežas grūti novelkamas”, tādēļ aicina “neiekrist neauglīgā sholastikā” (Bērziņš 1940: 342).

Neparasti, ka grāmatai nav izmantotās literatūras saraksta jeb bibliogrāfijas, bet, kā norādījis autors, tas “nebija nepieciešams, jo vajadzīgo latviešu literatūru uzrāda” Artura Ozola 1938. gadā izdotā “Tautas dziesmu literatūras bibliogrāfija”, bet, “svešvalodu autorus citējot, līdz ar citātu ir uzrādīts attiecīgais avots” (Bērziņš 1940: 3–4). Tautasdziesmu piemēri ir vai nu no Krišjāņa Barona izdevuma (resp. “Latvju dainas”), vai autora paša pierakstīti. Šāda pieeja, kas raksturīga mācību grāmatām, nekādi nemazina šī izdevuma zinātniskumu.

To, kā notiek terminoloģisko jautājumu risinājums, vislabāk atspoguļo otrā jeb stilistikas daļa. Visplašāk aplūkota tropu grupa, piemēram, epiteta jēdzieniskā sistēma, par ko Bērziņš bija jau publicējis rakstu “Filologu biedrības rakstu” 6. izdevumā (Bērziņš 1926), 40 lappušu izklāstā, skaidrojot jēdzienu, aprakstot valodas līdzekļus, uzrādot raksturīgākos tautasdziesmu epitetu veidus (skaitļu, krāsu) un dodot arī filozofisku un psiholoģisku pamatojumu epitetu lietojuma izvēlei: “[...] epitets ir mantu klēts, no kuras dzejnieks ņem rotas lietas, ar tām personas un lietas pušķodams ne vien pēc to objektīvā nopelna, bet arī pēc savas labpatikas. Bet, ja epitets dod dzejniekam tādu iespēju, tad, epitetus izvēloties pēc savas dabas, viņš galu galā raksturo ne vien apdziedamos priekšmetus, bet it īpaši pats sevi, atsegdams savas simpātijas, antipātijas, novērošanas spējas etc. [...] epitets mums rāda dzejnieka paša pasauli.” (Bērziņš 1940: 300)

Un jāatzīst, ka pēc šī mācību līdzekļa tomēr nav viegli apgūt konkrētā jēdziena būtību un termina nozīmi īsumā, jo autors izvēlas piesaukt ļoti daudz piemēru, vest lasītāju pa celiņiem un taciņām, kurās pats pabijis, atbildes meklēdams, līdz ar to rosinot domāt līdzī, pašam spriest un izsecināt: “Kā par epitetu nevar runāt, ja sakars starp apzīmētāju un apzīmējamo vārdu ir pārāk ciešs, tāpat, no otras puses, epitetu velti meklēsim tais gadījumos, kur šis sakars ir pārāk vaļīgs. Vispārīm varēsim teikt, ka epiteta uzdevums ir ap kaulaino loģisko skeletu vīt dzejas un dzīvības zaļumu, saistot saktu pie iemīļota vai citu kādu iemeslu dēļ izceļama tēla un uzsverot šinī tēlā kādu īpatnību, kas gan stāv ar šo tēlu jo ciešāk sakarā, bet bez īpašas pasvītrotāšanas mums netiktu apjaušama.” (Bērziņš 1940: 263)

Jautājumā par tipoloģiju – kurā stilistikas jēdzienu sistēmā epitets ir iekļaujams – tropu vai figūru –, Bērziņš raksta, ka ne vienā, ne otrā: “[...] robeža starp figūru un tropu nav gluži asa, un epitets ir elements, kas ir rada abām šīm stila parādību grupām. Stila līdzekļi jau daudzkārt ir stipri subtilas dabas un vairāk nojaušami nekā asi formulējami.” (Bērziņš 1940: 264) Bērziņš uzskata, ka epitets ir aplūkojams atsevišķā dzejiskās izteiksmes kategorijā. Un jāatzīst, ka šāda pieeja latviešu valodas stilistikā vērojama joprojām, jo nav viennozīmīgi pieņemts epitetu uzskatīt par vienu no tropu veidiem (par tropu skaidrojumu stilistikā plašāk sk. Helviga 2019: 50–69).

Terminu lietojumam un izpratnei grāmatā piešķirta svarīga loma ikvienas nodaļas sākumā, piemēram, skaidrojot, kā atšķirt figūras no tropiem, Bērziņš raksta: “Lai nu tomēr varētu orientēties bieži satiekamajā stilistikas terminoloģijā, tad derēs vispirms izšķirt figūru un tropu tādā ziņā, ka figūra attiecas uz īpatnēju vārdu kārtību dzejas izteiksmē, kamēr tropš neattiecas uz valodas līdzekļiem kā tādiem, bet uz priekšstatiem, ko modina viena vai otra vārdu izvēle. Figūras daba tāpat guļ sintakses plāksnē, valodas tehnikā.” (Bērziņš 1940: 342)

Profesoram ar daudzu gadu pedagoģisko pieredzi izdodas terminu mācīšanu un jēdzienu skaidrošanu iesākt ar vispārīgu ievirzījumu, piemēram, metaforas izklāstu viņš iesāk ar tās sajušanu: “Tā visa valoda čum un mudž no metaforām. Un tomēr ar čumēšanu un mudžēšanu lietas stāvoklis nebūtu īsti pareizi raksturots, jo tas modinātu uzskatu par strauju dzīvību, kamēr patiesībā valoda, lai gan tā ar metaforām ir pārpildīta, īsti tomēr galu galā ir metaforu kapsēta. Tas izskaidrojas tādejādi, ka katra metafora, bieži lietāta, nobāl un nemaz vairs netiek kā metafora sajūta.” (Bērziņš 1940: 312) Un zīmīgi, viņš nostiprina termina “metafora” lietojumu šaurākā un plašākā nozīmē: šaurākā nozīmē – viens no tropu veidiem, plašākā – jebkura pārnestā nozīmē lietota vārdu kombinācija, tāpat – tropi. Arī šī tradīcija latviešu stilistikā joprojām ir uzturēta spēkā. Daudz uzmanības veltīts, lai aprakstītu paralēlismu, personifikāciju, metonīmiju, sinekdohu, alegoriju, perifrāzi, salīdzinājumu un vēl citas stila kategorijas, kuru definēšanai mūsdienās izmanto līdzīgus aprakstus un piemērus, kādus devis Bērziņš. Piemēram, termins “perifrāze” (resp. “perifraza”) minēts nozares literatūrā jau kopš Jura Kalniņa monogrāfijas “Latviešu rakstniecības teorija” (Kalniņš 1892: 48) un leksikogrāfiskajos izdevumos vēl senāk (piemēram, Dravnieks 1886: 198), tāpat Bērziņš nebija šī aizguvuma ieviesējs latviešu valodā, bet viņa dotais skaidrojums ir bijis tik spilgts, ka 20. gadsimta otrās puses un 21. gadsimta sākuma terminoloģijā joprojām tiek izmantots Bērziņa sniegtais tautasdziesmas piemērs par “vaska nesējiņu”, ar ko apzīmēta bite: “Kundziņš

man vasku prasa, / Kur bij man vasku ņemt? / Skrien, kundziņi, tu pa gaisu, / Kur skrien vaska nesējiņas.” (Bērziņš 1940: 348) Ar šo pašu piemēru perifrāze jeb “nojēgumu samaiņa” tiek aprakstīta arī Janīnas Kursītes “Dzejas vārdnīcā” (Kursīte 2002: 303), atsaucoties uz Valdemāra Ancīša skaidrojumu un piemēru (Ancītis 2000), kas ņemts no Bērziņa grāmatas: “Skaistu “nojēgumu samaiņas” piemēru no dainām min Ludis Bērziņš [...]: “[...] parasto vārdu nelietādami, liekam tai vietā citu vārdu vai vārdu grupu, kas, atbilstoši jēdzienu vārdā nenosaukdama, to tomēr tā raksturo, ka nav grūti to iedomāt.” (Ancītis 2000: 74; ar atsauci uz Bērziņš 1940: 348)

Līdzās daudzajām atziņām par tautasdziesmu stilistiku, bagātīgajam piemēru klāstam un metodiskajam jēdzienu skaidrojumam jārunā arī par Bērziņa novatorismu folkloristikas terminoloģijas jomā. Terminoloģiskās novitātes aspektā uzmanību piesaista tāds termins kā “zeugmats” jeb “jūgs”. Pēc plašā apraksta nav grūti saziņēt, ka runa ir par jēdzienu, ko mūsdienai stilistikā apzīmē ar terminu “zeigma”. Latviešu leksikogrāfijā (arī literatūrzinātnē un folkloristikā) tas ir pavisam reti skaidrots termins (plašāk sk. Helviga 2020: 311–324), toties informāciju par šo jēdzienu bagātīgi sniedz terminogrāfijas izdevumi angļu valodā (piemēram, Abrams 2012; Baldick 2008: 359). Iespējams, ka Bērziņš ir viens no pirmajiem (varbūt pats pirmais), kas šo jēdzienu skaidrojis un aprakstījis latviešu valodā, jo saskatījis šo stilistisko paņēmieni izmantotu tautasdziesmās: “Salna koda bērza lapas, / Tautas manu vainadziņu⁶.” (Bērziņš 1940: 373) Viņš salīdzina un rāda citu piemēru, kur šīs pašas domas izteiktas bez “jūga”, tātad “apdomīgāki”: “Bērziņš lapas darināja, / Es darīnu vainadziņu; / Salna koda bērza lapas, / Tautas ņēma vainadziņu.” (Bērziņš 1940: 373)

Bērziņš, apzinoties, ka latviešu valodā šis termins vēl nav pazīstams, centies to latviskot, piedāvājot vairākus variantus un rādot savu meklējumu ceļu: līdzās terminam “zeugma” tiek dots arī termins “zeugmats” un latviskāks ekvivalents “jūgs” (Bērziņš 1940: 372). Bērziņš skaidro, ka zeigma (resp. zeugma) ir tāds “gadījums, kur divi izteiksmes, būdamas līdzīgas dabas, vienā izteiksmē gan neapvienojas, bet vienu teikuma elementu attiecina uz abām izteiksmēm, kaut arī šis elements īsteni atbilst tikai vienai no abām”. Šis “divi izteiksmes ir viena otrai tuvu rada un ļaujas viegli saslēgties zem kopīga vispārinājuma”. Tā arī izskaidrojams zeugmas vārds – ‘piejūgta klāt’ (Bērziņš 1940: 372). Nav grūti saskatīt, ka tam pamatā ir grieķu valodas vārds *zeugma* ‘sasaiste’. Tomēr Bērziņš, stāstīdams par šīs izteiksmes nozīmi tautasdziesmu uztverē, visbiežāk izvēlas lietot vārdu “jūgs”, laikam jau tomēr vairoties no jauna svešvārda ieviešanas latviešu valodā. Tā viņš rīkojies, rakstot par šo tropu veidu arī agrāk – 1934. gada izdevumā “Ceļi” (Nr. 4) rakstā “Daži stila jautājumi latviešu tautas dzejā”: “Dzejā jūgam nozīme tāda, ka izteiksme te ir vientiesīga, naivi droša; jo pēc lielas gudrošanas tādas neprecīzus jūgus cilvēks gan nelietātu. Bet te izteiksme ir spontāna un šī iemesla dēļ arī klausītājam simpātiska.” (Bērziņš 1934: 48) Taču jāatzīst, ka šī folkloristikas pētniecības līnija, kurā termins varēja iedzīvoties un līdz ar to varēja pilnveidoties izpratne par to, diemžēl neturpinājās. Nākamie tautasdziesmu valodas pētnieki savos darbos šo terminu neizmanto un neaplūko arī pašu jēdzienu (piemēram, Ozols 1961).

6 Dažādi izcēlumi (pasvītrojumi un trekninājumi) citātos mani – A. H.

Kā vēl viena no būtiskākajām Bērziņa grāmatas “Ievads latviešu tautas dzejā” iezīmēm jāuzsver tās piederība pie literatūrzinātniskās pieejas folkloras izpētē. Tā lielā mērā ir laikmeta diktēta parādība, jo latviešu rakstniecības teorijas un vēstures izdevumos (gandrīz simts gadu ilgā laika posmā) folkloras vienmēr ir bijusi skatīta kā daiļliteratūras pamats un pirmsākums. Šai filoloģiskajā pieejā folkloras teksts tiek aplūkots tā mākslinieciskās poētikas aspektā. Baiba Krogzeme-Mosgorda, aprakstot šo pieeju, skaidro: “Galvenais izpētes objekts ir folkloras teksta poētika jeb mākslinieciskā uzbūve – saturs un forma (ritmika, valodas tēlainība, kompozīcija u. c.), kā arī žanriskās īpatnības. Pētījumos lietotas literatūrteorijas analītiskās metodes un terminoloģija gan “tīrā” veidā, gan saistītā ar folkloristikas, valodniecības, socioloģijas, psiholoģijas u. c. folkloras izpētē būtisko zinātņu nozaru metodiku.” (Krogzeme-Mosgorda 2014: 264) Līdz ar to šie pētījumi ciešāk nekā jebkuri citi (citā pieejā veidoti) saskaras un sasaucas ar filoloģijas zinātņu nozarēm un apakšnozarēm: literatūrzinātni, valodniecību, stilistiku. Lai arī Bērziņš grāmatas ievadā apgalvo, ka tautasdziesmām vislabāk “tuvoties no poētikas viedokļa”, tomēr tā nav tikai tīri filoloģiskā pieeja, tajā ir jāsaņem arī psiholoģiskā un filozofiskā aspekta klātbūtne. Tādējādi Bērziņš latviešu folkloristikā, no vienas puses, turas pie Johana Gotfrīda Herdera (*Johann Gottfried Herder*, 1744–1803) idejām par folkloru kā tautas gara un rakstura atklājēju, bet, no otras puses, ienes arī tās pārmaiņas, kas Rietumu pētnieku (piemēram, Oto Bekela (*Otto Böckel*, 1859–1923), Džona Meiera (*John Meier*, 1864–1953) u. c.) ietekmē bija ieskanējušās 20. gadsimta sākumā (plašāk sk. LFSP 2014), kaut gan Bērziņš arī mūsdienu folkloristikas pētnieku skatījumā pārstāv “klasisko pieeju tautasdziesmu literārajā analizē” (Krogzeme-Mosgorda 2014: 273). Nenoliedzami, ka Bērziņa aktīvā darbība arī literatūrzinātnē veidojusi situāciju, kurā varēja tapt mācību grāmata folkloristikā, kas cieši sasaucas ar literatūras un kultūras teoriju, metodoloģiju un terminoloģiju.

Vairāk uzmanības un citēšanas izraisījusi grāmatas 1. daļa “Metrika”, kurā autors izveido “vienotu konceptuālu sistēmu, kas kļūst par pamatu gan tālākām studijām līdzīgā virzienā, gan jauniem meklējumiem tautasdziesmu formas izpētē” (Bērziņš 1940: 274), un jāpiebilst – arī terminoloģijas nostiprināšanā. Metrikas jautājumi Bērziņam bijuši īpaši uzmanības lokā, ne velti viņam jau kopš Tērbatas laikiem nākusi līdzī iesauka Pantmērs, jo tautasdziesmu ritmiku viņš mācījis studentiem pat pastaigu laikā. Metrikas daļa saturiski izsaukusi arī iebildumus un apšaubījumus, bet terminoloģiski tajā nostiprinās literatūrzinātnē lietotie termini, autoram labi apzinoties, ka folkloristikā tie piepildāmi ar citu saturu: “Šos metrus, ievērojot, ka tie stipri analogi zināmiem senajiem metriem, dēvēsim pirmo par trohajiem, otru par daktiliem, ar ko tomēr nebūs teikts, ka l. [latviešu] t. [tautas] dzejā ir meklējamas visas tās īpašības, kas ļauj konstatēt šā nosaukuma senajos metros, it īpaši vienas garās zilbes maiņa ar vienu resp. divi īsām zilbēm. Mums trohaji un daktili ir pagaidām tikai darba vienkāršošanas dēļ pieņemts tehnisks termins, ko vēl nāksies pildīt ar noteiktu saturu.” (Bērziņš 1940: 50) Šāda pieeja terminoloģijā – izvēlēties no jau esošajiem terminiem atbilstošāko, piemērotāko un lūkot, vai tas atbilst visām ietveramajām pazīmēm, – mūsdienu skatījumā vērtējama kā novatoriska, meklējumu ceļā pieļaujot gan veiksmīgākus, gan mazāk veiksmīgus risinājumus. Piemēram, jēdziena “akcents” izteikšanai un aprakstīšanai autors lieto terminus “muzikālais akcents”, “gramatiskais akcents”, “loģiskais akcents”, “galvenais akcents”, “palīgakcents”, “brīvais akcents”, “modernais akcents”, “jaunlaiku akcents”, “afektētais akcents”, “emfatiskais akcents”, “leišu akcents”, no kuriem lielākā daļa ir jau terminoloģijā lietoti, bet ir arī jauni

meklējumi, lai precīzāk raksturotu un nosauktu konkrēto jēdzienu. Jāatzīst, ka vairāki no Bērziņa lietotajiem terminiem tā arī nav iegājušies, piemēram, “četrindiniece” (Bērziņš 1940: 81), “hipotakse” (Bērziņš 1940: 351–352), “plašvārds” (Bērziņš 1940: 354–365), “cēlvārds” jeb “daļvārds” (Bērziņš 1940: 368–370). Nereti autors dalās ar lasītāju savās pārdomās – “varētu to nosaukt”, “šis jēdziens ir pārāk negaišs [neskaidrs]”, “jautājums ir nopietni diskutējams” u. tml. Tādējādi autors vedina lasītāju domāt līdzī un kļūt par piemērotākā nosaukuma līdzradītāju. Un tā arī notiek, jo metrikas daļa ir ierosinājusi vairākus citus pētījumus, kuros ir reflektēts gan par satūra jautājumiem, gan par izmantoto terminoloģiju (sk. Bičolis 1942: 380–392; Graubiņš 1942: 839–846; Ancītis 1944: 440–447; Rudzītis 1954; 1960: 122–132).

Bērziņa grāmata “Ievads latviešu tautas dzejā” latviešu kultūrā, filoloģijā un folkloristikā palikusi kā mēraukla, pēc kuras salīdzināt turpmākos pētījumus un izpratni par pamatjēdzieniem dainoloģijā. Šādi un līdzīgi izteikumi folkloristikas pētījumos ir sastopami bieži: “Kā teorētiski sevišķi jāizceļ prof. L. Bērziņš [...], kas savā 50 gadus ilgajā darbībā [...] būtībā nav grozījies uzskatus” (Vilks [Švābe] 1944: 53); “Jau latviešu tautasdziesmu literārā stila pētnieks prof. L. Bērziņš atzīmējis, ka “gleznaino izteiksmi pārāk sīki rubricējot, mēs iekrītam neauglīgā sholastikā, jo robežas te grūti novelkamas..”” (Ozols 1961: 72); “L. Bērziņš šādu izteiksmi nosaucis par simbolisko paralēlismu, tādējādi vienā terminā atklājot satūra un izteiksmes īpatnības” (Kokare, Darbiniece 1977: 207); “L. Bērziņš analizējis simboliskā, sinonīmā un sintaktiskā paralēlisma piemērus un norādījis, ka šo veidu popularitāte tautasdziesmā nav vienāda.” (Kokare, Darbiniece 1977: 194) Savukārt atjaunotās valsts neatkarības gados Bērziņa darbība folkloristikā ir novērtēta augstāk nekā citās kultūras un zinātnes jomās, jo viņš “pilnībā piedalījās visās iespējamās šīs zinātnes sfērās – teicis, vācis, krājis, apkopojis, publicējis, pētījis, popularizējis, mācījis. Nevienā latviešu folkloristā nav tik organiski apvienojies praktiķis un teorētiķis” (Vīksna 2014: 412).

Nobeiguma secinājumi

Pirms 80 gadiem izdotā Luda Bērziņa grāmata “Ievads latviešu tautas dzejā. Metrika un stilistika”, kas veidota kā mācību grāmata universitātes studentiem un citiem dainoloģijas pētniekiem, ir uzskatāma par vienu no būtiskākajiem 20. gadsimta pirmās puses izdevumiem latviešu folkloristikā, kam nenoliedzami liela vērtība ir arī kā nozares terminu resursam. Apkopojot daudzgu desmitu pieredzi pētniecības un pedagoģijas darbā, autoram ir izdevies uzrakstīt pieredzē balstītu, aprobežotu mācību grāmatu, kas palīdzējusi veidot izpratni par folkloristikas jēdzienu sistēmu un lietoto terminu nozīmi vairākām paaudzēm. Atsauces uz grāmatā aprakstīto jēdzienu izpratni un izvēlēto terminu lietojumu atrodamas dažādu gadu (arī padomju perioda un atjaunotās neatkarības laika) folkloristikas darbos, bet kā terminoloģijas resurss tā līdz šim nav tikusi aplūkota.

Grāmatu “Ievads latviešu tautas dzejā” kā tautasdziesmu izpētes jeb dainoloģijas terminoloģijas resursu var raksturot vairākos aspektos: pirmkārt, autors, izvēloties lietot kādus filoloģijā

jau pazīstamus terminus, cenšas tos papildīt ar praktiskajā pētniecībā balstītu saturu, nebaidoties nonākt pretrunīgumā; otrkārt, atsevišķu jēdzienisko sistēmu raksturošanai veltīts ļoti plašs apraksts, kas atklāj meklējumu un atradumu ceļus pēc iespējas precīzākai būtiskāko iezīmju raksturošanai; treškārt, autors cenšas latviešu valodā ieviest un nostiprināt jaunus terminus, kas ir mazāk zināmi vai nav lietoti nemaz, tādējādi paplašinot terminoloģiju un pievēršot uzmanību vēl neapraktītām dainoloģijas parādībām; ceturtkārt, pārstāvot filoloģisko pieeju folkloras pētniecībā, autors to papildina ar psiholoģisko un filozofisko aspektu, tādējādi ienesot tā laika latviešu folkloristikā Rietumu pieredzes vēsmas; piektkārt, autors nevis reproducē jau gatavu terminu sistēmu, bet dalās ar savu lasītāju šaubu un meklējumu ceļā, izvēloties piemērotāko nosaukumu katra konkrētā jēdziena apzīmēšanai. Šis un vēl citas terminoloģiskā risinājuma iezīmes ne tikai raksturo konkrētā laika un nozares terminoloģijas veidošanās vēsturi, bet var noderēt arī mūsdienu terminrades procesā.

- Abrams, M. H. (2012). *A Glossary of Literary terms*. Abrams, M. H. (ed.). Available: <https://literary-terms.net> [sk. 20.08.2019.].
- Ancītis, Krišjānis (1944). Tautasdziesmu daktili. *Latvju Mēnešraksts*, Nr. 6, 440.–447. lpp.
- Ancītis, Valdemārs (2000). “Nojēgumu samaiņa” valodā un dzejā. *Senču kalendārs 2001. un turpmākajiem gadiem*. Desmitais gadagājums. Saldus: Signe, 74.–76. lpp.
- Baldick, Chris (2008). *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
- Baltiņš, Māris (2008). Iespiesto terminoloģisko resursu veidi un to salīdzinošs raksturojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, Nr. 12(2). Liepāja: LiePA, 17.–28. lpp.
- Bērziņa-Ēberšteine, Irēne, Bērziņa-Keggi, Ruta (1967). *Mūsu tēti. Zvaigžņu sega*: rakstu krājums L. Bērziņa piemiņai. Dravnieks, A. (red.). [Bruklina]: Grāmatu draugs, 104.–133. lpp.
- Bērziņš, Ludis (1926). Epitets latviešu tautas dziesmās. *Filologu biedrības raksti*, Nr. 6, 123.–140. lpp.
- Bērziņš, Ludis (1934). Daži stila jautājumi latviešu tautas dzejā. *Ceļi*: rakstu krājums, Nr. 4. Rīga: Grāmatrūpnieks, 39.–50. lpp.
- Bērziņš, Ludis (1935a). *Latviešu literatūras vēsture*. 6 sējumos. Bērziņš, L. (virsred.), Egle, K., Kārklīšs, K., Mauriņa, Z. (red.). 1. sēj. Rīga: Literatūra.
- Bērziņš, Ludis (1935b). *Mūža rīts un darba diena*: atmiņu grāmata. Rīga: A. Gulbis.
- Bērziņš, Ludis (1940). *Ievads latviešu tautas dzejā*. 1. daļa. Metrika un stilistika. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Bērziņš, Ludis (1965). Mana dzīve. *Pašportreti*: autori stāsta par sevi. Zeltiņš, T. (sakārt. un red.). [Bruklina]: Grāmatu draugs, 32.–42. lpp.
- Bičolis, Jānis (1942). Folkloristikas kapitāldarbs. *Latvju Mēnešraksts*, Nr. 4, 380.–382. lpp.
- Bičolis, Jānis (1946). Dzejnieks un zinātnieks L. Bērziņš. *Ceļš: gara dzīves mēnešraksts*, Nr. 6, 270.–277. lpp.
- Bula, Dace (2019). Folkloristika. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/3318-folkloristika> [sk. 20.12.2019.].
- Draviņš, Kārlis (1967). Profesors Ludis Bērziņš Latvijas Universitātē. Bijušā skolnieka un mācekļa atmiņas. *Zvaigžņu sega*: rakstu krājums L. Bērziņa piemiņai. Dravnieks, A. (red.). [Bruklina]: Grāmatu draugs, 135.–184. lpp.
- Dravnieks, Jēkabs (1886). *Svešu vārdu grāmata. Grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*. Jelgava: H. Alunāna apgāds.
- Graubiņš, Jēkabs (1942). Daktils, kas nieiekļaujas trīsdalīgumā. *Latvju Mēnešraksts*, Nr. 9, 839.–846. lpp.
- Helviga, Anita (2019). Tropu skaidrojums latviešu stilistikā, leksikogrāfijā, literatūrzinātnē. *Lingvistika Lettica*, Nr. 27. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 50.–69. lpp.
- Helviga, Anita (2020). Zeigma – viens no mazāk zināmajiem tropu veidiem: nosaukums, skaidrojums, piemēri. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*: rakstu krājums, Nr. 25. Liepāja: LiePA, 311.–324. lpp. Pieejams: <https://doi.org/10.37384/APLKP.2020.25>.
- ĪLTV (1957). Timofejevs, Leonīds, Vengrovs, Natans. *Isā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*. Osmanis, J. (tulks.). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kalniņš, Juris (1892). *Latviešu rakstniecības teorija*. Jelgava: J. Draviņš-Dravnieka apgādiņā.
- Kokare, Elza, Darbiniece, Jadviga (1977). *Latviešu folklorā: žanri, stils*. Kokare, E., Darbiniece, J. (atb. red.). Rīga: Zinātne.
- Krogzeme-Mosgorda, Baiba (2014). Literatūrzinātniskā pieeja folkloras izpētē: folkloras tekstu poētika. *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Bula, D. (sast. un zin. red.). LU LFMI, LFK. Rīga: Zinātne, 264.–301. lpp.
- Kursīte, Janīna (1996). Tautasdziesmu poētikas īpatnības. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 139.–170. lpp.
- Kursīte, Janīna (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- LFSP (2014). *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Bula, D. (sast. un zin. red.). LU LFMI, LFK. Rīga: Zinātne.
- LME (1967). *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 1. sēj. Rīga: Zinātne.
- LPE (1982). *Latvijas padomju enciklopēdija*. 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
- MK (2018). 2018. gada 23. janvāra Ministru kabineta noteikumi Nr. 49 “Noteikumi par Latvijas zinātnes nozārēm un apakšnozārēm”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/296661-noteikumi-par-latvijas-zinatnes-nozarem-un-apakšnozarem> [sk. 29.09.2019.].

- MLTV (1965). Timofejevs, Leonīds, Vengrovs, Natans. *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca*. Otrais, izlabotais un papildinātais izd. Osmanis, J. (tulc. un papild.). Rīga: Liesma.
- Ozols, Arturs (1961). *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Ozols, Arturs (1968). *Raksti folkloristikā*. Rīga: Zinātne.
- Rudzītis, Jānis (1954). Tautas dziesmu metrika. *Latviešu tautasdziesmas*. Kopenhāgena: Imanta.
- Rudzītis, Jānis (1960). Asimetriskās strofas latviešu trohaju dziesmās. *In Honorem Ēndzelīni*. Hauzenberga-Šturma, E. (red.). Čikāga, 122.–132. lpp.
- Rūķe-Draviņa, Velta (1967). Alma Mater klausītavās 1934.–1939. *Zvaigžņu sega*: rakstu krājums L. Bērziņa piemiņai. Dravnieks, A. (red.). [Bruklina]: Grāmatu draugs, 185.–197. lpp.
- TK (1949a). Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli (1949. g. 7. janv.–1949. g. 16. dec.). *Latvijas PSR ZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 10. l.
- TK (1949b). Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas prezidija protokoli (1949. g. 14. janv.–1949. g. 16. dec.). *Latvijas PSR ZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 11. l.
- TK (1950a). Bibliotēku zinātnes un folkloristikas terminu projekti. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 8. bijetens. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 3.
- TK (1950b). Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisija. ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas protokoli (1950. g. 27. janv.–1950. g. 22. dec.). *Latvijas PSR ZA arhīvs*, 1. f., 14. apr., 13. l., 29.–38. lp.
- Vilks, A. [Arveds Švābe] (1944). Daži dainoloģijas jautājumi. *Latvju Mēnešraksts*, Nr. 1, 53. lpp.
- Viksna, Māra (2007). *Ludis Bērziņš latviešu folkloristikā un tautas piemiņā. Ievads grāmatai Ludis Bērziņš "Greznas dziesmas"*. LU LFMI, LFK. Rīga: Zinātne, 11.–40. lpp.
- Viksna, Māra (2014). Ludis Bērziņš. *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Bula, D. (sast. un zin. red.). LU LFMI LFK. Rīga: Zinātne, 408.–435. lpp.
- Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca (1922). *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*: Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas sakopojumā. Izglītības ministrijas izdevums. Rīga: A. Gulbis.
- Zinātņu terminu krājums (1937). *Zinātņu terminu krājums*. Loja, J. (red.). ZPRS Latvju centrālās terminu komisijas izdevums. Maskava: Prometejs.
- Zvaigžņu sega (1967). *Zvaigžņu sega*: rakstu krājums L. Bērziņa piemiņai. Dravnieks, A. (red.). red. [Bruklina]: Grāmatu draugs.

The Textbook as an Important Terminology Resource: “Ievads latviešu tautas dzejā” by Ludis Bērziņš

Anita Helviga

Keywords: Ludis Bērziņš, textbook, folklore studies, dainology, resource of terminology

The personality of Ludis Bērziņš (1870–1965) in Latvian culture has been characterised using such words as poet, theologian, pedagogue, and even scientist. The initiative for this study is based on Bērziņš’ pedagogical work and research, which resulted in a textbook being an important resource of terminology for Latvian folklore studies. The study is dedicated to the 150-year remembrance of Bērziņš and the 80th anniversary since the publication of his monograph on the metrics and stylistics of folk songs *Ievads latviešu tautas dzejā* (Introduction to Latvian Folk Poetry, 1940).

The article aims to characterise Bērziņš’ book as an important terminology resource for folklore studies by undertaking the following tasks: mapping out the terminological situation of the era and the field, highlighting the power of the author’s research and pedagogical work experience, underpinning the nature of the book while also analysing it as a textbook, highlighting the main features of the book and describing the author’s quest in terms of terminological solutions.

Dainas kā Lejaskurzemes izlokšņu fonētikas un morfoloģijas parādību izpētes avots

Liene Markus–Narvila

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā
“Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

Jau izsenis tiek norādīts uz izlokšņu nivelēšanos, piem., Kārlis Mīlenbahs jau 20. gs. sākumā minējis, ka “mūsu laikos savienojušies pret izlokšņem trīs vareni ienaidnieki, kas plucina jo dienas, jo vairāk izlokšņu kuplumu un grasās viņu raibumu vietā jo dienas, jo vairāk izlokšņu vienādību ieviest. Šie trīs lielie izlokšņu naidnieki ir skolas, grāmatas un māju iepirkšana” (Mīlenbahs [1900] 2009: 329). Līdzīgu domu par izlokšņu nivelēšanos 20. gs. vidū paudis Jānis Endzelīns, runājot par latviešu valodu Vidzemē: “Kā citur, tā arī Latvijā rakstu valoda skauž izlokšnes un pa daļai jau tās izskaudusi. Ir jau daudz apgabalu, kur tagad grūti atrast personu, kas vēl runā tīru izlokšni.” (Endzelīns 1954: 125) Tāpēc ir svarīgi minēt, cik nozīmīga ir izlokšņu vākšana, saglabāšana un kopšana, uz to jau 20. gadsimta sākumā norādījis Kārlis Mīlenbahs: “Beigās, ilgi pa velti izmeklējušies, redzējām kādās ceļmalā atronamās mājās aiz vecuma salīkušu sieviņu. [...] Bet, tikko piegājām viņai klāt un uzsākām ar viņu valodas, tūlīn pārliecinājāmies, ka esam savās priecīgajās cerībās vīlušies, jo vecenīte bija valodā ļoti atturīga; tomēr no viņas maz runātiem vārdiem varējām noskārst, ka mūsu priekšā stāv ista gramzdeniece; tāpēc lūkojām sirmgalvi visvisādi uz runāšanu pamudināt; [...] Vienmēr viņa mums atkārtoja savu padomu, lai mēs ietum pie vīriešiem, jo tie esot gudrāki; viņa nekā nezīnot. [...] Vecenīte nerunāja ar mums stāstāmos, bet izsaucamos teikumos: “Apsažēlojat! Liekat mani mierā! Tavus erimus (= ērmus)! Vai tad no jumis nemaz nevar atkapāties?” [...] Bet, kad, nelūkojoties uz visiem mūsu pūliņiem, no mūsu valodas avota tikai atskanēja izsaucieni, mūsu sirdis sašļuka un mums neviļus uzbāzās jautājums, vai pareizi darām, cilvēku pret gribu piespiest ar mums sarunāties. [...] bet tūdaļ pacēlās otra balss, skaļi pārliecinādama, ka mēs neko ļaunu nedarām, [...] jo ikviena cilvēka pienākums citiem vajadzības brīdī palīdzēt..” (Mīlenbahs [1902] 2011: 79) Šie jautājumi aktuāli arī mūsdienās un sasauca arī ar kādas rucavnieces teikto, runājot par izlokšņu kopšanas un saglabāšanas darbu: *tuo* [dialektus, izlokšni – L. M.-N.] *vis:u laiku nīdēja. vel pat tagat ir citiem cilvēkiem attieksme pret tuo, kā es runāju.* [Viņi jautā] *vai tu ieduomājies tāpat kā Latgalē, tu taisīsi grāmatu, va kuo? bet te jau nav runa par tuo, bet [...], lai atcerētos, lai savas saknes saturētu* (Dz. S. 1947).

Kā norādījusi Brigita Bušmane, “tautasdziesmu (folkloras) valoda un izlokšne resp. dialekts ir divas dažādas valodas apakšsistēmas, kas saistītas kā laikā, tā telpā. Citiem vārdiem – tautasdziesmās, kas novada iedzīvotāju atmiņā saglabājušās un mutvārdu formā pārgājušas no paaudzes uz paaudzi, ir atrodamas dažādu laikmetu un sociālo grupējumu veidotas iezīmes ne tikai saturā, bet arī valodā.” (Bušmane 1989b: 20) Tieši tāpēc ir svarīgi apzināt nozīmīgākos izlokšņu apgaves avotus, kas būtu nodēriģi izlokšņu raksturīgāko parādību iepazīšanā un saglabāšanā.

Viens no šādiem avotiem ir latviešu dainas, kurās arī akcentēts, ka latvieši nerunā vienādi, dažādos novados valoda ir atšķirīga: “Viena zeme, vieni ļaudis, / Nav vienada valodiņa; / Ik pēc zemes gabaliņa / Griež savadu valodiņu”¹ (Vecpils, LD 21129-2).

Lai gan nav viennozīmīgas nostājas attiecībā uz folkloras valodas un izlokšņu attieksmēm, to mijiedarbi un par folkloras valodu kā dialektoloģijas pētījumu avotu (par to plašāk sk. Bušmane 1989b: 20–21), jau pirmie latviešu valodas pētnieki, piem., Adalberts Becenbergs (*Adalbert Bezzenberger*; 1851–1922), Jānis Endzelīns (1873–1961), Anna Ābele (1881–1975), lielu uzmanību pievēršuši tieši folkloras materiāliem – īpaši dainām –, pamatojot kādai izlokšnei raksturīgās īpatnības.

Arī Arturs Ozols (1912–1964), pētot izlokšņu īpatnības dainu valodā, secinājis, ka “folkloras valoda parasti nestāv pāri atsevišķiem dialektiem, kā tas mēdz būt ar apzināti normēto literāro resp. rakstu valodu [...]. [Folkloras valoda ir] dialektāli specificēta literāra valoda, t. i., kā atlasīta, izkopta valodas forma uz dažādu dialektu pamatiem.” (Ozols 1961: 7–8) Protams, kaut vai ņemot vērā dainu ritma specifiku, ir saprotams, ka tajās nebūs un nevar būt atspoguļotas visas izlokšnei raksturīgās īpatnības, taču, par spīti Endzelīna apgalvojumam, ka “vismazāk, kā redzams, Latvju dainas valodnieks var izmantot skaņu mācībai un dialektu pētīšanai” (Endzelīns [1904] 1971: 674), tomēr raksturīgāko izlokšņu īpatnību atspoguļojums dainās ir novērojams (par to arī Bušmane 1989a: 241).

Raksta pamatmateriāls ir Krišjāņa Barona Dainu skapja elektroniskajā versijā (*www.dainuskapis.lv*) sastopamās Lejaskurzemes un tuvāko (sk. 1. att.) kaimiņpagastu (Aizvīķu, Bārtas, Bunkas, Dunikas, Gaviezes, Gramzdas, Grobiņas (Tosmares), Kalētu, Krotas, Nīcas, Paplakas, Pērkones, Priekules, Purmsātu, Rucavas, Vīrgas) pamatdainas – vairāk nekā 2000 dainu, pierakstītas dažādos laika posmos. Te saglabājušās dažādas Lejaskurzemes izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības, kas konstatētas arī vēlāku laiku Lejaskurzemes izlokšņu pierakstos.

Raksta mērķis, izmantojot latviešu tautas dainas no Krišjāņa Barona Dainu skapja elektroniskās versijas, izsekot Lejaskurzemes izlokšņu gramatiskajām (fonētiskajām, morfoloģiskajām) parādībām, atklājot to noturību.

Kā, aprakstot Nīcas izlokšni, minējusi Bušmane, izlokšnes īpatnību konstatēšana ir atkarīga no vairākiem nosacījumiem (Bušmane 1989b: 26–26):

1. jābalstās uz plašiem dažāda senuma tautasdziesmu pierakstiem attiecīgajā novadā, kā arī uz izlokšnes materiāliem;
2. tautasdziesmu valoda ir izmantojama pēc kritiska novērtējuma un konfrontācijas ar attiecīgās izlokšnes dotumiem;
3. tautasdziesmu materiālu kvalitāte ir atkarīga no tautasdziesmu pierakstītāja sagatavotības šim darbam un prasmes lietpratīgi, mērķtiecīgi rosināt teicēju;

1 Te un turpmāk rakstā dainu piemēros izmantots Dainu skapja oriģinālais pieraksts un materiālos sniegtais dainas numurs un vietas norāde, kura norādīta aiz konkrētās dainas piemēra.

1. att. Rakstā analizētās
Lejaskurzemes izloksnes.

4. tautasdziesmu teicējiem obligāti jābūt personām, kuras attiecīgajā novadā dzimušas, augušas un kuru vecāki un vecvecāki ir dzimti turieniēši (jāpiebilst, ka 21. gs. ir gandrīz neiespējami atrast šādus izloksnes informantus – L. M.-N.);
5. tautasdziesmu valodas dialektālo iezīmju izpētei, ja iespējams, vēlams izmantot manuskriptus, nevis publicējumus, jo tajos pamanītas dažāda veida neattaisnojamas atkāpes no oriģināla;
6. pozitīvi vērtējams tautasdziesmu dzīvīgums apvidū, proti – jo bagātākas ir tautasdziesmu dziedāšanas tradīcijas, jo bagātāks un drošāks ir tautasdziesmu valodas materiāls;
7. liela nozīme izloksnes īpatnību izpētē kā sinhroniskā, tā diahroniskā skatījumā ir dažāda senuma tautasdziesmu variantiem.

Lasot dainas, ikviens ir pamanījis kādas formas vai vārdus, kas ir atšķirīgi no mūsdienās lietotajiem. Lejaskurzemes izloksnes fonētiskās un morfoloģiskās īpatnības izpaužas vairāku vārdšķiru vārdiem, bet visraksturīgāk tas novērojams substantīviem, vārdiem, pronomeniem.

Tā, piem., gan dažādas Lejaskurzemes izlokšnes fonētiskās, gan morfoloģiskās īpatnības konstatētas: 1) dainu materiālā – Endzelīns jau 20. gs. 20. gados (sk. Endzelīn 1922) uzmanību pievērsa izlokšņu īpatnībām, izlokšņu piemērus balstot tieši dainu valodā, aplūkojot tādas Lejaskurzemes izlokšnes kā Bārta, Grobiņa, Kalēti, Nīca, Priekule, Rucava u. c.; 2) vēlāku laiku izlokšņu pierakstos – Annas Ābeles aprakstos “Par Rucavas izlokšni” (1927), “Rucavas izlokšne” (1928), “Gramzda draudzes izlokšne” (1929), Emmas Valteres aprakstā “Pērkones izlokšne” (1938), kas arī lielā mērā balstās gan dainās, gan dzīvajā tautas valodā; 3) 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā veiktajos izlokšņu tekstu pierakstos, kas ļauj salīdzināt pazīmes un izsekot to dinamikai.

Papildus tam izmantojami arī “Latviešu dialektu atlanta” (tālāk tekstā – LVDA) vākšanas programmas materiāli (tālāk tekstā – LVDA mat.), kur aprakstīta visu Lejaskurzemes izlokšņu nozīmīgāko fonētisko un morfoloģisko parādību kopa, kā arī sniegts visai plašs tekstu pieraksts, un monogrāfijas un dažādi zinātniski raksti par Lejaskurzemes izlokšnēm, piem., Endzelīna pētījumi, Bušmanes monogrāfija “Nīcas izlokšne”, arī “Latviešu valodas dialektu atlanta. Fonētikas” (tālāk tekstā – LVDAF) daļa u. c.

Materiāla analīzei un secinājumu veikšanai atlasīto materiālu ir būtiski sagrupēt pēc lingvistiskajām pazīmēm: fonētiskās (pazīmes, kas attiecas uz skaņu sistēmu) vai morfoloģiskās (pazīmes, kas attiecas uz formveidi, vārddarināšanu u. tml.) īpatnības.

Raksturīgākās izlokšnes iezīmes dainu fonētikā

Dainās var pamanīt vairākas raksturīgas īpatnības fonētikā. Lai gan jāatceras, ka daudzas pazīmes var būt ritma noteiktas, tomēr ir pazīmes, kuras lietotas neatkarīgi no ritma, tās tad arī ir galvenais analīzes avots.

Viena no raksturīgākajām Lejaskurzemes dainu fonētiskajām pazīmēm ir līdzskaņa r mīkstinājums sekojoša līdzskaņa *j* ietekmē, kā arī velāru patskaņu priekšā tādos vārdos kā, piem., *garš, kuŗš*. Lai gan reģistrēts nekonsekventi, tas piemītīgs visām pētāmā areāla izlokšnēm. To sastop Gaviezē (“*Auŗu², auŗu*, nosasaucu, / No brāliša iziedama” [...] LD 26193-0), Gramzdā ([...] “Mīļa Māŗa balta nāca, / Dzird sērdieni saderetu” [...] LD 4976-6), Krotē un Bunkā (“Dzied’, meitiņa, nevelc *garī* / Novadiņa maliņā” [...] LD 460-1) u. c. Lejaskurzēm – Bārtas, Grobiņas, Nīcas (par to arī Bušmane 1989a: 244; Bušmane 1989b: 60–62), Paplakas un Priekules, Rucavas, Virgas izlokšnē. Šī pazīme fiksējama arī vēlāku laiku izlokšņu pierakstos, kā arī izlokšnēs 21. gs. vecākās teicēju paaudzes valodā (sk., piem., Markus-Narvila 2016: 104–105). LVDAF minēts: “Mūsdienu literārās valodas ietekmē gandrīz visā Latvijā mīkstā

2 Te un turpmāk dainu materiālā raksta autore izcēlums.

jeb palatālā ņ skaņa vairs netiek lietota, taču vecākās paaudzes runā tā ir dzirdama visās Kurzemes izloksnēs, daļā Rietumzemgales un Rietumvidzemes izloksņū.” (LVDAF 2013: 111; par mīkstā ņ lietojumu sk. arī Endzelīns 1951: 180–181). Šo apgalvojumu apliecina arī Lejaskurzemes izloksnes. Mīkstais ņ lietots, piem., Gramzdas draudzes izloksnēs (*jūŗa, kaŗaŗite, kŗupis, kuŗa* u. c. (Ābele 1929: 99)), Nīcā (*gaŗa, iebeŗami, jūŗa, speŗ* u. c. (Buŗmane 1989: 60–62)), Rucavā (*gaŗa, kaŗa* u. c. (Ābele 1927: 120)) u. c.

Lejaskurzemes dainām raksturīga *senas u skaņas saglabāšana rakstu valodas i vietā* (vārdos *dui, dubens* u. c.): “Rakstīts mana pūra vāks, / Rakstīts pūra *dubeniņš*” [...] (Bārta LD 16629); [...] “Mēs bijami saraduŗas Kā *duj* baltas avitiņas” [...] (Gramzda LD 17375-1); [...] “Viena pati kumpa ķēve / Paŗā staļļa *dubenā*.” (Nīca LD 7474-2; par ņo pazīmi Nīcas dainās sk. arī Buŗmane 1989a: 242); “*Duj*’ vien bija, *duj*’ vien bija, / Kas miedziņa neguleja” [...] (Nīca un Tosmare (Grobiņa) LD 1991-2); “Bajāriņa *duj* meitiņas / Stūma mani ūdenī” [...] (Priekule LD 4493-2); “Strauji teka ta upite, / Kur oliņu *dubenā*” [...] (Virga LD 7861); “Es redzeju tādu putnu, / Tievu gaŗu deguntiņu [...] / *Duj* pupiņi pakaklē.” (Rucava LD 24824-4) u. c.

Minētā pazīme Lejaskurzemes izloksnēs sastopama vismaz kopŗ 17. gs. Jāņa (Johana) Langija vārdnīcas, kur reģistrētas tādas leksēmas kā *dui*³, *duidesmitt*, *Duidesmitais*; *Dubbens*, *no pascha Dubben*⁴, *lihds patt Dubbinam*, arī *Dubbenabt*, *Dubbenigs*, *Bes dubben*⁵; *Subwes pobst*, *Subwes sabliht*, *Par leek*⁶ *sablitas Subwes*; *Subwens* (Langius [1685] 1936: 51, 61, 258, 358).

Vecāka *u* skaņa rakstu valodas *i* vietā fiksēta arī 20. gs. Lejaskurzemes izloksnēs: *spaoŗiņa du-bēnc*. Aizviķos; *vēl tuō rītu viņa pārvedusi suvēnus*. Bārtā; *kaut tu neisnāktu un jūŗas dubenā paliktu!*; *skapī duj kārtas samatuōti ar iŗkaŗis krēkli*; *duj reŗz bij dvīņi*. Rucavā u. c. (LVDA mat.)

21. gs. ņis formas Lejaskurzemes izloksnēs sastopamas reti, galvenokārt runājot par tautasdziesmu dziedāŗanu vai attēlojot kādus agrāķ lietotus izteicienus. Tas liecina par pakāpenisku ņo formu izzuŗanu no aktīvā lietojuma (par to sk. Markus-Narvila 2016: 101–102).

Lejaskurzemes dainās sastopama *līdzskaņa n asimilācija ln > ll*. Tā pierakstīta Bārtas, Gaviezes, Gramzdas, Grobiņas, Nīcas, Priekules, Rucavas un Virgas dainās, piem., [...] “Mātes meitas zili *mellas*, / Sērdienite sudrabota.” (Nīca un Tosmarē, LD 4598-0), [...] “Es nodūru *mellu* lāci / Ar tērauda zobentiņu.” [...] (Nīca LD 34043-3), [...] “Lai puŗkojas mātes meitas / Ar *pillāme* magonēm” (Priekule LD 621-2) u. tml.

Lejaskurzēmē, līdzīgi kā citur Vidus dialektā, jau vairāķu gadsimtu garumā novērojama līdzskaņu progresīva pilnīga kontaktā asimilācija *ln > ll* vārdos ar stiepto intonāciju, piem., Langijs reģistrējis leksēmas *mells*, *mellums*, *pamells*; *pills*, *pilliba* ‘pilnība’, *pilln*⁷ *daribt* ‘pildīt’; *villa*, *balta villa*, *mella villa* (Langius [1685] 1936: 192, 164, 192, 347). Tā raksturīga arī 21. gs. Lejaskurzemes izloksnēs visu paaudžu teicēķu valodā, piem., Bārtā (*viļļu veda uz*

3 Tē un tālāķ Langija vārdnīcas (1685) pierakstā nav izmantota gotiskā rakstība, kā tas ir vārdnīcā.

Buņķu kaļst; uņ nāca Vilma ta kā viens meļls vanaks vīrsū, kad maņ jāiēt pa tuō zōteknīķi; muīs bi vīs: i šķūnīši pīļi a maņtu) (Markus-Narvila 2016: 102), Grobiņā (*tiē veļla kaķi visu dārzu izrakājuši; muca pīļa aņ ūdeni*), Rucavā (*raūg, ir izķēdāc viļlas; [...] meļlat ķēķē. [...] nepīļu puskilometru, iņ fērma, kuņ tas ziņks iņ*), Virgā (*kuōpmītnes tuņ bija trīs uņ visas pīllas aņ meitenēm; tā visa bija pīļa aņ siēviētēm* (LiepU)).

Kā minējis Endzelīns: “Varbūt ir jādomā, ka ležzemnieku izloksnēs *ln* vispirms pārvērtās par *ll* tieši kāda līdzskaņa priekšā (piem., viensk. nom. *mēl[n]*s un tādos saliktenos kā *mēl[n]svārcis* u. c.). [...] No viensk. nominatīva *mēls* varēja tad *ln* vietā ieviesties *ll* arī pārējos locījumos.” (Endzelīns 1951: 207–208) Savukārt leksēmu *villa* < *vilna* Endzelīns saista ar formu *villaine*, *villāne*, *villene* u. c. ietekmi (Endzelīns 1951: 208).

Savukārt, tā kā augšzemnieku dialektā leksēma *vilna* u. c. tiek krītoši intonēta, tas, iespējams, ir palīdzējis saglabāt skaņu kopu *ln*, jo, kā norādīts “Latviešu valodas gramatikā”, ar šādu intonējumu zilbju robeža starp *l* un *n* ir skaidrāk uztverama (Endzelīns 1951: 208).

Lejaskurzemes dainās novērojams Kurzemes izloksnēm raksturīgais līdzskaņa v zudums skaņu kopās *rv, lv* vārdos *ciris* < *cirvis*, *duris* < *durvis*, *dures* < *durves*; *gāla* < *galva* u. c. (par to jau Rudzīte 1964: 95).

Dainās līdzskaņa v zudums skaņu kopā *rv* vārdā *duris* < *durvis* fiksēts Bārtā ([..] “Zemas tautu klētes duris, / Zarots mans vaiņaciņš” [...] LD 18011-5), Gaviezē (“Nāca, nāca neienāca, / Duris vien virināja.” [...] LD 12102-0), Nīcā un Rucavā ([..] “Zemas tautu klētes duris, / Zarots mana vaiņacinis” [...] LD 24250-12), [...] “Izspēre meitu māti / Klētites duris” [...] (LD 18300-1), Priekulē (“Darat plati nama duris, / Ceļat augsti pažobeles” [...] LD 18863-1) u. c.

Šī pazīme lielākā vai mazākā mērā bijusi piemītīga visam Lejaskurzemes areālam, ko apliecina arī senāki izlokšņu avoti, piem., *duris, ciris* Rucavā, *cēris* ‘*cirvis*’ Durbē (Bezenberger 1888, 119), *ciris, duris* Aizviķos, Gramzdā, Purmsātos (Ābele 1929, 100).

20. gs. otrajā pusē leksēma *ciris* LVDA vākšanas programmas materiālos fiksēta, piem., Aizviķos, Bunkā, Dunikā, Gramzdā, Grobiņā, Nīcā, Pērkonē, Priekulē, Rucavā, Virgā, leksēma *purs* pierakstīta Aizviķos, Gramzdā, Grobiņā, Priekulē, bet leksēma *buris* ‘*burvis*’ – Grobiņā un Rucavā, *duris/dures* – Purmsātos, Rucavā (*plašāk sk. LVDA mat.*).

Šo leksēmu izplatību apliecina arī 21. gs. avoti un izlokšņu pieraksti, piem., *ciris, duris* Bārtā; *ciris* Gaviezē (LiepU); *duris* Grobiņā; *kad zāgā nuō kājām kuōku, ta vaļg a ciri aizraūtīt ruōbu uņ ta tik sākt zāgāt*. [namam] *katrā galā duris uz laūku. uņ piē katrām durīm baiļkūns; pēcāk iēmūrija bleķa dures; kruōdzēniēce bi – stāvēja kruōga duris smiēdamiēs* Nīcā (Bušmane 2017: 49, 481; Bušmane 2020: 152); *tad a ciri sakapā* Rucavā (Markus-Narvila 2016: 104), *uņ viņa sagaīdīja piē baznīcas duru; kā es tās vaņnas istabas duru pataīsu: “ķeri! ķeri!”; pa li-pini saūca durupriēķšu mājās* [...] Rucavā (RIT 2008: 428, 446, 456); *ciris, dures* arī Sventajā (par to Straupeniece 2018: 69).

Savukārt līdzskaņa *v* zudums skaņu kopā *lv* vārdos *gāla* < *galva* un *cilēks* < *cilvēks* pierakstīts no Nīcas un Tosmares (Grobiņas): “Maza, maza man gāliņa, / Mazu pierku vaiņadziņu; / Sītu ziņu tautiešam, / Lai pārķ mazu gālas autu” (LD 24242-4), [...] “Nedriksteju ziergā celt / Tādu vecu cilecinu.” (LD 22046-1), Virgas: “Sukā gālu, tautu meita, / Ar dzeltenu susekliti [...]” (LD 16925-0).

Bārtā, Nīcā un Rucavā šīs formas jau 19. gs. beigās fiksējis Becenbergers (Bezenberger 1889, 119), 20. gs. beigās un 21. gs. šīs formas sastopamas reti, galvenokārt visvecākās paaudzes informantu valodā: *senāk tādu dzeltēnu sviestu maz ēda cilēki; vēci cilēki sāli dikti taūpija; bullīši ‘jūrasbulli’ i dikti tādi spicaīni, liēlu gālu; tuō [spilvenu] vaī palikt pagālī* Nīcā (Bušmane 1989b, 76); *tad tāds jau nuō pabriķa nenāk, tagat vaībūt ari nenāk, tuōmēf aī [īr] cilēki, kas siēn* Rucavā (RIT 2007, 439); *seniē latviēši – tiē bi gudri cilēki* Virgā (LiepU).

Dažās Kurzemes dienvidrietumu izlokšņu dainās – Bārtā, Bunkā un Krotē, Grobiņā, Nīcā, Rucavā – ir raksturīgs patskaņa pagarinājums tautosillabiska *r* priekšā; sal. dainas: “Sarkans, smuks ābolits, / Tārps izgrauzis sērdī tam” [...] (Bārta LD 12285-18); “Dziedataju māsu devu / Sīvajās (bārgajās) tautiņās” (Bunka un Krote LD 189-0); “Cepu, cepu kukuliti, izcepu gārdū, / Izcepu gārdū, apēdu mikstumu” [...] (Nīca un Grobiņa (Tosmare) LD 2209-0); “Redz, kā koši noziedēja / Košs sārkanis ābolinis” [...] (Nīca un Grobiņa (Tosmare) LD 23027-2) u. c.

Izlokšņu avotos šāda veida formas ar skaņas *a*, *e*, *i*, *u* pagarinājumu tautosillabiska *r* priekšā fiksētas vēl arī no Aizviķiem (Ābele 1929: 97), Pērkonēs (Valtere 1938, 124), bet tās mazāk raksturīgas Kurzemes zemgaliskajām izlokšņiem, piem., Gramzdas, Kalētu, Purmsātu, Virgas izlokšnei. Taču, aplūkojot izlokšņu avotus 20. gs. otrajā pusē un 21. gs., secināms, ka šāda veida formas tiek lietotas samērā plaši, tās fiksētas biežāk nekā 20. gs. sākumā, arī tajās izlokšņēs, kur tās līdz šim nav bijušas raksturīgas. Tās sastop Bārtā (*brīnums, ka nenuōmeta pat nuō dārba; uī cik gāršiks*), Grobiņā (*stāū bezdārbniekuōs; meitene kādā trešā vaī četūrtā [klasē]*), Nīcā (*nu tā sanāca visi dārbi reizē, ka ēsu appuīnpuse līdz acēm. / viņē aizbraūca pēc siēna aī jaūniēm zīrgiēm* (Bušmane 2017: 21)), Rucavā (*riēkstu gaīša, bet iscep – nesagāršuō; maīntēlu skūrstiēns, tuī kabināja iēkšā galu; uī daudz mežsārgu bijī*), Virgā (*kriēvu ārmijā visi jaū aizgāja; dārbs nuōtika; vīrs bija mešārks; uzdūrētiē riktīgi* (LiepU)).

Lejaskurzemes izlokšņiem bijis raksturīgs arī patskaņu i, u diftongizējums tautosillabiska *r* priekšā, ko pazīst tautasdziesmās, bet kas mūsdienu valodā faktiski zudis, piem., [...] “Priekšā cēli zierga gaļu, / Ir miltiema apkaisitu.” (Gavieze LD 19334-0), [...] “Tas maģās māsinas Dziernu kambarī” [...] (Nīca LD 17342-0); “Spēlē gudri, te būs nauda, / Nopierksima laktīgalu” [...] (Nīca un Grobiņa (Tosmare) LD 13674-1); “Dēlu māte vazajāsa, / Dziernu puse murugāja” [...] (Virga LD 23479-3).

Atsevišķas šāda veida formas sastopamas jau Langija vārdnīcā, piem., *kobrms*, resp., *kuorms* ‘kurmis’, *weers*, resp., *viērs* ‘vīrs’ (Langius [1685] 1936: 127, 348), jaunākos laikos arī LVDA materiālos, piem., *duōrt, izduōrās, uōrpt* Grobiņā; *miērt* Jūrmalcieņā; *duōrt, duōrķis, puōrns, uōrpt, viēre, ziērks*, Nīcā; *duōrt, miērt, uōrpt, smiērd, stuōrms, uz viērsu, ziērks, zviērbulis* Pērkonē (LVDA mat.). Kurzēmē kopumā šī bijusi visai izplatīta parādība: “Visā Kurzēmē

izņemot dienvidaustrumu izloksnes ap Vaiņodi un ziemeļaustrumu izloksnes ap Laucieni, *iř* līdzskaņu priekšā pārvērties par *iēr* neatkarīgi no intonācijas [..]. *iř* (> *ir*) > *iēr* visā Kurzemē, izņemot ziemeļaustrumu lībiskās un dienvidu ležzemnieku izloksnes [..]. *uř* resp. *ūr* > *uōr* gandrīz visās Kurzemes izloksnēs [..]” (LVDAF 2013: 87, 89, 90, 62.–64. karte)

21. gs. šāda veida formas Lejaskurzemes izloksnēm nav raksturīgas. Problemātisks ir anaptikses (viens no epentēzes veidiem – patskaņa iespraudums starp līdzskaņiem) fiksējums Lejaskurzemes dainās. Teorētiski tā ir gaidāma zemgalisko izlokšņu – Bārtas, daļā Nīcas, Paplakas, Priekules, Vīrgas – dainās, kur nebūtu jābūt fiksētam patskaņa pagarinājumam tautosillabiska *r* priekšā (par to sk. iepriekš), taču materiālu izpēte atklāj, ka Vīrgā ir sastopama diftongizācija, kas rāda, ka, iespējams, te ikdienas runā anaptikse eksistējusi paralēli patskaņa pagarinājumam un diftongizējumam. Gan dainās, gan 21. gs. izloksnēs anaptikse tās klasiskajā izpratnē pētāmā areāla izloksnēs nav fiksēta, bet redzamas anaptikses senās pēdas, kad sastopams šis patskaņa lietojums gaidāma gara patskaņa vietā sonantu *l*, *r* priekšā. Bušmane kā vārdus ar anaptikses pēdām minējusi leksēmas *var'ti* (*treji vař'ti sudrabuoti; ne pie vař'tu nepiejāju – nāk māsina raūdādama* (Bušmane 1989b: 50)) un *dzir'žu* (*iēšu māsas apraudzīt: dzir'žu tautas niecinam* (Bušmane 1989a: 244; Bušmane 1989b: 50)). Forma *dzir'žu* pierakstīta arī Bārtas dainā: “Kur tu iesi, mans brāliti, / Vakarā kājas āvi? / – Iešu māsas apraudzīt, / Dzir'žu tautas niecinam. / Ne pie vārtu nepiegāju” [..] (Bārta LD 13730-17).

Taču izlokšņu pierakstos redzams, ka anaptikse bijusi visai raksturīga zemgalisko izlokšņu parādība: Becenbergers to aprakstījis 19. gs. 80. gados, dodot kā piemītīgu Bārtā (*bērnš*), Nīcā (*irabe, kurape, spalawa, war'ti* u. c.), Krūtē (*ir'be, Kar'lis* ‘Kārlis’, *zir'gs* u. c.), arī Nidā (*al'ga, dzir'nas, gal'va, pir'ksts* u. c. (Bezenberger 1888: 28–29)). Bārtā šo valodas parādību fiksējis arī Jānis Kauliņš: “Pēc *r* un *l* stāv vienumēr vokals. Piem.: *puravs* (r. v. *purvs*), *galads* (= *galds*), *galava*, *kalaponite*, *barags* (= *bārgs*), *izvilaktas* (= *izvilktas*), *šurap*, *dzirad*.” (Kauliņš 1891: 82)

	Bārta	Bunka	Gavieze	Gramzda	Grobiņa	Nīca	Paplaka	Priekule	Rucava	Vīrga
Palatāls <i>r</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sena <i>u</i> skaņa <i>i</i> vietā	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
<i>ln</i> > <i>ll</i>	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+
Skaņas <i>r</i> zudums skaņu kopā <i>rv</i>	+	-	+	-	+	+	-	+	+	-
Skaņas <i>l</i> zudums skaņu kopā <i>lv</i>	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+

Patskaņu pagarinājums tautosillabiska <i>r</i> priekšā	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-
Patskaņu <i>i, u</i> diftongizējums tautosillabiska <i>r</i> priekšā	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+

1. tabula. *Fonētisko pazīmju lietojuma biežums Lejaskurzemes dainās* (pazīme ir sastopama (+); pazīme nav sastopama (-)).

20. gs. anaptikse un tās pēdas fiksētas arī ap Gramzdu (*dar'zā dar'bs, par'gājis, var'na tup beřzā, ver'pju; dar'bs, darežā, es par'teicu, kur'pe, var'ti, vaređs* u. c. (Ābele 1929: 97–98)), Kalētos, Krotē, Nīcā, Priekulē, Purmsātos, Tadaikos, Virgā, bet anaptikses senas pēdas arī Nīcā, Rucavas Papē un Sventājā, savukārt anaptikse aiz līdzskaņa *l* reģistrēta Nīcā, Priekulē, Purmsātos un Virgā (sk. LVDAF 2013: 83–84, 58. karte).

Analizētajā izlokšņu materiālā ir redzams, ka liela daļa raksturīgo fonētisko izlokšņu īpatnību ir fiksējama arī daļā latviešu dainu (sk. 1. tab.), kas pierāda, ka tās var tikt izmantotas izlokšņu fonētikas izpētē.

Raksturīgākās izlokšnes iezīmes dainu morfoloģijā

Lai gan būtu gaidāms, ka īpaši spilgti dainās būs pamanāmas tieši fonētiskās iezīmes, jāsaka, ka tās nereti grūti nosakāmas ritma dēļ. Taču īpaši spilgti pamanāmas ir dažādas iezīmes izlokšņu morfoloģijā, kas izlokšnēs saglabājušās jau vismaz kopš 17. gs., kad daļa no tām fiksēta Langija vārdnīcā.

Viena no raksturīgām un spilgtām Lejaskurzemes izlokšņu pazīmēm, kas atspoguļojas dainās, ir no literārās valodas *atšķirīgs celma un dzimšu formu* lietojums (atsevišķi piemēri rāda, ka šīs pārmaiņas vietumis varētu būt ritma noteiktas), kas konstatēts visā Lejaskurzēmē, piem., “Kas tur spīd, kas tur viz / Mūsu klētes dibinā? / Tur spideja, tur vizeja / Mani ziļu vaiņadzīņš” (Gramzda un Smaiži (Aizviķi) LD 24577-0), “Koksirditis tēva dēlis, / Pie akmiņa tev gulēt; / Akmiņami cieta sirde, / Tam nebira asariņas” (Rucava LD 21681-0), taču visās salīdzināmajās izlokšnēs fiksēti arī varianti, kas nav ritma ietekmēti, piem., “Kas redzeja bandinieku / Bez padoma braukajam? / Suņi rēja kamanēs, / Gaiļi dzied kabatās” (Bārta LD 31774-1);

“Tautu meita sila lapse / Glauda manu kumeliņu. / Ne priekš tevis, sila lapse, / Mans raženis kumelins” [..] (Nīca un Rucava LD 11502-22); “Māte gāja klētē, / Es teceju pakaļ [..] / Es tos salmus govei, / Gove man to pienu” [..] (Priekule LD 2206-11).

Šī ir viena no redzamākajām Lejaskurzemes izlokšņu pazīmēm arī ikdienas runā, turklāt tā Lejaskurzemē jau izsenis novērota samērā plaši – fiksēta jau kopš 17. gs. Langija vārdnīcas (piemērus sk. Langius [1685] 1936; arī Laumane 2004: 5–20); sal. arī leksēmas no Lejaskurzemes izlokšnēm, piem., *guōve, pir'te, smilkte; talks, pārs, glāzs* Gramzdā, *dēle* ‘dēlis’ Mazgramzdā, *lapse* Gramzdā, Kalētos, *skudre* Gramzdā, *dziēsmē* Kalētos (Ābele 1929: 101–102), *krāsne, nakte; dziēsmē, grīde, skudre; pīpa, reīza; dzēluōne, elkuōne* u. c. Pērkonē (Valtere 1938: 128–129), arī *guōve, klēte, krāsne, pākstes, si rīde, smīltes* u. c. Sventājā (Ozola 2007: 94).

Jāmin, ka šī ir arī viena no noturīgākajām izlokšņu pazīmēm, kas saglabājusies gadsimtu gaitā, jo saklausāma 21. gs. dažādu paaudžu teicēju valodā, piem., Bārtā (*katrā mājā bi maīzes krāsne. trīs guōves..* (Markus-Narvila 2016: 113); *maiņ bij galvā utes uņ tādas vātes*), Grobiņā (*jānuōpērk zive. ja tu neklaūsīsi, tu dabūsi pa tām aūsēm; maiņ tuļ iļ vāte*), Nīcā ([bērni] *atgāja apveidināt tās meitīnes gar klētes galu us ceļu; pa Jāņiem apvija visas guōves a vaiņagiēm* (Bušmane 2017: 141, 143)), Rucavā ([sieru] *iēruōk sālē, lai viļš pa nakti stāņ sālē..; sēž vīrs, kas tai teļtē gulēja..* (Markus-Narvila 2016: 114)), Virgā (*tuļ bij pīrte. ideāla pīrte; tuļ klēte bij daūdz liēlāka. klēte bij liēla, gara* (LiepU)).

Tipiska latviešu valodas izlokšnēs, tostarp Lejaskurzemē, ir atematiskā verba būt saīsinātā forma bi (resp., darbības vārda (*ne*)*būt* pagātnes 3. personas formas (*ne*)*bija* saīsinātā forma *bi*), uz ko norāda jau Jānis Endzelīns un Marta Rudzīte (sk. Endzelīns 1951: 875, 882; Rudzīte 1964: 137).

Šī darbības vārda forma Lejaskurzemes rakstiskajos avotos fiksēta kopš 17. gs., piem., *es by* ‘es biju’, *tu by* ‘tu biji’ (Langius [1685] 1936: 380), kā arī plaši lietota vēl mūsdienās, sevišķi ātrā un nevērīgā runā visu paaudžu valodā (par to sk. Markus-Narvila 2016: 119–120).

Atšķirībā no izlokšņu leksikas, kur sastop gan formu *bi*, gan *bij*, dainās dominē forma *bij*, kas biežāk formas *bija* vietā varētu būt lietota tieši ritma un labaskaņas dēļ. Arī Ojārs Bušs, runājot par galotņu redukciju dainās, min, ka bieži vien tas var būt “galotnes atmetums tieši konkrētās vajadzības dēļ. [..] Galotņu atmetumus jeb redukciju sastopam itin bieži un varam saskatīt arī zināmu likumsakarību: rituma dēļ tiek atmetas tās galotnes, kas arī brīvā runas plūdumā vājāk dzirdamas, bet straujā runā palaikam nemaz nav saklausāmas.” (Bušs [1988] 2008: 64)

Formu (*ne*)*bij* sastop Bārtas, Bunkas, Gaviezes, Gramzdas, Grobiņas, Nīcas, Priekules un Rucavas dainās, piem., “Mazs bij tēva novadiņis, / Bet diženi turejās” [..] (Lielkrūte (Bārta) LD 3707-0); “Uguntiņa, atslēdziņa, / Tie bij cieti glabajami” [..] (Krote un Bunka LD 17735-2); [..] “Lakstīgala grazni dzied, / Tā bij dziesmu teicejiņa.” (Nīca un Tosmare (Grobiņa) LD 2686-5); [..] “Nebij dzilna, ne ragana, / Tā bij dēla māmuliņa, / Tā bij dēla māmuliņa, / Ved dēlam līgaviņu” (Priekule LD 23426-1).

Raksturīga un dainās sastopama Lejaskurzemes izlokšņu pazīme ir senās locījuma formas. Viens no plašāk sastopamajiem ir senais datīvs (sieviešu dzimtes vsk. datīva galotne *-i*), kurš, iespējams, tieši ritma dēļ visai plaši sastopams reģiona dainās, piem., “Es māmini viena meita, / Kā baltaja linu sauja” [...] (Bārta LD 5512-1); [...] “Akminiņi tai naksniņi, / Mūžam slinkis tēva dēls” (Gramzda LD 9945-0) [...] “Kādus divus es redzeju / Tāi svešāja zemītēja: / Cūki ragi, visti pupi, / Akmiņami kājas, rokas” (Nīca, Rucava LD 26028-5); “Visus kokus vējs locīja, / Vienu loka līdz zemīti” (Paplaka, Jogu LD 10978-2); “Balti buki kārkļus grauza, / Līdz zemīti liekušies” (Priekule LD 14873-4); “Līdz zemīti zīda svārki, / Pilnas krūtis sudrabiņa” (Virga LD 26618-0).

Šādas datīva formas fiksētas arī izlokšņu pierakstos, piem., Bārtā *meņat pādīti / sudraba naūdu. / Lai aūg pādīti / Sudraba zuōbi*; arī Rucavā *viēni māš, uōtri māši asisnvaldi trūkst. savi meīti deva savu daļu. mana maiņmī piēdzīma deviņi bēņri. aīti sasiēn visas četras [kājas] kuōpā. māti iēduōd piēci latī* (LVDA mat.)

Endzelīns 20. gs. 50. gados minējis, ka senā vsk. datīva galotne *-i* lietota “Kursas dienvidrietumu izloksnēs – Bārtā, Nīcā, Krūtē, Kalētos, Gramzdā, Pērkonē [...]” (Endzelīns 1951: 863), savukārt Bušmane norāda, ka 20. gs. otrajā pusē sieviešu dzimtes vienskaitļa datīva galotne *-i* atrodama vairs tikai Nīcā, Pērkonē, Rucavā (Bušmane 1989b: 175–176). Mūsdienu izloksnē tā sastopama, galvenokārt citējot dainas, bet tautas valodā zudusi vai arī saglabājusies vien visvecākās paaudzēs valodā (Ozola 2007: 382; sk. arī Markus-Narvila 2016: 117).

Retāk, bet tomēr visai regulāri, dainās fiksējamas arī senā instrumentāļa formas (dsk. vīriešu dzimtes instrumentāļa galotne *-is*), piem., “Krusta māte man šķiņķoja / Zilu govī platis ragis” [...] (Lielkrūte (Bārta) LD 1840-0), “Bandenieka lini zieda / Liela ceļa malinā; / Tie ziedēja zelta ziedis, / Tie vērteja naudinā” (Nīca LD 28305-0); “Zied zemite baltis ziedis, / Žēl man mīti kājiņām” [...] (Gramzda un Smaiži (Aizviķi) LD 17608-3), [...] “Apbira galvina / Ābeļu ziedis” [...] (Nīca un Rucava LD 24661-0), kas arī šķiet lietota galvenokārt ritma vai labskaņas dēļ.

Mūsdienu izloksnē dominē literārās valodas formas, tāpēc instrumentālis ar *-is* saklausāms retumis, parasti vecākās paaudzes teicēju valodā (Ozola 2007, 384), taču sporādiski tas dzirdēts arī Nīdā no vienas vidējās paaudzes teicējas (dzim. 1953), kas varētu liecināt par šīs parādības noturību atsevišķu nomaļākos pagasta apgabalos dzīvojošo vidū (Markus-Narvila 2016: 116).

Sporādisku lietojumu apliecina 21. gs. Bārtā un Rucavā veiktie ieraksti: *bet mēs ejaīn uz uōtru pusi, uz Leišis; nuō vakara iējaūca iēš mīlt(i)s (?) ūdeni Bārtā; abbraūkāja tuōs vēcuōs a ritiņis visus; koļhoza laikā vaīdzēja a zuparus sēt a divi zirģis (?); uī maiņmīte vārija kadreīz – izluōba uī tad a rāciņis kuōpā* Rucavā (Markus-Narvila 2016: 116).

Daļā dainu – Bārtas, Bunkas, Grobiņas, Nīcas, Priekules, Rucavas, Virgas dainās – fiksētas ājo-celmu verbu formas jeb darbības vārdi ar izskaņu *-āt* nenoteiksmē, piem., “Vaināt mani izvainaja / Div’ netārpji tēva dēli” [...] (Bārta LD 8720-5); [...] “Sien pie zaļa ozoliņa, / Rīb zemite dancajot” (Gramzda un Smaiži (Aizviķi) LD 29756-11); “Cigu, cigu pijolite, / Meitas gāja dancāt” [...] (Nīca un Tosmare (Grobiņa) LD 24210-0)[...] “Ziņgāt māku, Dieva lūgt / Par maizites gabaliņu” (Priekule LD 33309-0); [...] “Ciemā meitu nolūkavu, / Lau aug

mana nolūkata” (Rucavā LD 15507-7); “Zūzū, bērniņ, pūpā! / Kas tev rītu šūpās?” (Virga LD 2107-5) Šādas verbu formas Kurzemē rakstiskā veidā fiksētas kopš 17. gs., piem., *dāvanāt, vaidāt, zemīnāt, griezināt, asarāt, vaināt* u. c. (piemērus sk. Langius [1685] 1936). Šo formu produktivitāti Lejaskurzemē – Nīcā, Rucavā, Pērkonē – apliecina arī valodnieciskie avoti un pētījumi, piem., Rudzīte rakstā “Latviešu valoda Kurzemē”: *balvāt, būvāt, dancāt, dzievāt* vai *dzīvāt* ‘strādāt’, *drīvāt, klibāt, maurāt, pumpāt* ‘pogāt’, *pīpāt, skraidāt, skuolāt, šķiņķāt, vaināt, vilāt, žūpāt* u. tml. (Rudzīte 1995: 72). Līdzīgas formas analizētas arī Benitas Laumanes (piem., Laumane 2004) un Lienas Markus-Narvīlas pētījumos (piem., Markus-Narvīla 2010; Markus-Narvīla 2012).

LVDA vākšanas programmas materiālos šīs formas izloksnēs reģistrētas sporādiski, taču to fiksējumi Mīlenbaha–Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā” un papildinājumos (piem., *briežāt* ‘[...] schrapen’ (EH I 244); *drīvāt* ‘kalfatern’ (EH I 335); *līmāt* ‘leimen’ (EH I 750); šūpāt ‘wiegen (ein Kind), schaukeln’ (EH II 659); *zāgāt* ‘= zāgēt, sāgen’ (ME IV 694); *zvigāt* ‘(spöttisch) lachen’ (EH II 815)) un folkloras avotos liecina, ka to lietojums, visticamāk, bijis daudz plašāks. Vecākās paaudzes teicēju valodā šīs formas sastopamas vēl mūsdienās, bet atsevišķi vārdi, piem., tādi kā *pīpāt, šūpāt*, pārdzīvojuši gadsimtus, tos lieto arī jaunākās paaudzes Lejaskurzemes izlokšņu runātāji (Markus-Narvīla 2016: 120–121).

Mūsdienu izloksnē praktiski zuduši, bet daīnu materiālā daļā Lejaskurzemes izlokšņu saglabājušies pagātnes ē-celma verbi, piem., *dzēre, izjēme, izspēre, jēme, nolauze, teice*. Dainās šīs verbu formas fiksētas Bārtā, Nīcā un Rucavā, piem., “Preti nāce meitu māte / Lūšu ādu kažociņu” [...] (Bārtā LD 14635-0); “Ar pakaltu druvā gāju, / Ar ziļotu mežā braucu” (Nīca un Rucava LD 29956-0).

Agrāk, iespējams, pagātnes ē-celmu lietojums atsevišķās Lejaskurzemes izloksnēs – Nīcā, Rucavā – bijis pārsvarā, ko pierāda visai plašais lietojums. Šīs formas konstatēts līdz pat 21. gs., kaut gan pēdējos gados “ļoti spēcīga ir tendence verbu pagātnes ē-celms aizstāt ar ā-celmiem” (Laumane, Ozola 2006: 197). 21. gs. redzamas pagātnes celmu nivelēšanās sekas: pat viena teicēja runā novērojams pagātnes verbu dažādu formu paralēls lietojums (Laumane, Ozola 2006: 197). Šo formu noteikšanu sarežģī arī latviešu valodai raksturīgā gala zilbju redukcija.

Vēl viena tipiska parādība Lejaskurzemes izlokšņu gramatikā ir pagātnes avā-celmi, kas raksturīgi arī daīnu valodai un fiksēti Bārtā, Gramzdā, Grobiņā, Nīcā, Rucavā, piem., “Es tautieti nolūkavu / Vienu dienu druviņā” [...] (Bārtā, LD 10209-0); “Lolo mani, māmuliņa, / Nelolavi netikušu” [...] (Gramzda LD 1875-0); “Korpataiņi, zābakaiņi / Nemāceja dancavot” [...] (Nīca un Tosmare (Grobiņa) LD 24101-2); [...] “Citi vīri krogā dzēra, / Es baravu kumelīnu; / Citi vīri nūjas grieza, / Es grožīnu kustinavu” [...] (Nīca un Rucava LD 33641-0).

Pēc LVDA datiem avā-celmu verbus lieto plašāk Lejaskurzemē: Aizvīķos, Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Kalētos, Nīcā, Rucavā, arī Latgalē, piem.: Andrupienē, Dagdā, Liepnā, Maltā, Naujenē, Nīcgalē, Vārkavā, Viļakā (Reķēna [1995] 2008: 340–342). Diemžēl secināms, ka liela daļa šo formu mūsdienu Lejaskurzemes izloksnēs nav saglabājušās, tās tikušas reti lietotas jau 20. gs. pirmajā pusē, tā, aplūkojot Rucavas izlokšnes gramatiskās īpatnības, secina Ieva

Ozola (Ozola 2007: 390). Šīs formas tikai sporādiski fiksētas arī 21. gs., reģistrētas atsevišķu vecākās paaudzes teicēju runā, piem., Bārtā (*tēš, kas, vēņava (?)*), *va tuļ nau bijis meniķis*).

Kā Lejaskurzemes izloksnēm tipisku pazīmi dainas uzrāda refleksīvo priedēkļverbu lietojumu Bārtas, Bunkas, Gaviezes, Gramzdas, Grobiņas, Krotas, Nīcas, Priekules, Rucavas un Virgas dainās, piem., [...] “Nosasedzu villainiti, / Palīdzēju noravēt” (Gramzda, Smaži (Aizviķi) LD 1077-2); “Nosakliedza vanadziņis / Dziļa meža maliņā” [...] (Krote, Bunka LD 2569-0); [...] “Miķeltītis nosasaucē / Auzu kaudzes galinā” (Nīca, Rucava LD 33060-2); “Tēvs ar māti sasarājas, / Linu riju žāvedami” [...] (Nīca, Tosmare (Grobiņa) LD 1168-6); [...] “Plinti lika pagalvi, / Ar zobenu apsasedza” (Priekule LD 31956-8); “Nosazviedza kumeliņis, / Gar kapsētu paiedams” [...] (Virga LD 27638-5).

Kā rāda analizētās dainas, biežāk lietotais refleksīvais elements, kas iesprausts priedēkļverbos starp priedēkli un verba sakni, ir *-sa-*: *apsasedzu*, *nosakliedza*, *sasarāja* u. c. (par formantu *-sa-*, *-si-*, *-s-* lietojuma biežumu sk. arī Dzintars 2006, 89).

Kopumā refleksīvo priedēkļverbu uzbūvē Lejaskurzēmē ir vērojami trīs atgriezeniskā priedēkļverba formu veidošanas modeļi ar atšķirīgu noturību izloksnēs (par to Dzintars 2002: 85; Ozola 2006: 87). Piemēram, jau 20. gs. vidū Endzelīns norādījis, ka, “pievienojot refleksīvo vietniekvārdu, sākumā to lika tikai vienreiz (starp priedēkli un verbu) [...]”. Šis pirmatnējais tips vēl tagad (bet ne vienīgi) ir parasts Gramzdā (piem., imper. daudzsk. 2. p. *apsažēļuojat* blakus *apžēļuoja-ties*), Kalētos (piem., inf. *apsaklāt* blakus *apsaklāties*), Nīcā, Rucavā un augšzemnieku izloksnēs: Lubānā, Mētrienā, Biržos, Dignajā, Ilūkstē, Liksnā, Krāslavā, Dagdā [...], Viļānos u. c. Vēlāk sāka refleksīvo vietniekvārdu aiz verba vēl atkārtot [...], tā tāmnieku dialektā un citās kursiskajās izloksnēs, kā arī augšzemnieku apgabalā” (par to Endzelīns 1951: 910–911).

Analizējot vidus dialekta izloksnes, Rudzīte minējusi, ka, atšķirībā no zemgaliskajām un Vidzemes vidus izloksnēm, “kursiskajās izloksnēs pa daļai vēl ir saglabājusies paraža iespraust refleksīvo elementu starp priedēkli un verba sakni, ja verbs ir atvasināts ar priedēkli, piem., *apsijuku* Rucavā. Parasti gan refleksīvais elements tagad tiek pievienots arī verba beigās, piem., *šasatiktīēs² // satiktīēs* Bunkā, *apsaprecējās², sastiktīēs², apsapirkuši* Aizviķos u. tml.” (Rudzīte 1964: 141; par to sk. arī Endzelīns 1951: 910; par refleksīvo priedēkļverbu paralēlēm Latgalē un Lejaskurzēmē sk. Stafecka 2019: 157–159).

20. gs. refleksīvie priedēkļverbi Lejaskurzēmē bijuši visai tipiski; sal. leksēmas *apsastājas*, *atsaruōnas* u. c. Gramzdā, *nuōsabajuōšuōs* (= nomiršu), *jānuōsabajuōjas*, *nuōsašāvās* Mazgramzdā, *ūssasaūktiēs*, *pasarunātiēs*, *nuōsakāriēs* u. c. Aizviķos, *nuōsmazgātuōs* Kalētos (Ābele 1929, 110); *nuōsapurināja*; *atsamuōstas*, *apsamāciēs*, *nuōsaplēšas*; *pasrāduōties*, *nuōsbijuōs*, *neslatīžas*, *nuōsliēkuōs* u. c. Pērkonē (Valtere 1938, 131–132); *āzsamirst*, *atsaspiest*, *izsagult*, *sasarāt*; *iesdurt*, *apsaģērbties* u. c. Nīcā (Bušmane 1989, 216–219).

21. gs. refleksīvo priedēkļverbu formu lietojums mazinās. Tie fiksēti vien atsevišķu teicēju valodā, piem., Rucavā: *uñ tad nu tā jañ tu nuōsaliēcis nelasīsi, bet tad pasasēdiēs piē cērpa uñ las.i. ka rāceņuōs iēsamētas* [balandas], *tad i vakařs; labi, ka tik veļ varu sasavāktiēs. ta tik*

pasaliēc bļūōdēli un tik grabini (Markus-Narvila 2016: 125). Taču jāakcentē, ka tieši Rucavā šīs formas ir īpaši noturīgas un interesantas “pirmkārt, to uzbūves dēļ, jo te atgriezenisko rādītāju ne tikai tautasdziesmās, bet vēl arvien [resp. vēl 21. gs. sākumā – L. M.-N.] arī ikdienas runā mēdz novietot starp priedēkli un sakni, kas baltu valodās priedēkļa darbības vārdiem tiek uzskatīts par senāku formas veidojumu” (Ozola 2007, 391).

	Bārtā	Bunka	Gavieze	Gramzda	Grobiņa	Nīca	Paplaka	Priekule	Rucava	Virga
Atšķirīga celma forma	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Refleksīvie priedēkļverbi	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Senais datīvs	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+
ājo-celma verbi	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+
Atematiskā verba <i>būt</i> saīsinātā forma <i>bij</i>	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-
Senais instrumentālis	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-
Pagātnes <i>avā</i> -celma verbi	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-
Pagātnes <i>ē</i> -celma verbi	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-

2. tabula. *Morfoloģisko pazīmju lietojuma biežums Lejaskurzemes dainās* (pazīme ir sastopama (+); pazīme nav sastopama (-)).

Dainās fiksētas arī atsevišķas retāk lietotas formas ar šaurāku izplatību.

1. Piederības pronomena nelokāmā forma *mana*. Rudzīte min, ka vidus dialektā piederības pronomenus “loka kā *o*-celmu adjektīvus un substantīvus, izņemot dažas Kurzemes dienviddaļas izloksnes, kur lieto nelokāmas (vīr. dzimtes vsk. ģenitīva) formas [..]” (sk. arī Rudzīte 1964: 125).

Forma *mana* reģistrēta Bārtā (piem., [..] “Tēva brālis zeltu kale, / Mātes brālis sudrabiņu, / Mana pašas īsts brālītis / Deimantiņu kaldināja” (LD 18038-2)), Grobiņā (piem., “Eit, brāliši,

paskatait, / Ko tie mana suņi rēja” [...] (LD 14422-1)), Nīcā (piem., “Tēvins mana laivu taisa / Šķība koka, greiza koka” [...] (LD 30871-1)), Rucavā (piem., [...] “Tai upiti augsti krasti, / Baidās mana kumelinis” [...] (LD 13275-0)). 21. gs. sākumā šīs leksēmas sastopamas vairs tikai galvenokārt Lietuvas pierobežas izloksnēs, piem., Aizviļkos, Bārtā, Rucavā (Markus-Narvila 2016: 125–126). Nīcā šādas formas netiek aktīvi lietotas jau kopš 20. gs. 80. gadiem (par to sk. Bušmane 1989b: 195). Labi šīs formas saglabājušas mūsdienu Sventājas izloksnē, kas kopš 20. gs. 20. gadiem bijusi daļēji izolēta no latviešu literārās valodas ietekmes, turklāt to lietojumu veicinājusi lietuviskā vide (par to plašāk Straupeniece 2018: 95–96).

2. Dainās fiksētas formas ar izskaņu *-am(i)s*, kas pierakstītas no Nīcas un Rucavas (“Vaj būs mani padzērusi, / Vaj tautamīs vēlejus?” [...] (LD 10679-0); [...] “Dažu dienu sieviņamīs / Maizes rauga nebaudīte” [...] LD 1240-1; [...] “Samīs mana kumelins / Pakaltamīs kājinamīs, / Pakaltamīs kājinamīs, / Sudrabina pakavinas, / Sudrabina pakavinas / Tēraudina naglinamīs” (LD 9084-0)). Lejaskurzemes izloksnēs šīs formas, kā norāda Ozola, sastop vīriešu dzimtes lietvārdiem ar galotni *-s* (*o*-celmi), kā arī sieviešu dzimtes lietvārdiem ar galotnēm *-a* (*ā*-celmi) un *-e* (*ē*-celmi) (Ozola 2007: 382–383).

21. gs. Lejaskurzemes izloksnēs (Bārtā, Grobiņā, Rucavā, Virgā) starp aptaujātajiem informantiem formas ar izskaņu *-am(i)s* vairs nav aktīvajā lietojumā, tās fiksētas galvenokārt folkloras kopu un etnogrāfisko ansambļu dalībnieku dziedāto dziesmu repertuārā (par to sk. arī Markus-Narvila 2016: 117).

3. Nīcas izloksnes dainās saglabājušās senās daudzskaitļa instrumentāļa formas *mumis*, *jumis* (piem., [...] “Kā būs mumis nabagiem / Lielas dienas sagaidīt!” (LD 3491-0); “Dziedat, meitas, bezdedamas, / Es par jumis nebēdāju” [...] (LD 34566-0)). 20. gs. izloksnēs šīs formas pierakstītas arī no Gramzdas, Kātiem (Ābele 1929: 104), Pērkones (Valtere 1938: 130), Nīcas (Bušmane 1989: 195), Rucavas (*viņš brēce, mumis stāstīdaiņš. lai jumis būtu tās prāc. ja jumis tas gāfs būtu!* (LVDA mat.); *mumis, jumis* (Rudzīte 1964: 124)). Pēdējo gadu ekspedīciju ieraksti (Bārtā, Grobiņā, Rucavā, Virgā) liecina, ka līdz mūsdienām šīs formas Lejaskurzemes izloksnēs saglabājušās sporādiski, lietotas vien vecāko izloksnes teicēju valodā, piem., Rucavā (*jumis vajadzēja tās visas saraūt Līguo dienu; uņi mumis jau te tās zemes ir švakākas* (LiepU)), bet plašāks to lietojums fiksēts Sventājas latviešu valodā (Straupeniece 2018: 92–93).

Kā rāda analizētais izlokšņu materiāls, lielākā daļa tipisko morfoloģisko izlokšņu īpatnību ir atrodama arī daļā latviešu dainu (sk. arī 2. tab.), kas pierāda, ka tās ir labs izlokšņu morfoloģijas izpētes avots.

Nobeigums

Lejaskurzemi veido pagasti, kas atrodas Latvijas dienvidrietumu tālākajā apvidū, Lietuvas pierobežā. Kā norādījušas Benita Laumane un Ieva Ozola, Lejaskurzemes izloknes interesantas ar to, ka “areālā ir daudzveidīgas substrāta parādības, citvalodu ietekmes un kontakti, par ko liecina gan onomastikas dotumi, gan dažādu līmeņu parādības izloksnēs” (Laumane, Ozola 2006: 193). Lejaskurzemes izloknes uzdod grūtus, vēl mūsdienu valodniecībā pētāmus jautājumus, piem., par kuršu vai lietuviešu valodas ietekmi atsevišķu lingvistisko parādību skaidrošanā, par senākiem (kuršu valodas) vai jaunāku laiku aizguvumiem (lituānismiem) u. tml.

Tā kā ģeogrāfiski Lejaskurzemes izloknes atrodas senajā kuršu teritorijā, šai izlokšņu grupai raksturīgs kuršu valodas substrāts, t. i., lingvistiskās parādības, kas citām latviešu valodas izloksnēm ārpus kuršu apdzīvotās teritorijas nav bijušas raksturīgas vai jau zudušas, piemēram, te tiek saglabāts patskanis *u* līdzskaņa *v* priekšā vārdā *duj* ‘divi’ u. c., lietots patskaņa pagarinājums tautosillabiska *r* priekšā vārdos *bārgs* ‘bargs’, *gārdš* ‘gards’ u. c.

Daļā Lejaskurzemes pagastu – Aizviķos, Bārtā, Bunkā, Gramzdā, Krotē, Priekulē, Purmsātos, Virgā, arī daļā Nīcas – līdzās kuršu valodas substrātam saklausāmi arī zemgaļu elementi, piem., anaptikse un tās senās pēdas tādos vārdos kā *dar^abs*, *kur^ape* u. c. Tā kā šeit izloksnēs līdzpastāv gan kursiskie, gan zemgaliskie elementi, Antons Breidaks šo izlokšņu grupu dēvējis par kursiski zemgaliskajām izloksnēm (Breidaks 1999: 32), bet Laumane un Ozola piedāvā apzīmējumu zemgaliski kursiskās izloknes, jo areālā tomēr dominē kursisko izlokšņu īpatnības (Laumane, Ozola 2006: 198).

Atrašānās Lietuvas pierobežā bijis iemesls arī lietuviešu valodas (īpaši žemaišu dialekta) ietekmei, kas, iespējams, veicinājusi atsevišķu gramatisko parādību noturību (piem., piederības pronomena nelokāmo formu lietojumu, senās daudzskaitļa instrumentāla formas *mumis*, *jumis* saglabāšanos vēl līdz 21. gs. sākumam).

Lai gan ne vienmēr bijusi viennozīmīga nostāja pret folkloras valodas un izlokšņu attieksmēm, folkloras materiāli jau izsenis bijuši izlokšņu izpētes avoti, jo tie sniedz ieskatu gan izlokšņu gramatikā, gan leksikā. Izņēmums nav arī Lejaskurzemes novados – Aizviķos, Bārtā, Bunkā, Dunikā, Gaviezē, Gramzdā, Grobiņā (Tosmarē), Kalētos, Krotē, Nīcā, Paplakā, Pērkonē, Priekulē, Purmsātos, Rucavā, Virgā – pierakstītās dainas, arī te sastopamas izlokšņu gramatikai (fonētikai, morfoloģijai) raksturīgas pazīmes.

Lejaskurzemes dainās visai plaši sastopamas dažādas izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās pazīmes, piem., gan dainu, gan izlokšņu fonētikai raksturīgs palatālā *r* lietojums (*auru*, *gaŗi*, *Māŗa*), senas *u* skaņas lietojums *i* vietā (*dubentiņš*, *duj*), *ln > ll* vārdos ar stiepto intonāciju (*mells*, *pills*), līdzskaņa *v* zudums skaņu kopās *lv* (*cilēks*, *gāla*) un *rv* (*ciris*, *duris*), patskaņu pagarinājums (*gārdu*, *sārkanis*, *sērdi*) un patskaņu *i*, *u* diftongizējums (*dziernu*, *zierga*) tautosillabiska *r* priekšā.

Savukārt no morfoloģiskajām pazīmēm izceļama atšķirīga dzimtes un celma forma substantīviem (*gove*, *klēte*, *sirde*), arī seno locījumu (datīva (*māmini* ‘māmiņai’, *zemīti* ‘zemītei’) un instrumentāļa (*baltis ziedis* ‘ar baltiem ziediem’, *platis ragis* ‘ar platiem ragiem’)) lietojums, bet verba formām tipisks refleksīvo priedēkļverbu (*apsasedza* ‘apsedzās’, *nosakliedza* ‘nokliedzās’), *ājo*-celma verbu lietojums, arī pagātnes *ē*-celmu (*brauču*, *nāce*) un *avā*-celmu (*kustināvu* ‘kustināju’, *nolūkavu* ‘nolūkoju’) verbi, kā arī atematiskā verba *būt* saīsinātā forma *bij*.

Kā redzams, latviešu valodā joprojām aktuāls ir Mīlenbaha teiktais 20. gs. vidū: “Izloksnēs burbuļo mūsu valodas bagātība. No šā avota mums ik dienas jo vairāk jāsmej. To darīdami, kuplināsim savu valodu ar īstām rotām. Vai nav pēdējais laiks iztīrīt no aizmirstības un nicinājuma sārņiem šo avotu, lai mūsu valoda varētu smelties no tā?” (Mīlenbahs 1909: 32) Arī aplūkojot analizēto dainu materiālu, varam teikt, ka šeit burbuļo mūsu valodas bagātības, turklāt tieši folkloras avoti, tostarp dainas, joprojām ir aktuāls izloksņu izpētes avots, no kura, izmantojot to pareizi un analizējot kopsakarā ar izloksņu materiāliem un pētījumiem, var gūt ieskatu izloksņu gramatiskajās (fonētiskajās, morfoloģiskajās) parādībās.

- Ābele, Anna (1927). Par Rucavas izloksni. *Filologu biedrības raksti*, VII. Rīga: Filologu biedrības izdevums, 112.–128. lpp.
- Ābele, Anna (1928). Rucavas izloksne. *Filologu biedrības raksti*, VIII. Rīga: Filologu biedrības izdevums, 135.–144. lpp.
- Ābele, Anna (1929). Gramzda draudzes izloksne. *Filologu biedrības raksti*, IX. Rīga: Filologu biedrības izdevums, 89.–113. lpp.
- Bezenberger, Adalbert (1888). *Über die Sprache der preussischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht's Verlag.
- Breidaks, Antons ([1999] 2007). Latviešu valodas dialektu un izlokšņu grupu cilme un teritoriālā izplatība. Breidaks, Antons. *Darbu izlase*. 2. daļa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 440.–447. lpp.
- Bušmane, Brigita (1989a). Izloksnes īpatnības tautasdziesmās (pēc Nīcas materiāliem). *Baltistica III(2) Priedas*. Vilnius: Mokslas, 240.–241. lpp.
- Bušmane, Brigita (1989b). *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Bušmane, Brigita (2017). *Nīcas izloksnes vārdnīca (A–Ī)*. Timuška, Agris (atb. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005-2020-> [sk. 25.08.2020.].
- Bušmane, Brigita (2020). *Nīcas izloksnes vārdnīca (J–Ķ)*. Timuška, Agris (atb. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005-2020-> [sk. 25.08.2020.].
- Bušs, Ojārs ([1988] 2008). Valodnieks lasa tautasdziesmas. Bušs, Ojārs. *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 64.–66. lpp.
- Dzintars, Normunds (2002). Refleksīvie verbi Dienvidrietumkurzemes izloksnēs. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, Nr. 6. Liepāja: LiePA, 85.–90. lpp.
- EH I – Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte (1934–1938). *Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1. sējums. Rīga: Kultūras fonda izdevums.
- EH II – Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte (1946). *Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 2. sējums. Rīga: Grāmatu apgāds APP.
- Endzelin, Janis (1922). *Lettsche Lesebuch*. Grammatische und metrische Vorbemerkungen, Texte und Glossar von J. Endzelin. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Endzelīns, Jānis (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis (1954). Latviešu valoda Vidzemē. *L.PSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*, III. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 125.–136. lpp.
- Endzelīns, Jānis ([1904] 1971). Kr. Barons un H. Visendorfs. *Latvju dainas*, II. Pēterburgā 1903. Endzelīns, Jānis. *Darbu izlase*. 1. sējums. Rīga: Zinātne, 671.–678. lpp.
- Kauliņš, Jānis (1891). Bārtavas-Priekules izloksne. *Dienas Lapas pielikums I*, Nr. 162, V, 82. lpp.
- LD – *Krišjāņa Barona Dainu skapja materiāli*. Pieejams: www.dainuskapis.lv [sk. 25.08.2020.].
- LiepU – Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta arhīva materiāli.
- LVDAF 2013 – *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika* (2013). Apraksts, kartes un to komentāri. Izstrādājis un publicēšanai sagatavojis Alberts Sarkanis. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVDA mat. – Atbildes uz “Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas” jautājumiem (glabājas LU Latviešu valodas institūtā).
- Laumane, Benita (2004). Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības J. Langģija vārdnīca (1685). *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja: LiePA, 5.–20. lpp.
- Laumane, Benita (2007). Rucavas izloksnes dzīvotspēja. *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA, 370.–378. lpp.
- Laumane, Benita, Ozola, Ieva (2006). Lejaskurzemes izlokšņu izpētes problēmas. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 193.–201. lpp.
- Lettsch-Deutsches Lexicon worinnen Der Lettschen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutscher Sprachen gezeiget vnd erkläret werden*. Sampt einer kurtzen Grammatica, wodurch Den Außländern ein richtiger Weg gewiefen wird zur Erlernung der Lettschen Sprachen leichtlich zukommen, getellet vnd außgegeben von Johanne Langio, Pafstoren zur Ober vnd Nieder=Bartaw in Curland. ([1685] 1936) *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langģija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*.

- Pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar īsu apcerējumu par Langģija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese, Rīga: Latvijas Universitāte.
- Markus-Narvila, Liene (2010). Rucavas izlokšnes *ājo*-celmu verbi. *Linguistica Lettica*, Nr. 19. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 20.–36. lpp.
- Markus-Narvila, Liene (2012). Krišģana Barona Dainu skapģa materiāli Rucavas izlokšnes morfolģijas vēsturei. *Letonikas ceturtais kongress. Novadnieciskģas identitģtes meklģjumi Kurzemģ*. Liepģja: Liepģjas Universitģte, 125.–145. lpp.
- Markus-Narvila, Liene (2016). Dienvidrietumkurzemes izlokšnes: Bģrta, Rucava. *Avoti vģl neģzsģkst. Latviešu valodas diģlekti 21. gadsimtģ*. Stafecka, Anna, Markus-Narvila, Liene (sast.). Rģga: LU Latviešu valodas institģts, 79.–141. lpp.
- ME IV – Mģlenbahs, Kģrģlis (1929–1932). *Latviešu valodas vģrdnģca*. Redģģģģjis, papildinģģjis, turpinģģjis J. Endzelģns. 4. sģjums. Rģga: Kultģras fonda izdevums.
- Mģlenbahs, Kģrģlis (1909). Par valodas pareģzģbu. *Daģģ jautģģjumi par latviešu valodu*. 4. [burtn.] Rģga: Rģgas Latviešu biedrģbas Derģģu grģmatu nodaģas izdevums, 3.–35. lpp.
- Mģlenbahs, Kģrģlis ([1900] 2009). Ceģojums pa Vidzemes rietumu daģu. Mģlenbahs, Kģrģlis. *Darbu izlase*: 2 sģj. Druvģte, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmģte (zin. red.). 1. sģj. Rģga: LU Latviešu valodas institģts, 2009, 329.–335. lpp.
- Mģlenbahs, Kģrģlis ([1902] 2011). Vidģģ izlokšne. No Vģbiģiem lģdz Krģtei. Mģlenbahs, Kģrģlis. *Darbu izlase*: 2 sģj. Druvģte, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmģte (zin. red.). 2. sģj. Rģga: LU Latviešu valodas institģts, 79.–82. lpp.
- Ozola, Ieva (2004). Turpat blakus Rucavai: Sventģjas latviešu izlokšne. *Mana novada valoda: Leģaskurzeme*. Liepģja: LiePA, 92.–109. lpp.
- Ozola, Ieva (2006). Refleksģvie verbi Rucavas teicģjas Annas Őmites valodģ. *Vģrds un tģ pģtģšanas aspektģ*: rakstu krģjums, Nr. 10. Liepģja: LiePA, 87.–94. lpp.
- Ozola, Ieva (2007). Gramatiskģs ģpatnģbas un to pģrmaģnas rucavnieku valodģ. *Rucavģ, tur Paurupģ... Etnognģģģģja, folklorģ, valoda*. Liepģja: LiePA, 379.–400. lpp.
- Ozols, Arturs (1961). *Latviešu tautasdzģsmu valoda*. Rģga: Latvģjas Valsts izdevniecģba.
- Reķģna, Antoģģna ([1995] 2008). Verbu formu paralģles latģalģskajģs, Zemģales sģģģskajģs un kursģskajģs izlokšnģs. Reķģna, Antoģģna. *Raksti valodniecģbģ: I daģa*. Liepģja: LiePA, 335.–354. lpp.
- Rudzģte, Marta (1964). *Latviešu diģlektolģģģja*. Rģga: Latvģjas Valsts izdevniecģba.
- Rudzģte, Marta (1995). Latviešu valoda Kurzemģ. *Kurzeme un kurzemnieki*: apraksti, pilsetu plģni, tģrisma marģruti, attģli, kartes. Rģga: Latvģjas Enciklopedģģa, 69.–75. lpp.
- Stafecka, Anna (2019). Daģas verba formu paralģles Latģalģ un Leģaskurzemģ. *Vģrds un tģ pģtģšanas aspektģ*: rakstu krģjums, Nr. 23 (1/2). Liepģja: LiePA, 155.–162. lpp.
- Straupenģce, Daģģa (2018). *Latviešu valoda Lietuvģ – Bģtiģģģģ un Sventģģģ*. Liepģja: LiePA.
- Valtere, Emma (1938). Pģrkones izlokšne. *Filologu biedrģbas raksti*, XVIII. Rģga: Filologu biedrģbas izdevums, 123.–134. lpp.

Folksongs as a Source of Research of the Phonetical and Morphological Peculiarities of the Subdialects of Lejaskurzeme

Liene Markus-Narvila

Keywords: folksongs, subdialects, Lejaskurzeme, phonetics, morphology

It has been a long time since linguists have spoken about the levelling of subdialects in Latvia, for instance, linguist Jānis Endzelīns already in the middle of the 20th century, when he spoke about the language of the district of Vidzeme said these significant words: “As elsewhere also in Latvia the standard language exterminates subdialects and partly has already exterminated them. There are many areas where it is hard to find a person who speaks only in subdialect.” Therefore, it is important to identify the most important sources of the acquisition of subdialects, which would be useful to all who are interested in subdialectic studies. One of these sources is Latvian folksongs, which vividly preserve the most prominent phonetic and morphological features. The phonetical and morphological features of the subdialects of Lejaskurzeme have been identified in both folksong materials and in later linguistic sources—in the descriptions of Anna Ābele “Par Rucavas izloksni” (On the Rucava Sub-Dialect (1927)), “Rucavas izloksne” (The Rucava Sub-Dialect (1928)), “Gramzdas draudzes izloksne” (The Sub-Dialect of Gramzda Parish (1929)) and also in the description of Emma Valtere “Pērkones izloksne” (The Pērkone Sub-Dialect (1938)) as well as in late 20th century and early 21st century linguistic sources, which allow a comparison between characteristic subdialectal peculiarities and to track their changes over the years.

This article analyses the most prominent peculiarities of the subdialects of Lejaskurzeme both in folksongs and in subdialectal sources: in phonetics and morphology. The analysis of the folksongs shows that the treasures of our language are still living; moreover, especially the sources of folklore, including folksongs, are still an actual source of studying subdialects, which, if we use correctly, can reveal grammatical, phonetical, and morphological peculiarities.

Folklorā un ideoloģijā: folkloras teksti latviešu mācību literatūrā PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados

Ilze Ļaksa-Timinska

Raksts sagatavots Latvijas Republikas Izglītības un
zinātnes ministrijas budžeta apakšprogrammā 05.04.00
“Krišjāņa Barona Dainu skapis”.

Ievads

Raksta fokusā ir 20. gs. 20.–30. gados izdotās latviešu mācību grāmatas PSRS¹ un folkloras tekstu izmantojums tajās, pievēršot uzmanību konkrēto tekstu atlasē principiem un veidiem, kā folkloras tekstus piedāvā interpretēt mācību grāmatu autori. Pētījuma mērķis ir noteikt, kā padomju latviešu mācību grāmatās pieejamās folkloras vienības sabalsojušās ar PSRS dominējošajām marksistiski ļeņinskās ideoloģijas dogmām.

Raksts ir strukturēts divās daļās: pirmajā aprakstīta padomju latviešu diasporas izveide un izglītības process, savukārt otrajā uzmanība ir pievērsta mācību grāmatu un konkrētu folkloras tekstu analīzei. Pētījumā tiek izmantota kultūrvēsturiskā pieeja un diskursa analīze.

Līdzšinējā 20. gs. 20.–30. gadu padomju latviešu izglītības izpēte vairāk koncentrēta uz institucionālo aspektu (Dzintras Viksnas “Latviešu kultūras izglītības iestādes Padomju Savienībā 20.–30. gados” (1972), daļēji Vitālija Šaldas “Latvieši Maskavā, 1923–1938” (2010)), raksta novitāte ir pievēršanās izglītības saturam. Lai arī rakstā tiek apskatīts diezgan šaurš un specifisks izglītības satura aspekts – latviešu folkloras tekstu izmantojums –, tas sniedz pietiekami plašu priekšstatu par mācību grāmatu ideoloģiskajām nostādnēm un potenciālajiem mērķiem.

Latviešu diaspora

20. gs. 20.–30. gados PSRS dzīvojušie latvieši nebūtu uzskatāmi par viendabīgu kopumu. Latviešu diasporu veidoja cilvēki ar atšķirīgu izglītību, nodarbošanos, politiskajiem uzskatiem un iemesliem, kāpēc viņi ir emigrējuši.

Lielāko diasporas daļu veidoja zemnieki, kas uz PSRS teritoriju bija pārceļojuši 19. un 20. gs. sākumā. Pirmā latviešu kolonija radās 1802. gadā – tā bija Rižkovas kolonija Omskas apgabalā, uz kuru tika izsūtīti Kauguru nemieru dalībnieki (Apine 2003: 9). Jāteic gan, ka Rižkova bija radusies piespiedu emigrācijas rezultātā – pārējās 19. gs. latviešu kopienas radās brīvprātīgas zemnieku izceļošanas dēļ.

1 Rakstā ir atsauces arī uz Krievijas PFSR perioda notikumiem (1917–1922).

Pirmais nozīmīgais latviešu zemnieku migrācijas vilnis aizsākās 1861. gadā, kad visā Krievijas Impērijā tika atcelta dzimtbūšana (Ķikuts 2015: 231). Tas veicināja zemnieku iespēju brīvi pārvietoties un iepirkt zemi citās Krievijas Impērijas guberņās. Tagadējā Latvijas teritorijā kļūt par zemes īpašniekiem bija sarežģīti – zeme bija dārga un pārsvarā to pārvaldīja vācu/poļu muižniecība, tādēļ latviešu zemnieki izceļoja uz tuvākajiem apgabaliem – Pleskavas, Vitebskas, Smoļenskas, Kauņas guberņu (Skujenieks 1927: 371).

Jāmin arī jaunlatviešu centieni padarīt zemniekus par “saimnieku kārtu” – zeme tika iepirkta lētāk ārpus Baltijas guberņām un pārdota ar nelielu uzcenojumu. Viens no zināmākajiem gadījumiem bija Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) aicinājums laikrakstā “Pēterburgas Avīzes” iepirkt zemi Novgorodas guberņā (viņš to solīja pārdot par 15 rubļiem desetīnā²) (Valdemārs 1863), rezultātā aptuveni 3000 zemnieku aizceļoja prom no Kurzemes (Bērziņš 2000: 82). Lai gan Valdemāra zemes iepirkšanas “akcija” veicināja neskaitāmus pārpratumus, kā arī gandrīz pilnībā izputināja viņu pašu, iniciatīvas rezultātā Novgorodas apgabalā bija izveidojusies un palielinājās latviešu zemnieku diaspora.

Vēlāk zemnieki pēc pašu iniciatīvas migrēja uz Pēterburgas, Baškīrijas, Orenburgas un citām guberņām (Skujenieks 1927: 371). Novgorodā dzimusi latviete Lilija Līce atminējās, ka vecvecāki esot pārcēlušies turp “pēc 1500 pūrvietām labas, neapstrādātas zemes, 80 verstis no Pēterburgas un 7 verstis no lielās Maskavas–Pēterburgas dzelzceļa stacijas Ļubaņas, cena bija pieci sudraba rubļi pūrvietā³, kas salīdzinot ar tā brīža zemes cenām Latvijas teritorijā bija trīs līdz astoņas reizes lētāk” (Sprūde 2006).

19. gadsimta 90. gados un 20. gadsimta sākumā latviešu (īpaši latgaliešu) zemnieki lielākoties devās uz Sibīriju galvenokārt tāpēc, ka cerēja tur zemi dabūt par brīvu (Ķikuts 2015: 48). Jāpiebilst, ka 19. gadsimtā latviešu migrācija ārpus Baltijas guberņām nebija saistāma tikai ar zemnieku vēlmī pēc labākiem sociālekonomiskiem apstākļiem. Ievērojams migrantu skaits bija arī zaldāti. Dienests armijā 19. gadsimta pirmajā pusē ilga 25 gadus, daudzi no rekrūšiem neatgriezās dzimtajās guberņās, jo pēc dienesta varēja brīvi izvēlēties nodarbošanos, daudzi zināja arī krievu valodu, kas veicināja bijušo zaldātu apmešanos lielākajās Krievijas Impērijas pilsētās. Tā, piemēram, Sanktpēterburgā izveidojās latviešu kopiena no atvaļinātajiem rekrūšiem (Ķikuts 2015: 100). Iesaukto kareivju skaits bija diezgan iespaidīgs (tas nebija noteikts, bet variēja atkarībā no politiskās situācijas Krievijas Impērijā), piemēram, 1870. gadā Vidzemei 1539 cilvēki bija jānodod rekrūšos, no kuriem 1367 bija zemnieku kārtas (Ķikuts 2015: 100).

1897. gada tautas skaitīšanā Krievijas Impērijā (ārpus guberņām, kas ietilpa tagadējā Latvijas teritorijā) tika uzskaitīti 117 000 latvieši (Trojnīckij: 1905), kas ir aptuveni 8 % no tā brīža visiem latviešiem.

2 Laukuma mērvienība – 1,09225 hektāri (krievu mērvienību sistēmā no 1753. līdz 1927. gadam).

3 Sena laukuma mērvienība – 0,364962 hektāri; sākotnēji atbilda laukumam, uz kā izsēts 1 pūrs rudzu.

20. gadsimta sākumā turpinājās latviešu zemnieku migrācija, taču tā nebija tik masveidīga kā 19. gadsimta otrajā pusē. Pirmā pasaules kara laikā bēgļu gaitās devās Kurzemes un Zemgales iedzīvotāji, kuriem bija pavēlēts bēgt, jo tuvojās frontes līnija (Skujenieks 1927: 374), tika evakuētas 523 rūpnīcas ar iekārtām un produkciju, līdzī aizbrauca aptuveni 75 000 strādnieku un vēl 125 000 viņu ģimenes locekļu (Vikсна 1998: 13). Tiek uzskatīts, ka 1916. gadā Krievijā (ārpus tagadējās Latvijas teritorijas) atradās aptuveni 800 000 latviešu bēgļu (Freiberģa 2015: 47). Protams, lielākā daļa bēgļu pēc kara atgriezās, taču vairāki tūkstoši latviešu, kara laikā atrazdami patvērumu pie radniekiem latviešu kolonijās vai iekārtodami ērtus sadzīves apstākļus, palika uz dzīvi jaundibinātajā valstu savienībā. Diasporas daļa, kuru veidoja emigrējušie latviešu zemnieki, viņu pēcteči un kara bēgļi, nedevās uz jaundibināto Latviju. Tam nebija politiski apsvērumi – visticamāk, viņu interese un izpratne par apvērsumu un politiskā režīma maiņu bija minimāla –, bet viņi drīzāk paļāvās, ka pēc kara atjaunosies ierastais dzīves ritms, kas viņus apmierināja. Atgriešanās (vai dažiem pirmreizēja došanās) uz Latviju nozīmētu pamest mājas un šķietami stabilo dzīvi.

Ideoloģiski atšķirīgu padomju latviešu diasporu veidoja latviešu sarkanie strēlnieki, kuri pēc Sarkanās armijas latviešu pulku izformēšanas 1921.–1922. gadā nolēma palikt jaundibinātajā valstu savienībā (aptuveni 5000 strēlnieku) (Vārpa 2006: 448). Tāpat 1919.–1920. gadā ar Pētera Stučkas (1865–1932) valdību no Latvijas teritorijas atkāpās komunisma ideju apoloģēti.

1926. gadā notika PSRS tautas skaitīšana. Latviešu migrācija bija rimusies, un iedzīvotāju skaits nostabilizējies. Tautas skaitīšanā PSRS pēc tautības principa tika uzskaitīti 141 559 latvieši, kā arī atsevišķi 8433 latgalieši (Vsesojuznaja perepis' naselenija 1928: 24). Apmēram 60 % latviešu dzīvoja laukos, bet pārējie – pilsētās (Maskavā – vairāk par 10 000; Ļeņingradā – vairāk par 12 000) (Vsesojuznaja perepis' naselenija 1928: 44–51). Pilsētās pārsvarā dzīvoja tā diasporas daļa, kas atradās PSRS politiskās pārliecības dēļ⁴, tieši šie cilvēki veidoja un virzīja padomju latviešu izglītības un kultūras procesus. Par latviešu uzticību komunisma idejām liecina arī statistikas dati – 1927. gadā uz katrēm 10 000 nacionālo mazākumtautību iedzīvotāju Padomju Savienībā 868 latviešu bija Komunistiskās partijas biedri (Nacional'naja politika VKP(b) v cifrah 1930: 132–137). Jāpiebilst, ka tas ir lielākais partijas biedru skaits, salīdzinot ar citām PSRS dzīvojošajām mazākumtautībām (kīniešiem – 741, lietuviešiem – 621, persiešiem – 256, igauņiem – 253, poļiem – 143 biedri) (Nacional'naja politika VKP(b) v cifrah 1930: 132–137).

4 Pēc 1897. gada Krievijas Impērijas tautas skaitīšanas datiem Maskavā dzīvo 719 latvieši, galvaspilsētā Sanktpēterburgā uzskaitīts 7121 latvietis; 1926. gada PSRS tautas skaitīšanas dati liecina, ka kopā abās pilsētās iedzīvotāju skaits ir palielinājies par aptuveni 14 000 latviešiem – statistiski nav iespējams izsekot, uz kā rēķina 20. gs. palielinājās pilsētu iedzīvotāju skaits, taču PSRS ietilpstošajās lauku teritorijās latviešu iedzīvotāju skaita izmaiņas ir minimālas, tādēļ ir iespējams pieņemt, ka lielāko daļu jauno pilsētnieku veido 20. gs. politiskie migranti.

Padomju latviešu izglītība

1918. gada oktobrī Krievijas Izglītības tautas komisariāta lēmumā bija paziņots par pirmās⁵ un otrās pakāpes⁶ skolu organizēšanu krievu vai mazākumtautību dzimtajā valodā, kā arī iespēju apgūt vidējo un augstāko izglītību dzimtajā valodā (Postanovlenie Narodnogo Komissariata Prosveshhenija. O shkolah nacional'nyh men'shinstv 1942: 1101–1102). Savukārt iepriekš pieņemtajā deklarācijā par izglītības organizēšanu tika pieņemti arī citi svarīgi lēmumi – pirmās un otrās pakāpes izglītība visiem bija obligāta un bez maksas, skola tika pilnībā atdalīta no baznīcas, zēniem un meitenēm vairs netika veidotas atsevišķas izglītības iestādes (Dekret Vserossijskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sovetov 1942: 1026–1030). Tika izveidoti arī mazākumtautību izglītības tautas komisariāti, latviešu komisariātu vadīja vēlākais Augusta Kirhenšteina (1872–1963) valdības izglītības ministra biedrs Pēteris Valeskalns⁷ (1899–1987). Būtībā Latviešu mazākumtautību izglītības komisariāts arī bija atbildīgs par latviešu skolu tīkla izveidi, skolotāju un mācību grāmatu gatavošanu un kontrolēšanu.

Atšķirībā no citām PSRS tautām, kur daudzām nebija savas rakstības un bija augsts analfabētisma līmenis, latviešu skolu tīklu un izglītības procesu organizēt bija vienkāršāk. Pirmkārt, lielākajās latviešu kolonijās jau iepriekš bija dibinātas skolas. Piemēram, vecākajā latviešu kolonijā Rižkovā skola darbojās kopš 1861. gada (Beika, Viksna 2001: 18). Jāpiebilst, ka koloniju skolas pirms apvērsuma pilnībā finansēja paši latviešu zemnieki, līdz ar to pārsvarā tajās strādāja viens vai divi skolotāji, kuri koloniju bērniem varēja sniegt vispārīgas pamatzināšanas. Otrkārt, vidusmēra latviešu izglītības līmenis PSRS bija krietni virs vidējā – gandrīz visi mācēja lasīt, rakstīt, rēķināt, līdz ar to “jaunās” skolas apmeklēja tikai skolas vecuma bērni (citu mazākumtautību skolās nācās iet arī pieaugušajiem, jo deklarācija paredzēja, ka ikvienam ir jāapgūst vismaz lasītprasme). Treškārt, PSRS bija salīdzinoši daudz izglītotu latviešu skolotāju, kuri izglītību bija ieguvuši Pirmā pasaules kara laikā vai iepriekš. Tādēļ jau 1922.–1923. gadā PSRS bija 120 pirmās pakāpes un trīs otrās pakāpes latviešu skolas, 10 bērnu nami un septiņi bērnudārzi (Mazudre 1923: 208).

Protams, pastāvēja arī ļoti daudz problēmu: nebija pietiekami daudz līdzekļu, lai uzturētu un apkurinātu skolas telpas, nodrošinātu skolēniem uzturu, cara laika skolas bija pilnībā jāreorganizē, lai tās atbilstu jaunajām prasībām, bija jārada jauna, vienota mācību programma, kā arī bija nepieciešamas jaunas mācību grāmatas, latviešu blīvi apdzīvotajos apgabalos bija jāveido jaunas skolas, jo to tur nebija vispār. Skolu skaita palielināšana veicināja skolotāju trūkumu (Viksna 1972: 103).

1921. gadā tika sarīkoti pirmie latviešu skolotāju kursi Smoļenskā. Tie ilga 4 mēnešus, un pārsvarā

- 5 Pirmās pakāpes izglītības iestādēs mācības ilga piecus gadus, paredzētas skolēniem no 8 līdz 13 gadiem.
- 6 Otrās pakāpes izglītības iestādēs mācības ilga četrus gadus skolēniem no 13 līdz 17 gadiem, vēlāk samazināja uz diviem gadiem no 13 līdz 15 gadiem.
- 7 Kļuva par izglītības tautas komisāru 1941. gadā pēc Jūlija Lāča (1892–1941) aresta.

tajos piedalījās jau strādājošie skolotāji, kuriem bija jāapgūst jaunā metodoloģija. Līdzīgi bija arī vēlākie Viskrievijas latviešu skolotāju kursi (Vikсна 1972: 100–103). Bija skaidrs, ka ar tobrīdējo skolotāju bāzi nepietiks, tādēļ bija jāveido izglītības iestādes, kur var apgūt skolotāja arodu.

Jau 1921. gadā Maskavā tika nodibināts Latviešu praktiskās izglītības institūts skolotāju sagatavošanai un mācību programmas izveidei pirmās pakāpes skolām. To vadīja 20. gadsimta sākumā kreisajās aprindās labi zināms skolotājs un izglītības teorētiķis Frīcis Silarājs (1880–1947). Mācības ilga četrus gadus, pirmajā gadā audzēkņus uzņēma trīs reizes, pārsvarā no laukiem (Vikсна 1972: 103). 1923. gadā institūts tika reorganizēts par Latviešu centrālo pedagoģisko tehnikumu, un no 1925. gada tas tika pārcelts uz Ļeņingradu.

Jāpiemin arī Aleksandra Hercena (*Aleksandr Gercen*, 1812–1870) vārdā nosauktais pedagoģiskais institūts Maskavā, kurā 1927. gadā tika izveidota literatūras un kultūras ievirzes nodaļa mazākumtautību studentiem, tajā darbojās latviešu apakšnodaļa, viens no studentu un absolventu uzdevumiem bija komplektēt mācību plānus skolām, veidot grāmatas (Vikсна 1972: 126). Mācību iestādē bija arī latviešu folkloras lekciju kurss, kuru vadīja dzejnieks un literāts Jānis Eiduks (1897–1943), bet, piemēram, valodniecību un baltu valodu salīdzināmo gramatiku pasniedza arī vēlāk LPSR zināmais valodnieks Jānis Loja (1896–1969) (Loja: 1929).

Kopš 1931. gada skolotājus mācīja arī Ačinskas Latgāliešu pedagoģiskajā tehnikumā (Šalda 2010: 225). Pārsvarā tur izglītojās jaunieši no Sibīrijas latgāliešu kolonijām, vēlāk viņi tika nosūtīti darbā uz kādu no latgāliešu skolām. Skolotāja profesijas apguve jauniešu vidū nebija īpaši iecienīta, jo tas nozīmēja, ka pēc tehnikuma beigšanas viņi tiks nosūtīti darbā uz kādu PSRS lauku teritoriju, kur nāksies strādāt vietējā kolonijas skolā. Tas demotivēja, jo nedeva iespēju iekārtot dzīvi pilsētā. Pēc masveidīgajām un brutālajām latviešu zemnieku koloniju kolektivizācijām 20. gadsimta 30. gadu sākumā (Beika 2000: 47) latvieši vairs netiecās dzīvot izpostītajās saimniecībās. Tika meklēti veidi, kā “piespiest” jauniešus izvēlēties skolotāja karjeru. Piemēram, Sibīrijas latgāļiem Aleksandram Kudiņam (1919–2006) pēc 7 klašu pabeigšanas netika izsniegta skolas beigšanas apliecība, bet viņš tika piespiests kārtā nosūtīts uz Ačinskas Latgāliešu pedagoģisko tehnikumu:

“No Pedskolas direktora Izidora Meikšāna [1900–1975] uzzinājām, ka pie Pedskolas ir divu mēnešu kursi. Lūdzām uzņemt mūs ne Pedskolā, betursos. Kaut gan biju tikai 15 gadus vecs, I. Meikšāns piekrita uzņemt maniursos. Piekrita tāpēc, ka latgāliešu skolās bija ļoti bēdīgs stāvoklis ar skolotāju kadriem. Pedagoģiskā skola tos varēja sagatavot ne ātrāk kā 3 gados. Tādēļ arī organizēja īslaicīgus skolotāju sagatavošanas kursus. Reflektantu trūkuma dēļ tajos uzņēma pat ar 4 klašu izglītību. Bet man kā nekā bija septiņgadīgās skolas izglītība, un pagarā auguma dēļ es izskatījos pēc 18-gadīga jaunekļa. Pēc kursu beigšanas saņēmu norīkojumu darbā par pamatskolas pārzini Maļinovkā (Krasnojarskas novada Birijusu rajonā).” (Kudiņš 1996)

Latviešu skolotāju bāze tika papildināta arī Kominternes interesēs izveidotajā Rietumu nacionālo mazākumu komunistiskajā universitātē, kurā tika gatavoti cilvēki komunistiskā režīma

propagandēšanai studentu dzimtajās valstīs (Vīksna 1972: 104). Ļoti spēcīga bija arī latviešu nodaļa, taču par spīti studentu cerībām, ka viņus nosūtīs uz Latviju “pagrīdes” darbā, daudzi tika deleģēti uz kādu PSRS latviešu koloniju (Šalda 2006: 49). Īpaši aktuāli tas kļuva 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā, kad bija jārada kolektīvizācijai labvēlīgi apstākļi, un nereti šie studenti, dzīvojot latviešu kolonijās, pildīja skolotāja amatu.

Jāpiebilst, ka problēmas ar latviešu skolām bija ne tikai laukos, bet arī pilsētās. Piemēram, Maskavā, kur dzīvoja aptuveni 10 000 latviešu (aptuveni 1000 skolas vecuma bērni), darbības divas latviešu skolas – Kārļa Marksa (*Karl Marx*, 1818–1883) vārdā nosauktā latviešu septiņgadīgā pamatskola, kurā mācījās ap 200 bērnu (Vīksna 1972: 104), un bērnu nams ar pamatskolu Hamovņikos (Šalda 2010: 209). Tas nozīmēja, ka lielākā daļa latviešu izglītojas krievu skolās, tai skaitā arī latviešu inteliģences atvases, piemēram, Linarda Laicena (1883–1937) meita Fetna (Laicens [bez dat.]) un Annas Lāces (1871–1979) meita Dagmāra mācījās krievu skolās (Ķīmele, Strautmane 1996: 179).

Sarežģījumus sagādāja arī latviešu mācību grāmatas. No Latvijas tika ievesta Leona Paegles (1890–1926) “Ābece” (1922), kā arī viņa sakārtotā bērnu grāmatu sērija “Valodzes šūpulī” (1920) (Izdevniecības “Prometejs” grāmatu katalogs 1924). Nebija pašu elementārāko grāmatu latviešu valodā, nemaz nerunājot par nopietnāku vai pat zinātnisku literatūru. Paegles pirmo grāmatu ieviešana PSRS būtu uzskatāma par izņēmumu, jo ievest jebkādu literatūru no Latvijas bija aizliegts; tā Latvijas ģenerālkonsuls Aleksandrs Birznieks (1882–1951) 1928. gadā Latvijas Republikas Ārlietu ministrijai rakstīja:

“Krievijā ir pilnīgi aizliegts izplatīt Latvijā iznākošos drukas darbus. Ne tikai Latvijas laikraksti, žurnāli un citi periodiski izdevumi ir pilnīgi aizliegti, bet pat tīri zinātniski darbi, skolas grāmatas, populāri zinātniskā literatūra, kalendāri un citi tamlīdzīgi, no politiskā viedokļa pilnīgi neitrāli izdevumi.” (Birznieks [bez dat.])

Ja eksakto zinātņu grāmatas tika vienkārši tulkotas no krievu valodas, tad krietni sarežģītāk bija ar humanitārajām zinātnēm. Tika ieteikts skolās lasīšanai izmantot presi, kalendārus, atsevišķus daiļliteratūras darbus (Vīksna 1972: 90). Tikai 20. gadsimta 20. gadu otrajā pusē tapa pirmās latviešu mācību grāmatas literatūrā, arī biedrība “Prometejs” finansiāli nostiprinājās un sāka izdot dažādas lasāmgrāmatas skolēniem, hrestomātijas, arī bērnu un jauniešu žurnālus “Mazais Kolektīvis” un “Jauni Ceļi”.

20. gadsimta 30. gados biedrībā “Prometejs” tika izveidota skolu metodiskā sekcija, kas bija tiešā Izglītības tautas komisariāta pakļautībā. No 1933. gada Eduards Stūritis (1890–1938)⁸

8 Dzimis Rīgā, aktīvs 1905. gada un 1917. gada revolūciju dalībnieks; strādājis par skolotāju un publicējis rakstus par pedagoģiju padomju latviešu laikrakstos.

un Emma Žvīgure (1888–1983)⁹ veidoja mācību programmu, daudz palīdzēja Emīlija Plinka (1899–?)¹⁰ (Vīksna 1972: 61). “Prometejs” pulcēja ap sevi potenciālos grāmatu autorus un “trīscientempā” izdeva jaunas grāmatas. Piemēram, 1933. gadā īsā laikā sagatavoja un izdeva septiņpadsmit jaunas mācību grāmatas ([Bez aut.] 1933). Kad 20. gadsimta 30. gados politiskā kontrole pastiprinājās arī izglītības jomā, mācību programma tika unificēta (atstājot maz iespēju katrai mazākumtautībai brīvi izpausties), taču biedrības “Prometejs” redakcija arī šajos apstākļos veidoja tieši latviešu auditorijai piemērotu saturu, integrējot literatūras grāmatās apceres par Latvijas vēsturi, publicējot latviešu klasiķu darbus un arī folkloru. Brīdī, kad padomju latviešu izglītības sistēma sāka stabilizēties un varēja pilnveidoties, jo biedrība “Prometejs” nodrošināja gan intelektuālo, gan finansiālo atbalstu, viss tika pārtraukts. PSRS valdība nevarēja ignorēt pašpietiekamu, finansiāli stabilu un neatkarīgu korporāciju, kura turklāt bija ietekmīga vienas konkrētas diasporas kultūras attīstībā, tāpēc 1937. gadā biedrība tika likvidēta (lielākā daļa darbinieku arestēti, vēlāk arī nošauti, konfiscēts viss uzkrātais kapitāls, manta, nekustamie īpašumi, mākslas darbi) (Ozoliņa 2009: 39). Tajā pašā gadā tika parakstīts arī VK(b)P CK Orgbiroja lēmums “Par nacionālajām skolām”, kura rezultātā mazākumtautību skolas tika atzītas par kaitīgām un tās visas bija spiestas organizēt mācību darbu krievu valodā (Šalda 2010: 214).

Folkloras teksti padomju latviešu mācību literatūrā

Pētījuma daļā apskatītas visas 20. gadsimta 20.–30. gados izdotās padomju latviešu mācību grāmatas – ābece, latviešu valodas un literatūras mācību grāmatas, skolām paredzētās lasāmgrāmatas un hrestomātijas, kā arī izdotās folkloras vienību izlases (kopškaitā 24 grāmatas), ne visās ir pieejami folkloras teksti. Analīzes fokusā ir tikai tās grāmatas, kurās ir publicēta folkloras (sk. 1. tabulu).

- 9 No 1908. līdz 1912. gadam mācījusies Cēsu Sieviešu ģimnāzijā, iesaistījusies nelegālā sociāldemokrātu organizācijā, Pirmā pasaules kara laikā strādājusi par skolotāju Maskavā, bijusi Tautas izglītības nodaļas instruktore 1919. gadā Pēteru Stučkas valdībā, 1924. gadā pabeigusi Komunistiskās audzināšanas akadēmiju un strādājusi par pasniedzēju Latviešu pedagoģiskajā tehnikumā, 1938. gadā arestēta, bijusi izsūtījumā 9 gadus, 1948. gadā atsūtīta uz Latviju, strādājusi par skolotāju Valmierā un Kuldīgā, pēc pensionēšanās kopā ar Martu Krustiņsoni (1895–1996) ceļojusi pa padomju Latviju, audzinot un izglītojot padomju bērnus par revolūcijas laikiem, saņēmusi Latvijas PSR Augstākās Padomes goda rakstu.
- 10 Agri iesaistījās nelegālajās komunistu kustībās, Pēteru Stučkas valdības laikā 1919. gadā veidoja pionieru organizācijas, Maskavā strādāja par skolotāju un mācību grāmatu autori, 1938. gadā tika apcietināta, pēc 9 gadiem izsūtījumā Komsomoļskā strādāja Valmierā par skolotāju, bet 1949. gadā atkārtoti tika izsūtīta uz Krasnojarsku. Pēc otrreizējā izsūtījuma dzīvoja Maskavā, daudz sarakstījās ar latviešu inteliģenci LPSR, publicējusi atmiņas un stāstus periodikā.

Nosaukums	Sastādītāji	Izd. gads	Izdevējs	Vai ir iekļauta folklorā?
“Literatūras hrestomātija”	Daži Maskavas skolu darbinieki	1923	Valsts grāmatu izdevniecība	Latviešu tautas dziesmas, Ernesta Eferta-Klusā pēcvārds
“Darbs. Lasāmgrāmata jaunākajām klasēm”	Sociālistiskās audzināšanas akadēmijas latvju studentu grupa	1924	SPRS Tautu centrālā izdevniecība	Nav
“Literatūras hrestomātija. II daļa”	—	1925	SPRS Tautu centrālā izdevniecība	Nav
“Oroju zeme. Ābece un lasāmgrāmata latgališu valodā”	Vera Daškeviča, Aleksandrs Eisulis	1925	Valsts grāmatu izdevniecība	Nav
“Oktobra laukos. Mācību grāmata pieaugušo skolām”	Emma Mize (Mizze)	1928	SPRS Tautu centrālā izdevniecība	Nav
“Jaunie asni. Lasāmā grāmata I grupai “	Elza Krūkle	1930	Prometejs	Nav
“Oktobrēns. Ābece”	Elza Krūkle	1930	Prometejs	Dažas latviešu tautas dziesmas, pārsvarā jaunā folklorā
“Strādājam kolektīvā. Lasāmgrāmata 3. gadam”	Fricis Silarājs	1931	Prometejs	Nav
“Literatūras hrestomātija. Ceturtais mācības gads”	Anna Pērle, Emma Mize (Mizze)	1933	Prometejs	Nav
“Literatūras hrestomātija. Trešais mācības gads”	Anna Pērle, Emma Mize (Mizze)	1933	Prometejs	Nav
“Lasāmgrāmata. Otrais mācības gads”	Emīlija Plinka	1933	Prometejs	Latviešu tautas dziesmas, mīklas un komentāri
“Ābece”	Marija Keipenvarliņa, Elza Krūkle	1933	Prometejs	Jaunā folklorā
“Latgališu ābece”	Izidors Meikšāns	1933	OGIZ	Jaunā folklorā
“Literatūras hrestomātija vidusskolai. Sestais mācību gads”	Alfrēds Ziediņš	1935	Prometejs	Nav
“Literatūras hrestomātija”	Anna Pērle, Emma Mize (Mizze)	1935	Prometejs	Nav
“Dainas”	Līnards Laicēns	1935	Prometejs	Latviešu tautas dziesmas ar komentāriem
“Kā pieci kaķi malku cirta?”	Eduards Salenieks	1935	Prometejs	Latviešu tautas pasakas bērniem
“Lasāmgrāmata. Otrais mācības gads” (pārstrādāta)	Emīlija Plinka	1935	Prometejs	Latviešu tautas dziesmas, mīklas, pasakas un komentāri; jaunā folklorā
“Lasāmgrāmata. Pirmais mācības gads”	Elza Krūkle, Emma Žvīgure	1933	Prometejs	Latviešu tautas dziesmas; jaunā folklorā
“Ābece” (pārstrādāta)	Marija Keipenvarliņa, Elza Krūkle	1935	Prometejs	Jaunā folklorā
“Latvju tautas pasakas un teikas”	Jānis Straujāns, Vilis Knoriņš	1936	Prometejs	Pasaku un teiku izlase; Viļa Knoriņa priekšvārds
“Literatūras hrestomātija vidusskolai. Septītais mācību gads”	Jūlija Janelē-Viena	1936	Prometejs	Nav
“Literatūra. Mācību grāmata 5. klasei”	Paulīne Olmane	1936	Prometejs	Apceres par folkloru, tās žanriem, vēsturi, daudz folkloras piemēru
“Literatūras hrestomātija pirmā mācību skolai”	Anna Pērle, Emma Mize (Mizze)	1937	Prometejs	Nav

1. tabula

Sākotnēji jāizprot, kā padomju latvieši interpretē jēdzienu “folklorā”. Paulīne Olmane (1903–1980), “Literatūras mācību grāmatas 5. klasei” sastādītāja, ievadā “Kas ir folkloris?” raksta:

“Sacerējumus, kas radušies tanī laikā, kad tauta vēl nav pratusi rakstus, un kas tāpēc ilgus gadus un pat gadsimtenus uzglabājušies vienīgi tautas atmiņā, sauc par tautas gara mantām jeb folkloru.” (Olmane 1936: 3)

Respektīvi, viņas izteikumos dominē vācu romantismam atbilstoša tradīcija – folklorā kā sena tautas bagātība. Seko piebilde:

“Folkloras rašanās laikmets dažādām tautām ir dažāds. Atpalikušām tautām, kurām rakstīt un lasīt pratēju skaits nesen vēl bija niecīgs, blakus rakstiskai literatūrai arī vēl tagad attīstās daži folkloras veidi. Latvieši pieskaitāmi pie tām tautām, kurām folkloras veidošanās jau izbeigusies.” (Olmane 1936: 3–4)

Kā norāda krievu filoloģe Aleksandra Arhipova (*Aleksandra Arhipova*), šāda tendence dominēja krievu folkloristikā 20. gs. 20. un 30. gadu mijā (Arhipova: 2015). Taču 20. gs. 20. gados paralēli attīstījās arī jauna izpratne par folkloru, tapa daudzveidīgi pētījumi – par strādnieku folkloru, ielu dziedātāju repertuāru, anekdotēm, cietumnieku folkloru, tika vākti strādnieku albumi un albumu panti, pētīta častušku valoda, forma utt. (Arhipova, Neklyudov 2010: 84–108). Taču 20. gadu beigās un īpaši 30. gados sākās pilsētas folkloras apkarošana (Arhipova, Neklyudov 2010: 95). Viens no izskaidrojumiem – pēc PSRS dominējošajiem teorētiskajiem ieskatiem folklorā ir neattīstītas, rakstīt neprotošas tautas garīgais mantojums, bet strādnieki ir uzvarētāju šķira, respektīvi, garīgi attīstīti, augstākais sabiedrības sasniegums. Līdz ar to pieņemts, ka strādnieki turpina radīt folkloru, būtu devalvēt viņu “attīstību”. Otrs – iespējams, būtiskāks iemesls – tautas daiļrade bija grūti kontrolējama, līdz ar to folkloras saturs bija neparedzams. Bija gan dziesmas, gan anekdotes, kuras ironizēja par padomju reālajām un personībām, līdz ar to, pastiprinoties Staļina totalitārā režīma žņaugiem, bija jāievieš mehānisms, kas varētu kontrolēt tautas radošās izpausmes. Par pretpadomju anekdotēm vai dziesmām 20. gs. 30. gados draudēja cietumsods vai pat izsūtīšana (Arhipova, Neklyudov 2010: 96). Fiksēts, piemēram, gadījums, kad 1931. gadā Donbasā rūpnīcas strādniecēm tika konfiscēti atmiņu albumi un publiski sadedzināti (Bajkova 1931, 37–42). Šādā veidā padomju vara centās vērsties pret patvaļīgu, nesankcionētu tautas daiļradi un radošo izpausmi.

Taču paralēli aizliegumiem pētīt reālo pilsētas folkloru vai tradīcijas tika atbalstīta “padomju folkloras” vākšana. Īpaši tas aktualizējās ar Staļina totalitārā režīma pastiprināšanos – folkloristi kopā ar teicējiem radīja tā saucamo padomju folkloru, tika mudināts vākt dziesmas vai nostāstus par Ļeņinu, Staļinu, Pirmo pasaules karu (ar uzsvāru uz tā nežēlību un bezjēdzību), Pilsoņu karu, lidotāju Valēriju Čkalovu (*Valery Chkalov*, 1904–1937) un tamlīdzīgi (Miller 1991: 47).

Padomju latviešu inteliģence un folkloras pētnieki pārsvarā kā folkloru uztvēra tikai to, kas bija radies iepriekšējos gadu simteņos. Gan Olmane jau minētajā rakstā “Kas ir folklori?”, gan, piemēram, Vilhelms Vilis Knoriņš (1890–1938) ievadā Jāņa Straujāna (īstajā vārdā Jānis Masters, 1884–1938) sastādītajām “Latvju tautas pasakām un teikām” (1936) mēģināja pat identificēt konkrētus gadsimtus, kuros noteiktas pasakas vai dziesmas bija radušās; papildus viņš centās izskaidrot pasaku sižetu līdzību, uzsverot, ka latviešiem un krieviem ir daudz kopīgu pasaku, jo tās izsenis ir bijušas draudzīgas tautas un latvieši organiskāk aizņēmas idejas no krieviem nekā no citiem kaimiņiem vai vācu kolonizatoriem (Straujāns 1936: 3–13). Tādā veidā Knoriņš konstruēja mītu par draudzīgajām kaimiņu tautām un ietekmēšanas vienai no otras (ar uzsvāru, ka latvieši vairāk, protams, ietekmējušies no krievu “augstākās” kultūras, nevis otrādi), kas tobrīd bija ļoti simpātisks padomju varai, kura arvien vairāk īstenoja krievu šovinisma politiku.

No visām padomju mācību grāmatām tieši Olmanes sastādītajā literatūras mācību grāmatā 5. klasei visvairāk tiek rakstīts par folkloru. Tajā ir apskatīti atsevišķi žanri – pasakas, teikas, sakāmvārdi un parunas, mīklas; atsevišķas nodaļas ir veltītas dainām – to saturam un formai; ir arī nodaļa par latviešu folkloras vācējiem un būtiskākajiem izdevumiem. Protams, tekstos parādās ideoloģiskas atkāpes, taču kopumā tie ir diezgan informatīvi, saturīgi; ir pat minēta Latvijā izdotā Pētera Birkerta (1881–1956) un Mērijas Saules-Sleines (arī Mērija Birkerte, 1895–1982) grāmata “Latviešu sakāmvārdi un parunas” (1927) (Olmane 1936: 3). Teorētiskā daļa ir diezgan koncentrēta, taču saturīga un informatīva – samērīgs zināšanu kopums 5. klases skolēniem.

Taču, lai gan teorētiskā daļa ir šķietami pieņemama un pārsvarā politiski neitrāla, folkloras tekstu atlase gan šajā Olmanes mācību grāmatā, gan arī daudzās citās konstruē pasaules modeli, kas atbilst marksistiski ļeņinskajai ideoloģijai, tādā veidā padarot folkloras tekstus par propagandas līdzekli. Izplatītākais un vienkāršākais paņēmieni ir atlasīt tos folkloras tekstus, kuros tiek rādītas zemnieku un muižnieku attiecības¹¹.

Olmane norāda:

“Dziesmās redzam dažādus zemkopības, lopkopības, dravniecības un citus darbus. Garu garās ir dziesmu virknes par arājiem, plāvējiem, kūlējiem, malējiem, pieguļniekiem, ganiem utt. Dainās atspoguļojas senās sabiedriskās attiecības, tiek dziedāts par bajāriem, kungiem, vagariem, kalpiem, saimniekiem. Dainās skaidri izmanāma sacerētāja šķiras piederība. Daudzās dziesmās skan zemnieka naidis pret kungiem, lāsti kunga darbiem.” (Olmane 1936: 26–27)

Tieši teksti, kas fokusējās uz sarežģītajām kalpu un saimnieku vai kalpu un muižnieku attiecībām, kā arī teksti, kas slavē darba tikumu, dominē visās mācību grāmatās.

11 Piemēram, dainas: 1) “Cēla vīra kumeliņš / Kā sarmulis locījās / No kalniņa, pret kalniņu / Uz smago vezumiņu.”; 2) “Vai tu zini, bāleliņi, / Kāda mana dzīvošana? / Vilks nokoda kumeliņu, / Kungs paņēma līgaviņu.” (Literatūras hrestomātijā. Pirmā daļa 1923: 169)

Vairākās mācību grāmatās pēc folkloras tekstu ievietošanas ir tendence tos “paskaidrot”. Piemēram, 5. klases mācību grāmatā pēc pasakas “Kā vilks saimniecei kalpojis” tiek skaidrots, ka pasaka alegoriskā formā rāda, kā saimnieki izsūc kalpus (Olmāne 1936: 21), bet pasakas “Pieci stiprinieki” skaidrojumā teikts, ka tajā izpaužas tautas fantāzija, kā pavairot cilvēka spējas, panākt lielākus darba rezultātus, norādot, ka tieši šobrīd šī latviešu zemnieku fantāzija pārtop īstenībā (Olmāne 1936: 22). Savukārt Annas Pērles (1894–1976) un Emmas Mizēs (Mizze, 1893–1937) sastādītajās mācību grāmatās 3. klasei folkloras teksti netiek skaidroti, bet tā vietā tiek uzdoti uzvedinoši jautājumi. Piemēram, “Vai tautas dziesmā tēlotie kalpi ir čakli? Kāpēc muižnieks tos nopēra?” (Pērle, Mizze 1935: 77), tādā veidā liekot skolēniem pašiem meklēt atbildes un uzvedinot viņus uz pārdomām par netaisnīgo pagātnes iekārtu.

Vēl viena mazāk izplatīta, bet manāma iezīme mācību grāmatās ir klasiskajiem folkloras tekstiem pievienot uzvedinošu virsrakstu, piemēram, tautas dziesmu kopa ar nosaukumu “Pie budžiem” (Plinka 1933: 34)¹² vai “Muižnieki izkalpina darba zemniekus”. (Plinka 1933: 26) Tādā veidā skolēns uzreiz tiek vedināts noteiktā veidā uztvert tekstus, neļaujot brīvi tos interpretēt vai radīt savas asociācijas/pasaules redzējumu.

Mācību grāmatās netiek iekļautas folkloras vienības ar mitoloģisku saturu. Atlases princips paredz, ka folklorā ir jālasa kā vēsturiska patiesība, un tā ir latviešu vēstures izziņas avots. Piemēram, 1936. gadā “Prometejs” izdod Straujāna sastādītu pasaku un teiku krājumu, kur pārsvarā visas atlasītās pasakas ir vai nu sadzīves, vai dzīvnieku pasakas. Krājuma ievadā Vilis Knoriņš raksta:

“Latvju rakstniecība ir pārāk maz izmantojusi tautas pasaku motīvus. Vienīgais, kas pie tām daudz strādājis, ir Rainis. Tas nebūt nav mūsu rakstniecībai nācis par labu. Pavisam nepareizi uzskatīt Raiņa [Jānis Pliekšāns, 1965–1928] “Spēlēju, dancoju” un “Pūt, vējiņi” par vienīgo pareizo un iespējamo tautas pasaku motīvu iztulkojumu. Rainis pasaku motīvos ievēd par daudz mītiski-fantastisko elementu, kuri tautas masām ir sveši. Tautas domāšanas veids ir bijis reālistisks. Un šo tautas reālismu, pretēji Rainim, vajaga mūsu rakstniecībā izcelt.” (Straujāns 1936: 3–13)

Būtībā Knoriņš piedāvā atteikties no jebkuras mitoloģiskās folkloras pieminēšanas un izmantošanas, pie tāda principa turas arī grāmatu sastādītāji. Protams, reālisms ir dominējošais PSRS mākslas virziens, taču padomju latvieši savos izteikumos un rīcībā ir vēl radikālāki – ar prasību ignorēt veselu tautas garamantu un domāšanas paradigmu. Nenoliedzami, brīnumpasakas vai mītiskās dziesmas dod iespēju brīvāk interpretēt un saskatīt dažādas nozīmes, ļauties fantāzijai. Varētu tās komentēt un piedāvāt ideoloģiski korektas interpretācijas, taču drošāk tās neizmantot nemaz, tādēļ noteiktas folkloras tekstu grupas neizmantošana arī varētu tikt uzskatīta par vienu no paņēmieniem, kā folklorā palīdz (ne)veidot jauno padomju latviešu pilsoņu uztveri.

12 1) “Kāpostīni, kaceniņi / kalpa vīra barībiņa / Balta maize, pīrādžiņi / saimnieka dēliņam.”; 2) “Diža, tukla saimniece / nemācēja galdu klāt. / Gan mācēja meitas rāt, / maizi slēgt kambarī.” (Plinka 1933: 26)

Pavasara darbi.

Tuvojas sējas laiks. Kolektīvistu apskata mašīnas. Dažas mašīnas nav kārtībā. Viņas jāizlabo. Jāsagatavo arī sēklas.

Atbrauca pilsētas strādnieki Keiris un Ne-vickis. Viņi palīdzēja izlabot mašīnas.

Trecneeku solījums.

1. Zemi apstrādāsim rūpīgi.
1. Apsēsīm to ar iztīrītu un izkodinātu sēklu.
3. Novāksim augstu ražu.

Tautas dzeesma.

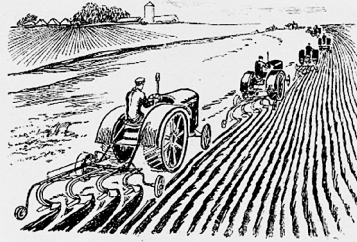
Smeekla leeta, kauna leeta,
smilga auga tīrumā.
Ā, brālīt, tava vaina,
ka tu smalki neceēji.

Kolektīvistis un veensētneeks.

Veensētneeks:

Arklam pakaj
ejam mēs
cauru deen,
cauru deen.

Kolektīvistis:

Mums pa lauku veicīgi
traktors leen, traktors leen.

Veensētneeks:

Sejam kveešus zemē mēs
reekšavam, reekšavam.

Kolektīvistis:

Mēs ar sējas mašīnām
trīsindās, trīsindās.

Veensētneeks:

Šogad rudzu vārpiņas
siciņas, siciņas.

Kolektīvistis:

Bet mums smagi graudi birst,
tā kā zelts, tā kā zelts.

1. att. Lasāmgrāmata. Pirmais mācības
gads. Maskava: Prometejs, 1933.

Tiek izmantoti arī citi paņēmieni. Lai gan teorētiski padomju folklorā bija attīstības sākuma stadijā, latviešu mācību grāmatu veidotāji intuitīvi to iekļāva starp tradicionālajiem folkloras tekstiem. Piemēram, starp tautas dziesmām parādās arī tādi anonīmi teksti kā “Pionieru strēlniekdziesma” vai “Mazie triecnieki” (Krūkle, Žvīgure 1933: 85–86), kādā citā grāmatā dainai seko dziesma “Kolektīvistis un viensētnieks” (sk. 1. att.). Tādā veidā klasiskās folkloras vienības ar tiek liktas līdzās tekstiem, kuri slavina padomju reālijas, uzsverot to līdzvērtību. Par “jauno” folkloru raksta arī Olmane: apskatā par tautas dziesmām tiek minēts, ka mūsdienās tautas dziesmu vietā rodas revolucionārās dziesmas:

“Tagad Padomju Sav. tiek sacerēts daudz jaunu skaistu dziesmu, kuras pāriet visas padomju tautas mutē.” (Olmane 1936: 29)

Tē var redzēt netiešu padomju folkloras pieteikumu. Šīs “jaunās” dziesmas diezgan lielā skaitā parādās mācību literatūrā. Parasti bez norādes uz autoru, un tās vienkārši propagandē jauno pasaules iekārtu. Ir novērojamas dziesmas par Staļīnu, pionieriem, kolhoziem. Raksturīgas tieši jaunāko klašu grāmatās. Piemēram, Elzas Krūkles (1898–?) un Marijas Keipenvarlicas (1875–1969) sastādītajā ābecē pie katra burta parādās kāda padomju reālija.

Baltā Latvija.

Daudz strādneku ir
bez darba.
Nav ko ēst.
Viņus izmet uz eelas.
Nav pajumtes.
Uz laukeem kalpeem
un kalpu bērneem
grūti.

Lai bij grūti, kam bij grūti,
grūt mazam ganiņam;
vēl nav saule uzlēkuse,
jau ganiņš siliņā.

L L L L
Latvijā kalpu
bērneem grūti.

70

2. att. Ābece. Maskava: Prometejs, 1933.

— 52 —

Saša neevēroja karogu viņam tikai seši
gadi viņš bij dabūjis jaunās šūpoles un
pūlējās viņas pakārt leele palīdzēja, un
driz veen viņš šūpojās šurp un turp.

Iztaisat skaitiņu plakāta ar uzrakstu drukateem burteem:
Visu zemju proletareeši, saveenojatees!

Rakstat: *Tiņu mil šūpotees*

Š, š

*teci rīkšus, kumelīni,
neej solus skaitīdams;
vaj es tevīm auzas devu,
pa veenai skaitīdams.*

Vingrinātees lasīt rakstīto šifru.
Norakstat gliši šo purtiņu.

3. att. Oktobrēns. Maskava: Prometejs, 1930.

Bērni uzreiz tiek pieradināti pie idejas par “Balto Latviju” un grūtajiem sadzīves apstākļiem, par Padomju Savienību kā vienīgo pareizo dzīves ceļu, Staļinu un Pēteri Stučku kā varoņiem (Krūkle, Keipenvarlica 1935: 50). Visbiežāk šajos tekstos tiek izmantota folkloras metrika vai forma, integrē arī klasiskās folkloras tekstus (sk. 2. att.). Līdzīgs princips tiek izmantots arī Krūkles 1930. gadā veidotajā ābecē “Oktobrēns”. Tā tiek nosaukta par jaunā tipa ābeci, kur mācīšanās nenotiek secīgi pa alfabēta burtiem, bet gan caur dažādiem vingrinājumiem. Ābece caurviju naratīvs ir stāsts par zēnu Sašu, kurš apgūst dažādas padomju reālijas un iegūst izpratni par pasaules kārtību: iepazīst Leņinu un Staļinu, PSRS karogu, oktobrēnu un pionieru kustību (Krūkle 1930). Arī šajā grāmatā paralēli padomju reālijām un pionieru dziesmām ir integrētas latviešu tautasdziesmas (sk. 3. att.).

Savukārt 1925. gada latgališu ābece “Oroju zeme” ir krievu ābecu *Nasha niva – nasha sila* (“Mūsu druva – mūsu spēks”) un *Nasha sila – sovery* (“Mūsu spēks ir padomes”) tulkojums un pārstrādājums (Daškeviča, Eisulis: 1925). Ņemot vērā, ka krievu ābece tika veidota pieaugušo auditorijai, lai veicinātu lasītprasmi PSRS, tad gan konkrētajās ābecēs, gan latgališu lokalizējumā lielāka uzmanība vērsta uz padomju reālijām. Tajās ir daudz politinformācijas, taču nav asociatīvā rotaļas elementa, līdz ar to iet secen arī saspēle ar folkloras tekstiem.

Noslēgums

Lielākā daļa latviešu, kas 20. gadsimta 20.–30. gados dzīvoja PSRS, bija zemnieki, kuri (vai kuru senči) bija emigrējuši no Latvijas teritorijas 19. gadsimtā vai 20. gadsimta sākumā, taču izglītības procesu veidoja tā latviešu diasporas daļa, kura aktīvi atbalstīja komunisma idejas un iesaistījās politiskajā darbībā. Tika veidota sistēma, kurā jaunajiem PSRS pilsoņiem bija nekritiski jāpieņem padomju dzīves realitāte. Tas tika darīts visos līmeņos: skolotāji tika speciāli izglītoti, latviešu skolu mācību saturu un grāmatas izstrādāja cilvēki ar revolucionāru pagātnei – Komunistiskās partijas biedri, kuri bija papildus izglītojušies mācību iestādēs ar pastiprinātu marksistiski ļeņinskās ideoloģijas propagandu. Mācību programma un grāmatas bija vienotas visām PSRS latviešu skolām, līdz ar to arī latviešu zemnieku bērni kolonijās sastapās ar idejām un pārliecību, kuru citādi nebūtu ieguvuši, dzīvojot visnotaļ apolitiskajās, no ārpuspasaules procesiem (līdz kolektīvizācijas uzsākšanai) atrautajās latviešu/latgaliešu kolonijās. No vienas puses, latviešu bērniem tika mācīts pasaules uzskats, kas slavināja padomju sistēmu, no otras puses, viņi sastapās ar realitāti, kurā viņu ģimenes mājas tika izpostītas, vecāki represēti. Tieši 20. gadsimta 30. gados, nostiprinoties Staļina totalitārajam režīmam un pakāpeniski uzsākot domāšanas unificēšanu un atšķirīgā un nepakļāvīgā izskaušanu ar represīvām metodēm, parādījās arī vajadzība pastiprināti kontrolēt izglītības saturu un propagandēt marksistiski ļeņinskās ideoloģijas pārakumu. Iespējams, arī tādēļ tika izdotas pilnīgi jaunas mācību grāmatas, ar kurām mēģināja konstruēt padomju latviešu skolēnu pasaules redzējumu. Nozīme bija arī folkloras tekstiem un to atlases principam, jo folkloras jaunajiem padomju pilsoņiem reprezentēja nepazīstamu realitāti un bija svarīgi parādīt, ka pagātne ir bijusi sliktāka.

Ābece pārsvarā sastāvēja tikai no tekstiem, kurus varētu saukt par “jauno” vai “padomju” folkloru. Jaunāko klašu grāmatās parādījās gan klasiskās folkloras teksti ar uzvedinošiem jautājumiem un skaidrojumiem, gan arī “revolucionārās” dziesmas. Savukārt vecāko klašu grāmatās “padomju” folkloras netika iekļauta vispār (iespējams, tādēļ, ka skolēni bija pietiekami veci un bija piedzīvojuši salīdzinoši pārticīgos pirmskolektīvizācijas 20. gadus) – tikai klasiskā folkloras un konkrētu literāro grāmatu fragmenti, taču, ja skolēns izgāja cauri visiem šiem posmiem – secīgi visām mācību grāmatām –, tad viņa domāšanas paradigma tika konstruēta atbilstoši marksistiski ļeņinskajai ideoloģijai: sākumā iepazīstot hiperbolizēti pozitīvā gaismā to, kas viņam bija apkārt, kā arī izzinot pasaules ideālus un beigās nonākot līdz apziņai, ka latviešu pagātne ir tikai ciešanu un sāpju pilna. Šāda domāšanas modeļa izveidošanai PSRS 20. gadsimta 20.–30. gados folklorai ir svarīga nozīme. Protams, paralēli eksistēja arī literārie teksti un propagandiski vēstures apskati, kuri daudz tiešāk pauda vēlamo, taču šiem tekstiem bija autori – līdz ar to viņi varēja pieļaut cilvēciskas kļūdas, melot, pārprast u. c., savukārt folkloras teksti (klasiskie un jaunie, kas tika radīti PSRS) tika lietoti, lai vedinātu tos uztvert nekritiski kā absolūtu, tautas apziņā iekaltu patiesību.

- [Bez aut.] (1933). Vai mācības grāmatas būs laikā? *Sīvirijas Čīņa*. 13.09.
- Apine, Ilga (2003). Latvieši svešumā: sociālpsiholoģiskais aspekts. *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture. VI sējums, 1 daļa*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes izdevniecība "Saulē", 7.–13. lpp.
- Arkhipova, Aleksandra, Neklyudov, Sergej (2010). Fol'klor i vlast' v zakrytom obshhestve. *Novoe literaturnoe obozrenie*, No. 101, s. 84–108.
- Arkhipova, Aleksandra. (2015). Vzaimodejstvie vlasti i fol'klora. *Post Nauka*. 22.03. Dostupno: <https://postnauka.ru/video/44274> [sm. 08.08.2020.].
- Bajkova, Ljudmila (1931). "Lirika" v Donbasse. *Na literaturnom postu*, No. 29, s. 37.–42.
- Beika, Aivars, Viksna, Dzintra (2001). Latviešu skolas Krievijā un to sagrāve (1917–1938). *Komunistu un nacistu jūgā*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 17.–43. lpp.
- Beika, Aivars (2000). Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri. (1929–1939). *Genocīda politika un prakse*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 43.–90. lpp.
- Bērziņš, Jānis (atb. red.) (2000). *Latvija 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
- Birznieks, Aleksandrs [bez dat.]. Vēstule Latvijas Republikas Ārlietu ministrijai. LVVA, 2574. f., 2. apr., 4734 l., 1. lpp.
- Daškeviča, Vera, Eisulis, Aleksandrs (sast.) (1925). *Oroju zeme*. Maskava: Centrizdat.
- Dekret Vserossijskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sovetov. O Edinoj Trudovoj Sbkole Rossijskoj Socialisticheskoj Federativnoj Sovetskoj Respubliki (Polozhenie)* (1942). Moskva: Uprav. Del. Sovnar., s. 1026–1030.
- Freiberger, Ilze (atb. red.) (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Izdevniecības "Prometejs" grāmatu katalogs* (1924). [Maskava]: Prometejs.
- Keipenvarlīca, Marija, Krūkle, Elza (sast.) (1935). *Abec. Maskava*: Prometejs.
- Krūkle, Elza, Žvīgure, Emma (sast.) (1933). *Lasāmgrāmata. Pirmais mācības gads*. Maskava: Prometejs.
- Krūkle, Elza (sast.) (1930). *Oktobrēns*. Maskava: Prometejs.
- Kudiņš, Aleksandrs (1996). Aleksandra Kudiņa atmiņas. LFK, AK 59.
- Čikuts, Toms (2015). *Latviešu zemnieku koloniju izveidošanās Krievijas impērijās Eiropas daļā (19. gs. 40. gadi–1914. gads): promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Čimele, Dagmāra, Strautmane, Gunta (1996). *Asja: režisores Annas Lāces dēkainā dzīve*. Rīga: Likteņstāsti.
- Laicens, Linards [bez dat.]. Vēstule L. Zamaičai. RMM, inv. Nr. 196780.
- Literatūras brestomātiņa. Pirmā daļa* (1923). Maskava: Valsts grāmatu izdevniecība.
- Loja, Jānis (1929). Latvieši un Latgālieši uz Hercena institūtu. *Krievijas Čīņa*, 09.05.
- Mazudre, Jan (1923). Kul'turnye dostizhenija v RSFSR. *Zhizn' nacional'nostej*. No. 1, s. 207–209.
- Miller, Frank (1991). *Folklore for Stalin: Russian Folklore and Pseudofolklore of the Stalin Era*. New York: M. E. Sharps.
- Nacional'naja politika VKP(b) v cifrah (1930). Moskva: Izdatel'stvo Kommunisticheskoj Akademii.
- Olmāne, Paulīne (sast.) (1936). *Literatūra. Mācību grāmata 5. klasei*. Maskava: Prometejs.
- Ozoliņa, Ruta (2009). Latviešu kultūrizglītības biedrības "Prometejs" iznīcināšana Maskavā 1937.–1938. gadā. "Latviešu akcija" PSRS 1937–1938. Rīga: Latvijas Okupācijas muzejs, 29.–41. lpp.
- Pērle, Anna, Mizze, Emma (sast.) (1935). *Literatūras brestomātiņa. Trešais mācības gads*. Maskava: Prometejs.
- Plinka, Emīlija (sast.) (1933). *Lasāmgrāmata. Otrais mācību gads*. Maskava: Prometejs.
- Postanovlenie Narodnogo Komissariata Prosveshhenija. O sbkolah nacional'nyh men'shinstv* (1942). Moskva: Uprav. Del. Sovnar., s. 1101–1102.
- Skujenieks, Marģers (1927). *Latvija. Zeme un iedzīvotāji*. Rīga: A. Gulbja apgāds.
- Sprūde, Viesturs (2006). Novgorodas latvieši pūrvā nenogrīma. *Lauku Avīze*, 04.09.
- Straujāns, Jānis (sast.) (1936). *Latvju tautas pasakas un teikas*. Maskava: Prometejs.
- Šalda, Vitālijs (2006). Latvieši Rietumu nacionālo mazākumu komunistiskajā universitātē:

- 1921–1936. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 4, 56.–78. lpp.
- Šalda, Vitālijs (2010). *Latvieši Maskavā. 1923–1938*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes izdevniecība “Saule”.
- Trojnickij, Nikolaj (red.) (1905). *Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii, 1897g.* Sankt-Peterburg: Izd. Centr. Stat. komitetom M-va vn. Del.
- Valdemārs, Krišjānis (1863). Zemes pārdošana. *Pēterburgas Avīzes*, 07.11.
- Vārpa, Igors (2006). *Latviešu karavīrs zem Krievijas impērijas, Padomju Krievijas un PSRS karogiem*. Rīga: Nordik.
- Viksna, Dzintra (1972). *Latviešu kultūras un izglītības iestādes Padomju Savienībā 20.–30. gados*. Rīga: Zinātne.
- Viksna, Dzintra (1998). *Kādēļ klidāt tāļi, tāļi. Latviešu saraksti (1929–1938)*. [Rīga]: Austrumu latviešu biedrība, 9.–15. lpp.
- Vsesojuznaja perepis' naselenija 17 dekabnja 1926 g. Vyp. 4 : Narodnost' i rodnoj jazyk naselenija SSSR (1928)*. Moskva: CSU Sojuza SSR.

Folklore and Ideology: Folklore Texts in Latvian Textbooks from 1920–1930

Ilze Ļaksa-Timinska

Keywords: diaspora, Marxist-Leninist ideology, propaganda, education in the USSR, Soviet folklore

The focus of this article is Latvian textbooks published in the USSR from 1920-1930 for Latvian pupils living in the Soviet Union, and the use of folklore texts in them. Attention is focused on the principles of the selection of specific texts and how the authors of textbooks interpret folklore texts. This research aims to determine how folklore units available in Soviet Latvian textbooks resonated with the dominant dogmas of the Marxist-Leninist ideology in the USSR.

The first half of the article describes the most important aspects of the Soviet Latvian diaspora and the organization of education. In this part of the study, all Soviet Latvian textbooks issued from 1920-1930 were examined: ABC, Latvian language and literature textbooks, school reading books and chrestomathies, as well as published selections of folklore units (24 books in all), not all of them included folklore texts. The focus of the analysis is only those books in which folklore had been published.

The analyzed folklore units show how these texts can be used for propaganda purposes using various methods: by selectively picking out only those folklore units that correspond to the Marxist-Leninist ideology, commenting and creating paratexts, ignoring Latvian folklore genres (mythical songs, magic tales), using metrics and formulas of classical folklore to create texts with new content glorifying Soviet reality.

The Influence of Baltic German Enlighteners on Lithuanian Awakener Simonas Daukantas

Saulius Pivoras

Keywords: Baltic German enlighteners, Lithuanian nationalism, criticism of serfdom, Latvian – Lithuanian Connections

Introduction

Simonas Daukantas' role as an activist of Lithuanian national movement and the founder of Lithuanian national historiography is undeniable (Trumpa 1965; Merkys 1991). Daukantas is one of the most outstanding figures in the pantheon of the Lithuanian National Awakening. Daukantas' input in the development of Lithuanian culture and the creation of national historiography is unique when compared to other historiography creators from Central Europe (Baár 2010; Baár 2011). Daukantas' determination to write solely in Lithuanian (a language that at the time was used primarily for religious literature), authoring not only popular educational texts but complex works of history, speaks for itself. Daukantas committed to writing history works in Lithuanian a quarter of a century earlier than the famous Czech historian František Palacký committed to writing in Czech (Trencsényi et al. 2016: 175-176). It is impossible to overestimate Daukantas' input in developing written Lithuanian—he was the first one to develop the concept of standardised Lithuanian—and Lithuanian literature, especially when taking into account his published textbooks and his support for the advancement of primary education in Lithuanian. His achievements in the field are significant, especially considering the historical circumstances. The elementary Lithuanian textbook for parish schools, published by Daukantas, was not only one of the first of its kind but it was extremely innovative, considering its contents and recommended teaching methods (Lukšienė 1970: 343-344). In the 1850s and 1860s, Daukantas became the central figure of Lithuanian popular enlightenment movement, among informal groups of Lithuanian intellectuals in Saint Petersburg, Varniai (Samogitia), and Jaunsvirlauka (Courland Governorate) (Aleksandravičius 1989). He was the first among the Lithuanian intellectuals who consistently considered language to be a defining feature of the Lithuanian nation. In addition, he emphasised the importance of the political statehood tradition and concentrated on defending individual freedom (Beresnevičiūtė-Nosálová 2001: 121–123). When writing the history of Lithuania in his native language, Daukantas was the first researcher to separate Lithuanian history from Polish history and to concentrate on the history of Grand Duchy of Lithuania (Baár 2011: 335).

There is little written evidence on Daukantas' time in Riga (1825–1834), which was the early period his career. A biographer of Daukantas, Lithuanian historian Vytautas Merkys has provided several facts on Daukantas' bureaucratic career in the chancellery of the Governorate of Livonia in Riga (Merkys 1991: 59–63). Studies exist that focus on the language of history works during the period of Daukantas (Subačius 2018) as well as some textual analysis

of his historiography manuscripts (Bončkutė 1994). However, Daukantas' relationship with Baltic German enlighteners and their influence on Daukantas has not been analysed. The purpose of this article is to outline the influence of Riga and the people that Daukantas met there both directly and indirectly (through the reading of literature and the press) on his worldview and work.

Daukantas' Life and Work in Riga

After he had graduated from the Imperial University of Vilnius and had obtained a Master's degree in law, Daukantas travelled to Riga in 1825, where he served at the Chancellery of the Governorate of Livonia from January 1826 until the summer of 1834. During this long period of service, he advanced his career from Titular councillor to Collegiate assessor (Merkys 1991: 61). There is a surviving letter by Daukantas where he requested protection for his former neighbour's relative in Riga (Daukantas 1976: 717–718), which demonstrates that he sustained normal social relationships, especially with people who had an ideology akin to his. Connections were essential when learning German, which was prevalent in Riga at the time. Another outstanding figure of the Lithuanian National Awakening, Bishop Motiejus Valančius, noted in his home diary that Daukantas “served several years in governor Pahlen's Office of the Chancellery and learned to speak German quite well” (Valančius 2003: 387). Valančius emphasised German because later, Daukantas taught the bishop this language and achieved good results. It is also important to note that Daukantas purchased many academic books in German for his personal library (Lebedys 1972: 322).

In Riga, Daukantas researched sources on Lithuanian history and read works published by German historians. He wrote the second and the largest version of Lithuanian history (a manuscript of more than one thousand *folio* sheets in the Lithuanian language), which was later titled *The Samogitian History* (In Lithuanian: *Istorija Žemaitiškia*) by an inheritor of the manuscript, not by Daukantas himself (Volteris 1894: 37). This work on Lithuanian history, which was completed by in 1834, remained a manuscript until his death and was eventually printed in the United States of America by Lithuanian Americans in 1893 and 1897 in two volumes. In Lithuania, this work was first published in 1995. It has not been surpassed in volume by any other Lithuanian language work on the history of Lithuania, even throughout the interwar period. In *The Samogitian History*, Latvians are considered a component of the prehistorical Lithuanian nation. The book includes a description of the history of the tribes that later constituted the Latvian nation (Curonians, Semigallians, and Latgalians) and their battles with the Livonian Order and other battles with the Crusaders in the Baltic region. Daukantas focused on the dukes of the Baltic tribes, which are now considered to be more closely related to Latvia. For example, Viestards of Semigallia and Nameisis' accomplishments during the battles with the Crusaders are described in detail. The book also describes the history and achievements of Riga's bishops, including the establishment

of Riga itself. Daukantas noted that the development of the city was marked by harsh social and cultural discrimination against Latvian people as only Germans had civil rights, could own property, trade within the city, or participate in the government of the city (Daukantas 1995: 187). In general, Daukantas mentioned Riga more than he mentions Vilnius in *The Samogitian History*. In total, Riga is mentioned 187 times, while Vilnius is mentioned 176 times. Historically, Riga was the most important trade centre in the Baltic countries and Daukantas was interested in the economic and historical role of cities and towns that acted as centres for developing crafts and trade. Expressing his resentment over the underdeveloped or declining Lithuanian towns, Daukantas referred to them as “not towns, but clutters”. (Daukantas 1995: 127) *The Samogitian History* not only describes the establishment of Riga but also discusses and gives a positive evaluation of Riga’s merging with Grand Duchy of Lithuania under the terms of Žygimantas Augustas in 1561 (Daukantas 1995: 381). In general, Daukantas judged part of Livonia joining Grand Duchy of Lithuania during the Livonian War as a historically justified action and claims that those lands, allegedly, belonged to Lithuania during Mindaugas’ reign. According to Daukantas, “Latvians share language and origins with Lithuanians, with whom they have lived like with the kinsmen” (Daukantas 1995: 382).

It is possible that Daukantas’ decision to travel to Riga was influenced by Professor Ignas Onacevičius of Vilnius University, whom Daukantas highly respected. Daukantas also held the opinion that German sources were extremely valuable to Lithuanian history and that German historians did quite a significant amount of work in researching Lithuanian history (Daukantas 1995: 35). For Daukantas, who had to earn a living, travelling to Königsberg would have meant travelling to an unfamiliar and foreign land, while Riga was more convenient when considering that it was easier to find state employment. Courland, which is close to Riga, in general, was an example for Daukantas to admire. In *The Deeds of the Ancient Lithuanians and Samogitians* (In Lithuanian: *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*), which was written in 1822 in Vilnius but left unpublished, Daukantas praised the farmers of Courland who dwelled mainly in single-homestead settlements and had the possibility to advance their farms more efficiently, as opposed to Lithuanians, who dwelled in villages (Laurinaitis 1936: 296). Daukantas urged his sister not to put her child in a Russian school, but in a German one, explaining that German schools were better and Courland was closer to home (Medega 1993: 262). In a work that he published in Saint Petersburg in 1845, titled *The Character of the Ancient Lithuanians, Highlanders and Samogitians* (in Lithuanian: *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*), Daukantas praised the rulers of Courland, Duke Jacob in particular, for being an example to Lithuania’s political elite because of his trade policy with obtained colonies in America—the island of Tobago. Poland–Lithuania at that time was not paying any attention to maritime trade. Daukantas also noted that serfdom was not as harsh in Courland in the 17th century as it was in Lithuania (Daukantas 1976: 644). On April 5, 1846, in a letter written to the future bishop of Samogitia, Motiejus Valančius, Daukantas praised Courland for its state of education. He claimed, “In Courland, there are libraries for religious literature working alongside churches, where every poor farmer, who is unable to buy books, can borrow and read them and then teach his family; I call this brilliance” (Daukantas 1976: 783).

Lithuanian researchers have found evidence that in 1833, the former students of Samogitian origin at Vilnius University, Jurgis Plateris and Simonas Stanevičius, visited Riga. The purpose of the visit was to tour libraries and analyse printed sources and manuscripts related to Lithuanian history, culture, and language. Plateris and Stanevičius stayed in Riga for at least three months, from April to June 1833. They studied sources by various authors and compiled excerpts. Plateris studied Latvian—there are surviving notes where he compares Latvian and Samogitian pronunciations (Kaunas 2012: 86–87). It is possible that Daukantas joined them in the study of the Latvian language as both Plateris and Daukantas had in their own personal libraries the same German-Latvian-German dictionary published by Gotthard Friedrich Stender in 1789 (Bončkutė 2015: 61). When developing the Lithuanian language with his works on the history of Lithuania, Daukantas also relied on Latvian. It is known that Daukantas' personal library contained a Bible in Latvian, which was published in 1694 (Bončkutė 2005: 106). In addition, it contained other Latvian books. During his stay in Riga, Plateris made a copy of a rare Latvian grammar book (62 pages), written by Heinrich von Medem and printed in Vilnius (Medem 1737: 81). Plateris and Stanevičius must have met Daukantas in Riga. It is known for sure that they visited several private libraries there (Jurgutis 1968: 873). These libraries must have been familiar to Daukantas as well. The libraries belonged to Juozapas Simforijonas Mieleška and Johannes Hermann Trey. These people, however, were not merely library owners but intellectuals. In other words, they were colleagues of Lithuanian visitors.

Daukantas' Friends, Connections, and work on Lithuanian history during his life in Riga

With whom did Daukantas communicate in Riga? One of his connections was Juozapas Simforijonas Mieleška a Samogitian, Catholic clergyman, Dominican monk born near the border of Courland, and a fluent speaker of Latvian. He was extremely devout to religion and, for this reason, he was ordained to the priesthood when he was quite young. According to J. Tumas—Vaižgantas, Mieleška's home village (Knabikai) was separated from Courland only by the Vadakste river, and the locals in the surrounding area spoke Latvian as well as Samogitian (Tumas–Vaižgantas 1932: 448). Mieleška spent the majority of his life (more than 30 years) in the Dominican monastery in Riga. Nonetheless, he performed his pastoral service across Courland and the Governorate of Livonia, and he wrote and published religious literature in Latvian. Mieleška significantly contributed to the translation of hymns and the publishing of the early Catholic hymn books in Latvian. He used already published Catholic hymnals but added his own translations that were not published earlier in Latvian hymns (Priede 2005: 194). In general, Mieleška's work is considered an important part of Latvian literature (Mieleška [no date]) In 1836, Mieleška, alongside other works, translated from Latin to Latvian and then published *The Imitation of Christ* by Thomas à Kempis. In

the foreword of the translation, Mieleška claims, “there is not a single nation that does not have a translation of this piece, only Latvians did not have one until now” (Mieschko 1836: V). Mieleška is considered an outstanding figure in the development of Latvian and Lithuanian culture as he published works in Lithuanian as well. Mieleška was a good friend of high-ranking Catholic priests Jonas Krizostomas Gintila and Motiejus Valančius. Daukantas was also his friend. One of Mieleška’s books found in Daukantas’ personal library contained a handwritten dedication in Latin to Daukantas “Magnificent Lord Collegiate Assessor Simonas Daukantas with the most sincere feelings dedicates author” (*Magnifico Domino Simoni Dowkont Consiliario Collegiali cum sincerrimo affectu dicat autor*) (Lebedys 1972: 326). Daukantas and Mieleška both went to the same Samogitian Calvary (Lithuanian: *Žemaičių Kalvarija*) Dominican school and could have known each other in their youth, even if there was an 11-year difference between them. Mieleška’s connections within the Dominican monastery, which was a prominent establishment in Riga, could have helped Daukantas settle in Riga. Mieleška, who was known not only for his pastoral and cultural work but also as the owner of a rich private library and a book lover, bought and sent books to Gintila (Lebedys 1972: 326).

Another important person in Daukantas’ period of life in Riga was Johannes Hermann Trey. Although there is no direct evidence that S. Daukantas and J. H. Trey knew each other, the indirect evidence allows making this assumption, as Trey maintained a relationship with Mieleška, one of the best friends of Daukantas. Trey’s worldview must have been akin to Daukantas’ worldview. Trey was a Baltic German Lutheran pastor. He came from a relatively poor social background and lost his parents early in his life. He aspired to be a book trader in order to obtain books that he wanted to read and to earn money so that he could study at a university. He finished his theological studies at the University of Tartu with financial support from Liborius von Bergmann. Later, he also funded other aspiring students. While studying at the University of Tartu, Trey established a poetry lovers’ club. He spent the majority of his service as a pastor in St. John’s Church in Riga and was well known as a devout Lutheran (Biša 1933a: 370; Zelče 1994: 45–46; Treijs [no date]). His most outstanding achievements are related to the founding and publishing of the first Riga newspaper in the Latvian language (1832–1846) titled *Latvian People’s Friend* (In Latvian: *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*). Trey was both the editor and the publisher of the newspaper. It was a four-page, weekly newspaper that was published to educate the people but not to benefit financially. Local news and information about Lutheran parishes in Latvia used to be provided by correspondents from various locations. There were relatively few subscribers. However, the readers were able to share the copy with their acquaintances, which meant that up to a hundred people could read one copy (Zelče 1994: 91). Trey did not support the Germanisation of the Latvian people; he insisted on the preservation of the Latvian language and national identity. He encouraged Latvians to be proud of their ethnicity, study, and seek higher positions in society without sacrificing their Latvian identity.

Tas Latviešu Ļaužu Draugs was very important, as it was the first periodical in Latvian which contained regularly published news on local and global events. The newspaper concentrated on practical news. Farmers were informed about less common plant cultivation cultures.

The newspaper contained tips for farming and explained how to grow hops and care for forests. An important issue in the pages of this newspaper was Latvian schools. The newspaper encouraged pastors to ensure that every provincial district had a Latvian school, which would teach the peasants' children, and praised the pastors who did so. The newspaper published the schools' statistics and encouraged the peasants themselves to take care of the schools. It regularly published Latvian poetry. In essence, every known Latvian poet of the time was published in this newspaper (Zelče 1994: 82; Biša 1933a: 372). According to Latvian researchers, this poetry was the medium to spark the idea of Latvian identity and social emancipation (Zelče 1994: 83). The newspaper united contemporary Latvian intellectuals, ideologically developed Ansis Leitāns, the editor of *Home Guest* (in Latvian: *Mājas Viesis*), which was the first newspaper that was an important medium for the Latvian National Awakening. Leitāns commented that Trey, his predecessor and mentor in the craft of editing, "was a true father and a loyal friend for the Latvian nation". (Zelče 1994: 46) The author of *Times of the Land-Surveyors* (in Latvian: *Mērnīeku laiki*), Matīss Kaudzīte, stated that Trey was a uniting force and an educator for the Latvian people. He considered 1829 to be the starting point for the Latvian National Awakening when Trey published a calendar in Latvian and encouraged people to not be ashamed of their homeland and language (Kaudzīte 1924: 37). Contemporary Latvian researchers, in essence, agree with this statement (Latvija 2000: 406–407). It is evident that Trey was one of the most outstanding figures of Latvia's popular enlightenment¹ who also contributed to the Latvian national awakening.

Views and activities of Trey in the field of popular Enlightenment of the Latvians must have been known to Daukantas, at least through Mieleška, if not directly. Mieleška must have developed a relationship with Trey rather early. Mieleška published several of his works in Trey's Riga newspaper *Tas Latviešu Ļaužu Draugs* (Mieleška [no date]). This, in itself, is an interesting example of Lutheran and Catholic cooperation. Mieleška's relationship with Trey is exemplified by another publication. Mieleška is known to have published the first book in Lithuanian on temperance societies (1846). The book was written by Christian August Döbner and translated into Lithuanian by Mieleška. The publishing of the Latvian edition of Döbner's book was funded by Trey. Likewise, Trey published many other works by Döbner (Treijs [no date]). Döbner was a pastor who knew Trey well and who was a companion to Trey in his effort to educate the Latvian people. It is likely that Trey showed Mieleška the book on temperance societies. In addition, *Tas Latviešu Ļaužu Draugs* had articles about temperance societies since the newspaper was founded (Biša 1933b: 466). With this in mind, it can be said that Trey and Mieleška knew each other and that Mieleška recommended the pastor as an owner of a rich private library (containing sources on Latvian and Lithuanian history) to Plateris. Trey's library was impressive. It contained 30,000 volumes of humanitarian literature in various languages, including manuscripts. Almost 10,000 volumes were dedicated to the histories and philosophies of neighbouring countries, such as the Baltics, Prussia, Poland, Sweden, and Denmark (Garber 2007: 110–111). Trey took over the library from a former patron and a well-known bibliophile from Riga, Liborius von Bergmann.

1 Popular enlightenment in the Baltic provinces in the 19th century is understood here as it is defined by Pauls Daija (Daija 2017).

After his predecessor died, Trey bought the library and continued to expand it. The Livonian Knighthood (*Livländische Ritterschaft*) bought the library after Trey's death. Currently, the major part of Trey's library belongs to the National Archives of Latvia. Trey was also interested in history and was one of the founders of The Riga Society of History and Antiquities. In addition to the newspaper in Latvian, Trey also funded the publishing of quite a few Latvian books in Wilhelm Ferdinand Häcker's printing house in Riga. It is probably not a coincidence that in 1833, the year when Plateris visited Riga, Plateris funded the publishing of Stanevičius' book on the melodies of Samogitian songs (Book title in Lithuanian: *Pàžimes žemaytyszkas gâydâs prydiêtynas pry Daynù žemayczti*) in this printing house in the same year. The printing house could have been recommended to Plateris and Stanevičius by Trey.

Daukantas, just like Plateris and Mieleška, could not have been indifferent towards a rich library like Trey's. It is known that in Riga, Daukantas read a great deal of German historical and philosophical literature, a part of which he later used when he wrote his work on Lithuanian history. It can be said with certainty that Daukantas have used at least one book from Trey's library while compiling his *The Samogitian History*. When describing the Viking invasions into the Baltic lands in *The Samogitian History*, Daukantas used *Sriptores rerum Danicarum medii aevi*, published 1772–1774 by Jakob Langebek, or at least its first volume. It is a rather rare publication. During Daukantas' stay in Riga, no local public library had a copy of it. After Trey's death, his library was discussed in the German press and it was stated that six volumes of Langebek's works were present in Trey's library (*Die Bibliothek* 1851: 860). Therefore, it becomes evident where Daukantas found it. This collection of sources contained Rimbert's chronicle *Vita Ansgari*, which, among other events, described the Vikings' campaign to 'Apulia'. Using *Rimbert's Chronicle* as a source, Daukantas thoroughly described the Viking's raid on Apuolė (Daukantas 1995: 47). Daukantas noted that the Swedish Vikings, led by Olaf, took five days to travel to Apuolė, surrounded Apuolė for eight days, and, on the ninth day, the Curonians surrendered, paying a considerable ransom and promising to pay taxes in the future. Daukantas considered Apuolė's ransom to be proof that the Lithuanians were very rich even in ancient times, which served as evidence of developed trade (Daukantas 1995: 129). Daukantas was the first researcher to equate 'Apulia' with the Apuolė location in Samogitia. Later, using Daukantas as a source, Eduardas Volteris also placed 'Apulia', the Curonian castle on the Apuolė mound in Skuodas district (Ivinskis 1936: 276). Daukantas also relied on *Vita Ansgari* in *The Samogitian History* while describing the developed trade connections of ancient Lithuanians, as these connections reached, among other things, the famous Danish port of the Viking era, called Hedeby (Daukantas 1995: 124–125).

In Riga, Daukantas made excerpts from Herder's works. It is possible that Daukantas received Herder's books in Trey's library. The existing Daukantas' working notes describe Herder's works as "a source of joy" (Bončkutė 1993: 199). Herder was well known among Baltic German intellectuals. He was considered a citizen of Riga, where he spent five years and became a member of the Masonry. He was interested in the Latvian folklore during his stay in Riga (1764–1769). Herder's statements that a language is a crucial and defining

characteristic of a nation had an influence on Daukantas' worldview. Daukantas must have been tempted to see some of the manuscripts in Trey's library, such as one of the two remaining manuscripts of *Livonian Rhymed Chronicle* (*The Manuscript of Riga*). This manuscript was extremely important with regard to Lithuanian history. In 1817, it was prepared for publishing by Trey's patron, Liborius von Bergmann (Bončkutė 1993: 108). Daukantas had this edition of the publication in his personal library (Lebedys 1972: 313). Trey acquired the manuscript in 1824, along with the library of his former patron. Ditleb von Alnpeke is listed as the author of *Livonian Rhymed Chronicle* in its first edition. *The Manuscript of Riga* contained a sheet with this surname and the first publisher assumed that it was the author's surname, yet it was later proven that this assumption was incorrect. Daukantas used this chronicle as a source for *The Samogitian History* and called it *Alnpeke's Chronicle*. There are ten references that list this chronicle as a source in this Daukantas work; however, Daukantas did not give credit in all the instances where he used the chronicle as a source. Daukantas used *the Livonian Rhymed Chronicle* to describe the battles of Skuodas (1258), Durbe (1260), and Karuse (1270) (Daukantas 1995: 379, 382–383, 430). Daukantas also used another important source, *The Chronicle of Henry of Livonia*, translated into German by J. G. Arndt, quite frequently (16 references) in *The Samogitian History*.

Baltic German Enlighteners' Influence on Daukantas' Worldview

Daukantas used compilations of historical documents (*Livländische Jahrbücher*) (Biržiška 1937: 62), issued by Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788) (Kupffer 2003: 421), the “father of Livonian historiography”, as he was named, emphasising his role as a pioneer in the collection and publishing of documents on Livonian history. Another Baltic German historian, who was known and relied on by Daukantas (Biržiška 1937: 63) was Wilhelm Christian Friebe (1761–1811). Most importantly, Daukantas owed three books by Garlieb Merkel, a famous enlightener in the Baltic provinces, which shows that Daukantas was interested in the work of Baltic German enlighteners and the research of the Baltic German historians (Biržiška 1937: 63). Daukantas must have acquired the books while living in Riga. Merkel's publications would have been ideologically akin to Daukantas as indicated by his use of the ethnographic, cultural, and anthropological sources in his works. Merkel was Herder's follower and he knew Herder quite well and considered him an authority (Blumbergs 2008: 210). In his books on the Baltic tribes prior to the Crusades, Merkel provides an extremely positive, and almost idyllic, portrayal of the Latvian tribes, which is later echoed by Daukantas in his description of the Lithuanian tribes. Daukantas began using Merkel's book *Die Vorzeit Lieflands* as a source in *The Samogitian History*, written during the years of Daukantas' life in Riga. Here Daukantas described the establishment of the city of Riga using Merkel as a source (Daukantas 1995: 187).

Daukantas considered all Baltic tribes to be branches of Lithuanians, while Merkel did the opposite; Merkel considered all Baltic tribes to be the predecessors of Latvians. For example, Merkel stated that “Lithuania was the Latvian state to survive the longest as the strength of the nation was concentrated there” (Merkel 1798: 65). In *Die Letten*, Merkel wrote, “The people of Livonia, Curonians, Semigallia, and Lithuania belong to the same nation, as demonstrated by their language and customs”, and that the people of this nation can unite in the fight against the oppressors if the serfdom is not abolished (Merkel 1797: 224). Despite the disagreement over belonging to Latvians or Lithuanians, both Daukantas and Merkel focused on the unity of the Baltic tribes, emphasising the ethical and cultural similarities. The first volume of Merkel’s *Die Vorzeit Lieflands* is not structured chronologically but thematically. First, the author focused on topography, i.e. the geography, nature, and the people. Later, he distinguished chapters such as “Nobleness and Generosity of the Latvians”, “Their Gentle Character”, “The Religion of Ancient Latvians”, etc. Merkel focused on the religion of ancient Latvians and pointed out the role of Widewut, a legendary Prussian king and one of the first lawgivers, in the development of the society and political structure, Merkel even called Widewut the “Latvian Moses” (Merkel 1798: 36). In *The Samogitian History*, Daukantas added a chapter titled “The Description of the Lands of Lithuania and Samogitia”, where he directly references Merkel’s *Die Vorzeit Lieflands*. He used Merkel’s work as a source to claim that all ancient Baltic tribes, despite their various names, were part of one nation as they spoke the same language, had the same customs, followed the same religion, and had the same system of government (Daukantas 1995: 131). Another new chapter (in comparison to Daukantas’ earlier work) in *The Samogitian History* was devoted to political and government system of ancient Lithuanians. Merkel’s *Die Vorzeit Lieflands* had a similar chapter with the description of the political and government system of ancient Latvians. An identical element in Daukantas’ and Merkel’s descriptions of the political system is the emphasis on republican, non-despotic governance. It seems very likely that the above mentioned two chapters describing geographic conditions and political system of the ancient Lithuanians were introduced by Daukantas in his historical writings influenced by reading Merkel’s work.

Daukantas, after having left Riga and moved to Saint Petersburg, wrote *The Character of the Ancient Lithuanians, Highlanders, and Samogitians*, he structured his book thematically. This book was published in 1845. Its thematic structure is similar to the first chapters of Merkel’s *Die Vorzeit Lieflands* and *Die Letten*. Daukantas might have gotten the idea to devote an entire book to give the ethnic and cultural characterisation of Lithuanians inspired by Merkel’s depiction of the Latvians. In his book *Die Letten* Merkel devoted the first two of the eight chapters in the book to describe Latvian traditions, culture, and character (*Volkscharakter*), using an ethnocultural term coined by Johann Gottfried Herder (Boguna 2018: 22). *The Deeds of the Ancient Lithuanians and Samogitians*, written by Daukantas when he still lived in Vilnius, contains chapters that depict the character of ancient Lithuanians. However, several chapters are not the entire book, as to write a book on the character of ancient Lithuanians required some specific inspiration. That could have been Merkel’s book on Latvian character. Both Daukantas and Merkel understood the term “national character” in the same way; character is the essence of the nation, embodying their morality

in customary law, other customs, and religious attitudes. Daukantas' *The Character of the Ancient Lithuanians, Highlanders and Samogitians* references Merkel's *Die Vorzeit Lieflands* several times. For example, Daukantas creatively rewrote an ancient Baltic prayer to Perkunas, which Merkel provides in *Die Vorzeit Lieflands* (Bončkutė 2016: 150). In general, Daukantas focused on the pantheon of pagan gods in *The Character of the ancient Lithuanians, Highlanders and Samogitians*, just like Merkel did in his book.

Merkel's *Die Letten Vorzüglich in Liefland am Ende des Philosophischen Jahrhunderts* is a criticism of oppression and serfdom (Blumbergs 2008: 167–196). This book had an influence on the abolition of serfdom in the Baltic governorates in 1816–1819. Daukantas did not reference *Die Letten* directly, even though he had this book in his personal library. Daukantas might have chosen not to reference the book due to its reputation as a provocative one; the book stated that if serfdom was not abolished, it would provoke a revolution (Blumbergs 2008: 167-196). Daukantas, as opposed to Merkel, could not write politically charged works due to his service in the Russian Empire and his descent from the “rebellious governorates”. However, Daukantas' assessment of the negative effects of serfdom resembles Merkel's statements quite strongly. Both authors compared serfdom to slavery because of the violation of the peasants' civil rights. Subtle criticism of serfdom as a regime where freedom is undermined is present in the first version of the history of *Lithuania* (1822) by Daukantas. However, this criticism is much more expressed in *The Samogitian History*, the largest of Daukantas' works on Lithuanian history. The book even introduced the special Lithuanian term to define the regime: *baudžiava* (serfdom). Daukantas adapted the term from Liudvikas Rėza's (Ludwig Rhesa) commentary on Kristijonas Donelaitis' *The Seasons* (In Lithuanian: *Metai*). However, Daukantas defined the term in a more abstract and general way. In *The Samogitian History*, it is stated that serfdom undermines human self-worth and self-respect. According to Daukantas, serfdom “cannot be matched with human rationality and justice” (Daukantas 1995: 77). In addition, it is stated that serfdom is an obstacle to economic prosperity and development. These ideas present in Daukantas' works were also present in Merkel's writings. In essence, it can be said that Daukantas became familiar with the criticism of serfdom expressed by German-Baltic enlighteners while living in Riga, which had an influence on Daukantas' ideological development and contributed to his critical understanding of serfdom.

During his years spent in Riga, Daukantas concentrated on the Latvian language, press, and literature, which might have influenced his interest in the Lithuanian language and literature. In *The Samogitian History*, which he wrote in Riga, Daukantas focused on the Lithuanian language the most, when compared to his other works. In this book, he wrote that there were not many publications in Lithuanian yet, but “anyone who is rational and educated can describe the world in the most eloquent words in Lithuanian” (Daukantas 1995: 121). He also noted that at the time, only Prussia was fostering the Lithuanian language as the language was taught at the University of Königsberg (Daukantas 1995: 120). The Baltic-German pastors who worked to provide education in Latvian must have inspired Daukantas to think of a model where Catholic priests could educate Lithuanians in their native language. This is plausible, especially considering that his friend, J. S. Mieleška worked actively

towards educating Latvian Catholics. In *The Samogitian History* Daukantas criticised the fact that “not only the nobility but also the priests, due to their ignorance, belittle the Lithuanian language” (Daukantas 1995: 120). In this way, Daukantas had an effect on J. K. Gintila, and M. Valančius and influenced them to work towards educating Lithuanians in their native language.

In Riga, Daukantas prepared an adaptation based on Joachim Heinrich Campe’s *Robinson the Younger*. Daukantas was inspired by similar adaptations in Latvian as the first adaptation of Campe’s work in Latvian was published in 1824 (Bončkutė 2006: 17). However, there were more adaptations like that; Trey’s newspaper also published *Robinson the Younger* in several instalments (Biša 1933b: 470). The purpose of the publication was to develop the readers’ reading skills in their native language. Daukantas’ understanding of the Lithuanian language as a defining feature of Lithuania had been strengthened by Baltic German intellectuals, publishers, and people working in the field of Latvian culture, who also understood language as a defining feature of a nation.

Conclusion

The nine years that Daukantas spent in Riga had a strong influence on Daukantas’ attitude towards educating the common people in their own national language. Daukantas became a strong supporter of the view that serfdom is a system that restricts and oppresses people and limits economic development after having read works by Baltic German enlighteners, particularly, Garlieb Merkel. During the years when Daukantas lived in Riga, the first connections among the researchers in the fields of Lithuanian studies and Latvian studies were established. In addition, the idea of ethnic unity between Lithuania and Latvia was nurtured. Daukantas later based his works on this idea. In *The Samogitian History*, which he wrote in Riga, Daukantas wrote, “a Samogitian perceives a Latvian or a Curonian as a brother” (Daukantas 1995: 118). Jonas Šliūpas, a well-known supporter of unity between Lithuanians and Latvians and a promoter of the idea of Baltic federalism in the early 20th century, adapted Daukantas’ ideas. Daukantas was the first genuine supporter of Lithuanian and Latvian ethnic unity in Lithuania and his attitude was undoubtedly formed by his experiences in Riga.

- Aleksandravičius, Egidijus (1989). *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831 – 1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Mokslas.
- Baár, Monika (2010). *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Baár, Monika (2011). East-Central European Historical Writing. Macintyre, Stuart, Maiguashca, Juan, Pok, Attila (eds.). *The Oxford History of Historical Writing. Volume 4: 1800–1945*. Oxford: Oxford University Press, pp. 326–348.
- Baár, Monika (2011). National Antiquities in East Central Europe: Three Variations on a Leading Theme. Gecser, Ottó, Klaniczay, Gábor, Werner, Michael (eds.). *Multiple Antiquities - Multiple Modernities: Ancient Histories in Nineteenth-Century European Cultures*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, pp. 163–184.
- Beresnevičiūtė-Nosálová, Halina (2001). *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795 – 1831 metais*. Vilnius: Versus Aureus.
- Biržiška, Mykolas (1937). Simono Daukanto biblioteka. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, No. 2, pp. 59–70.
- Biša M. (1933). Kāds latviešu draugs klaušu laikos. *Burtnieks*, Nr. 5, 370.–376. lpp.
- Biša M. (1933). Kāds latviešu draugs klaušu laikos. *Burtnieks*, Nr. 6, 465.–472. lpp.
- Blumbers, Andrew (2008). *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom: The Baltic German Literary Contribution in the 1780s and 1790s*. Amherst, New York: Cambria press.
- Boguna, Julija (2018). Translation and Nation Building: Garlieb Merkel's "Volk" and Its Canonization in Herrnhutian and Young Latvian Writings. *Letonica*, No. 37, pp. 21–37.
- Bončkutė, Roma (1993). Iš trijų Simono Daukanto užrašų knygų. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, No. 5: Simonas Daukantas, pp. 195–206.
- Bončkutė, Roma (1994). S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai. *XIX amžiuo įžengus. Senoji Lietuvos literatūra*. 3 knyga. Vilnius: Pradai, pp. 113–148.
- Bončkutė, Roma (2005). Biblija – Simono Daukanto įkvėpimo šaltinis. *Tiltai*, No. 27, pp. 104–119.
- Bončkutė, Roma (2006). Simono Daukanto Justino istorijos vertimas. Roma, Bončkutė (parengė). *Istorija Justinaus*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, pp. 8-26.
- Bončkutė, Roma (2015). Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris. *Knygotyra*, No. 65, pp. 48–65.
- Bončkutė, Roma (2016). Simonas Daukantas – Metų skaitytojas. Mikas Vaicekuskas (sud.). *Kristijono Donelaičio reikšmės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, pp. 126–158.
- Daija, Pauls (2017). *Literary History and Popular Enlightenment in Latvian Culture*. Newcastle upon Thyme: Cambridge Scholars Publishing.
- Daukantas, Simonas (1976). Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. Merkys, Vytautas (sud.). Simonas Daukantas. *Raštai*. Vol. 1. Vilnius: Vaga, pp. 402–654.
- Daukantas, Simonas (1976). Daukanto laiškas Valančiui. 1846.04.05. Merkys, Vytautas (sud.). Simonas Daukantas. *Raštai*. Vol. 1. Vilnius: Vaga, pp. 783.
- Daukantas, Simonas (1976). Simono Daukanto laiškas Kurskiui. Merkys, Vytautas (sud.). Simonas Daukantas. *Raštai*. Vol. 2. Vilnius: Vaga, pp. 717–718.
- Daukantas, Simonas (1995). *Istorija Žemaitiška*. Vol. 1–2. Vilnius: Vaga.
- Die Bibliothek des weiland Pastor Hermann Treu (1851). *Das Inland*. No. 49, pp. 857–865.
- Garber, Klaus (2007). *Schatzhäuser des Geistes: Alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*. Köln: Böhlau Verlag.
- Ivinskis, Zenonas (1936). Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas. *Naujoji Romuva*, No. 12, pp. 275–278.
- Jurgutis V. Jurgis Plioteris (Pliateris) (1968). *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vol. 2. Vilnius: Mintis, p. 873.
- Kaudzīte, Matīss (1924). *Atmiņas no 'tautiskā laikmeta' un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem*. Cēsis–Rīga: Jēpes.
- Kaunas, Domas (2012). *Bibliotheca Georgii Comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kupffer, Christian (2003). Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788): Vater der modernen livländischen Geschichtsschreibung? Garber, Klaus, Klöcker, Martin (Hrsgs.). *Kulturgeschichte der baltischen Länder*

- in der Frühen Neuzeit.* Tübingen: Niemeyer, pp. 421–440.
- Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres* (2000). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Laurinaitis, Vincas (1936). S. Daukanto “Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziu” 1822 m. ir to veikalo reikšmē. *Darbai ir Dienos*, No. 5, pp. 235–303.
- Lebedys, Jurgis (1972). Simono Daukanto biblioteka. *Lituanistikos baruose. Studijos ir straipsniai.* Vol. 1. Vilnius: Vaga, pp. 304–326.
- Lukšienė, Meilė (1970). *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje.* Kaunas: Šviesa.
- Medega S. Daukanto bijografijai (1993). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos.* Vol. 5: Simonas Daukantas. Vilnius: Viltis, pp. 249–384.
- Medem, Heinrich von (1737). *Lotavica Grammatica.* Vilnae: Typis Collegii Academici Societatis JESU.
- Merkel, Garlieb (1797). *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jabrbunderts. Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde.* Leipzig: Heinrich Gräff.
- Merkel, Garlieb (1798). *Die Vorzeit Lieflands: Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes.* Bd. 1. Berlin: Vossische Buchhandlung.
- Merkys, Vytautas (1991). *Simonas Daukantas.* Vilnius: Vyturys.
- Miesleschko, Simworian (1836). *Zeeniga preestera Tobma no Kempenes tschetras grabmatas no pakkal-staigaschanas Kristum.* Jelgava: W. Steffenhagen un dehla.
- Mieleška (Mieleška, arī Miesleszko) Simforijons.* Available: <http://lgdb.lnb.lv//index/person/508> [accessed 10.11.2020.].
- Priede, Andris (2005). Kurzemes luteriskā un katoliskā tradīcija barona V. H. Līvena Dziesmu grāmatā (1733). *Ceļš*, Nr. 56, 187.–203. lpp.
- Subačius, Giedrius (2018). *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827-1834).* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Treijis (Trey, vēlāk Trey) Hermanis.* Available: <http://lgdb.lnb.lv//index/person/700> [accessed 10.11.2020.].
- Trencsényi, Balázs, Janowski, Maciej, Baar, Monika, Falina, Maria, Kopecek, Michal (2016). *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume I: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'.* Oxford: Oxford University Press.
- Trumpa, Vincentas (1965). Simonas Daukantas, Historian and Pioneer of Lithuanian National Rebirth. *Lituanus*, Vol. 11, No.1, pp. 5–17.
- Tumas–Vaižgantas, Juozas (1932). Juozapas–Simforijonas Mieleška. *Tiesos kelias*, No. 7–8, pp. 448–451.
- Valančius, Motiejus (2003). *Namų užrašai.* Vilnius: Baltos lankos.
- Volteris E. (1894). Trumpa žinia apie Simono Daugkantos “Istoriją Žemaytišką”. *Varpas*, No. 3, pp. 36–38.
- Zelče, Vita (1994). *Latviešu avīžniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā (1822–1865):* Promocijas darbs Dr. hist. grāda iegūšanai. Rīga.

Baltijas vāciešu apgaismotāju ietekme uz Lietuvas atmodas darbinieku Simonu Daukantu

Sauļus Pivors

Atslēgvārdi: Baltijas vāciešu apgaismotāji, Lietuvas nacionālisms, dzimtbūšanu kritika, Latvijas-Lietuvas sakari

Simons Daukants ir viens no ievērojamākajiem Lietuvas nacionālās atmodas pārstāvjiem, kā arī Lietuvas nacionālās historiogrāfijas pamatlicējs. Daudzie gadi, kurus Daukants pavadīja Rīgā (1825–1834), spēcīgi ietekmēja viņa attieksmi pret tautas izglītošanu tautas nacionālajā valodā. Pēc Baltijas vāciešu – sevišķi Garlība Merķeļa – darbu lasīšanas Daukants sāka stingri atbalstīt uzskatu, ka dzimtbūšana ir sistēma, kas ierobežo un apspiež cilvēkus un limitē ekonomisko izaugsmi. Merķelis un Daukants abi apbrīvoja Herdera idejas par nacionālo raksturu. Merķeļa idejas par latviešu nacionālajām īpatnībām pirms pakļaušanās vāciešiem, iespējams, iedvesmoja vai vismaz stiprināja Daukanta apņemšanos uzrakstīt izvērstu darbu par lietuviešu nacionālajām īpašībām. Šāds darbs – “Seno lietuviešu, augštaišu un žemaišu paražas” – tika publicēts 1845. gadā. Laikā, ko Daukants pavadīja Rīgā, tika nodibināti pirmie sakari starp pētniekiem Latvijas studijās un Lietuvas studijās. Turklāt attīstījās ideja par ne tikai vēsturisku, bet arī etnisku vienotību starp latviešiem un lietuviešiem.

Daukste-Silasproģe, Inguna – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
inguna.daukste@lulfmi.lv

Eglāja-Kristšone, Eva – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
eva.eglaja@lulfmi.lv

Helviga, Anita – *Dr. philol.*, terminoloģijas pētniece. Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārais institūts
anita.helviga@liepu.lv

Klotiņš, Arnolds – *Dr. art.*, muzikologs. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
arnolds.klotins@lulfmi.lv

Kruks, Sergejs – *Dr. sc. inf.*, mediju un komunikācijas pētnieks. Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultāte
sergejs.kruks@rsu.lv

Ļaksa-Timinska, Ilze – *Mg. philol.*, literatūrzinātniece un folkloras pētniece. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
ilze.laksa-timinska@lulfmi.lv

Markus-Narvila, Liene – *Dr. philol.*, valodniece. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
liene.markus-narvila@lu.lv

Ozoliņš, Jānis – *Pb. D.*, literatūrzinātnieks. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
janis.ozolins@lulfmi.lv

Pivors, Saulius – *Dr. hist.*, vēsturnieks. Vytauta Diža Universitāte
saulius.pivoras@vdu.lt

Raudive, Signe – *Mg. philol.*, literatūrzinātniece. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
signe.raudive@lulfmi.lv

Zanders, Viesturs – *Dr. philol.*, grāmatniecības vēsturnieks. Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
viesturs.zanders@lnb.lv

Daukste-Silasproģe, Inguna – *Dr. philol.*, literary scholar. Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia
inguna.daukste@lulfmi.lv

Eglāja-Kristšone, Eva – *Dr. philol.*, literary scholar. Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia
eva.eglaja@lulfmi.lv

Helviga, Anita – *Dr. philol.*, terminology scholar. Liepaja University, Kurzeme Institute of Humanities
anita.helviga@liepu.lv

Klotiņš, Arnolds – *Dr. art.*, musicologist. Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia
arnolds.klotins@lulfmi.lv

Kruks, Sergejs – *Dr. sc. inf.*, media and communication scholar. Rīga Stradiņš University, Faculty of Communication
sergejs.kruks@rsu.lv

Ļaksa-Timinska, Ilze – *Mg. philol.*, literary scholar and folklorist. Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia
ilze.laksa-timinska@lulfmi.lv

Markus-Narvila, Liene – *Dr. philol.*, linguist. Latvian Language Institute of the University of Latvia
liene.markus-narvila@lu.lv

Ozoliņš, Jānis – *Pb. D.*, literary scholar. Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia
janis.ozolins@lulfmi.lv

Pivoras, Saulius – *Dr. hist.*, historian. Vytautas Magnus University
saulius.pivoras@vdu.lt

Raudive, Signe – *Mg. philol.*, literary scholar. Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia
signe.raudive@lulfmi.lv

Zanders, Viesturs – *Dr. philol.*, scholar of book history. National Library of Latvia, University of Latvia, Faculty of Social Sciences
viesturs.zanders@lnb.lv

LETONICA

Redakcijas adrese / Address of the editorial office:

Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvija

Tālrunis / Phone: +371 67229017

Galvenais redaktors / Editor-in-chief

ARTIS OSTUPS

artis.ostups@lulfmi.lv

Redakcijas asistents / Assistant

IVARS ŠTEINBERGS

Dizains un makets / Design and layout

ARMANDS ZELČS

Literārie redaktori / Proofreaders

EVELĪNA ZILGALVE,

DŽEFRIJS GRĪNVALDS

Žurnāls izdots ar Valsts kultūrkapitāla fonda
un Latvijas Universitātes atbalstu

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

Stāstījuma jēdziens
Cittautu literatūras
tulkojumi trimdā
Latviešu komponisti
pēckara Eiropā
Rīga Andreja
Johansona kartē
Sabiedrības iesaiste
dzejas ieskaņošanā
Vēlētāji un interešu
pārstāvniecība
Mācību grāmata kā
terminoloģijas resurss
Lejaskurzemes
izloksnes dainās
Folklora un ideoloģija
Baltic German Enlighteners
and Simonas Daukantas

42
2020

ISSN 1407-3110

9 771407 311006